

VISSZAEMLÉKEZÉS A SZEGEDI ELLENFORRADALMI NAPOKRA

A kötet az 1939-ben megjelent első kiadás alapján, magyarázó jegyzetekkel került újrakiadásra.

A kiadvány megrendelhető a szerkesztőség címén:

BELVEDERE MERIDIONALE
6725 Szeged, Boldogasszony sgt. 6.
Telefon: 06 62/544-759
E-mail: belvedere@jgytf.u-szeged.hu

Fiatal Szegedi Írók Köre

KIADÓI CÍM: 6725 SZEGED, BOLDOGASSZONY SGT. 6.
TELEFON/FAX: 06 62/544-759

Legfrissebb kötetek (megrendelhetőek a kiadó címén):

- LUKÁCSI PÉTER: 100 öles mélység
- GÁBOR LÁSZLÓ: Placebo
- TÓTH F. PÉTER: With new fishes of new times
- WEMHE-KÉSCSISZAÁR JÁNOS: Vizesnyolcas
- DÖBÖR ANDRÁS: Elhervadt rétv
- MÁRTON IMRE: Mondd! Hideg van idebenn?

Fosszília irodalom, művészet, bölcsélet

www.fosszilia.hu

2005/XVII. 1-2. BELVEDERE

BELVEDERE

MERIDIONALE
SZEGEDI TÖRTÉNÉSZHALLGATÓK LAPJA XVII. évfolyam 1-2. szám

„Vesd ki a gonoszt közüléd!”

A BOSZORKÁNYÜLDÖZÉS VILÁGSZERTE ÉS MEGDÖBBENTŐ ESETEK BÉKÉS MEGYÉBŐL

A Malleus Maleficarum, a boszorkányüldözők kézikönyve első kiadásban 1486-ban látta meg a napvilágot, de a következő két évszázadban még számos utánnomása megjelent.

A boszorkányokat azzal vádolták, hogy „szabbatot” ülnek, ahol a szertartást maga az ördög vezeti. A hiedelem szerint az ünnepség során a boszorkányok a levegőben repednek, és mindenféle őrült praktikákat mutatnak be.

Egyoldalas röplap adja hírül három, boszorkányság miatt elítélt asszony máglyahalálát. A kivégzésre 1555-ben a németországi Derneburg városában került sor.

Fazekas Anett írása lapunk 84–91. oldalán olvasható

FEBRUÁR – MÁRCIUS M M V

Főszerkesztő: KISS GÁBOR FERENC
A szerkesztőbizottság elnöke: DR. SZEGFŰ LÁSZLÓ
Szerkesztőbizottság: DÖBÖR ANDRÁS, JANCSÁK CSABA, KISS GÁBOR FERENC, DR. MARJANUCZ LÁSZLÓ, DR. RÁCZ LAJOS, DR. ZAKAR PÉTER
Szerkesztők: ALÁCS ATTILA, FAZEKAS ANETT, KER-TÉSZ PÉTER, PÉTER ÁGNES, TERJÉK MIKLÓS
Munkatárs: HORVÁTH VIKTOR

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

Számunk az EMKE Kft., Oktatási Minisztérium, Magyar Országgyűlés Oktatási Bizottság, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szegedi Tudományegyetem, SZTE JGYTFK Hallgatói Önkormányzat, Magyar Történelmi Társulat Csongrád Megyei és Szegedi Csoportja támogatásával készült.

INGYENES PARTNERKIADVÁNY

A folyóirat megjelenik tavasszal: február–március és április–május; ősszel szeptember–október és november–december hónapokban. A lap közöl tanulmányokat, interjúkat, ismertetéseket és kritikákat a történelem és más társadalomtudományok tárgyköréből. Kiadja a BELVEDERE MERIDIONALE ALAPÍTVÁNY Felelős kiadó: DR. SZEGFŰ LÁSZLÓ A szerkesztőség címe: 6725 Szeged, Boldogasszony sugárút 6. E-mail: belvedere@jgytf.u-szeged.hu Honlap: www.belvedere.meridionale.hu Telefon: 06 62/544-759 Nyomás: BABA ÉS TÁRSAI KFT. Megjelenik 1000 példányban Lapengedély B/KUL/523/SS1993.

X V I I . É V F O L Y A M 1 - 2 . S Z Á M

Referátumok

- Hoffmann Zsuzsanna: „In vino veritas”
Adalékok a borfogyasztási szokásokhoz... 3
Döbör András: Sajtótörténeti ritkaságok
a szegedi egyetemi könyvtárban. I. rész
A pozsonyi Magyar Hírmondó 1780. évi évfolyama 7
Nótári Tamás: Róma és Bizánc missziós kísérletei
a IX. századi Bulgáriában 22

Hajdani vármegyéink

- Horváth Viktor: Moson vármegye a XX. század elején 35

Hadak útján

- Bíró Teofil: Waterloo „rettenthetetlen” harcossal 39

Parthicum

- Pusztai János: Fejeztek a szentesi repülés
történetéből (1909–1959). X. rész (1950–1959) 48

„...még a régi öregöktű’ hallottam...”

- Lendvai Kepe Zoltán: Szűgyártók, nyergesmesterek
a Kárpát-medencében 68

Téka

Fejes Bálint: Tanulmánycsokor a szegedi katolicizmusról.

- (MIKLÓS PÉTER: Város, egyház, társadalom...) 77
Jancsák Csaba: Kié az egyetem?

(KOZMA TAMÁS szociológus azonos című művéről) 79

Pihenő

Fazekas Anett: „Vesd ki a gonoszt közül!” I. rész

Boszorkányüldözés világszerte és Békés megyében 84

S Z Á M U N K S Z E R Z Ő I

Bíró Teofil középiskolai tanár (Szombathely)

Döbör András főiskolai tanársegéd
(Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula
Tanárképző Főiskolai Kar)

Fazekas Anett hallgató (SZTE JGYTFK)

Fejes Bálint (Szeged)

Hoffmann Zsuzsanna egyetemi docens
(SZTE Bölcsészettudományi Kar)

Horváth Viktor hallgató (SZTE JGYTFK)

Jancsák Csaba főiskolai tanársegéd

(SZTE JGYTFK)

Lendvai Kepe Zoltán PhD-hallgató
(Eötvös Loránd Tudományegyetem)

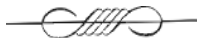
Dr. Nótári Tamás egyetemi adjunktus (Károli
Gáspár Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar)

Pusztai János (Szeged)

R E F E R Á T U M O K

HOFFMANN ZSUZSANNA

„In vino veritas”

Adalékok a borfogyasztási szokásokhoz az ókori Rómában

A borivás¹ – mint ismeretes – általános és mindennapos szokás volt az ókori Itáliában. Mivel éppen úgy, mint ma is, kevés volt az egészséges ivóvíz. Ezért isznak ma is pl. Franciaországban és Olaszországban enyhe alkoholtartalmú fehér és vörösborokat. Az ivóvíz pótlására tartósították a mustokat, hosszantartó főzéssel, harmadára vagy negyedére sűrítették be, és koncentrációtól függően másként nevezték el, így volt: *caroenum*, *defrutum* és *sapa*. Ezeket a sűrítményeket, csakúgy mint magát a bort, általában vízzel hígítva itták. Ilyen módon nem tekinthető csalónak a költő *Matrialis* által emlegetett kocsmáros.

„Ravennában volt egy kocsmáros,
Hogy becsapott az istenadta!
Vizesbort kértem tőle cselből,
És a zsvány víz nélkül adta”²

Ivóvíz szűkében ittak bort a rabszolgák is, persze a legsilányabb minőségűt. Az említett vízhiány az oka annak is, hogy a római konyha sok bort és mustot alkalmaz a főzésnél, másrészt viszont a csípős fűszerek és a bor kombinációja jellegzetes, különleges aromát adott bizonyos ételeknek, ahogyan a híres ínyenc, *Gavius Apicius* receptjei tanúsítják.³ A rómaiak sokáig a görög borokat tartották a legjobbaknak, de náluk is hamarosan egyre nagyobb szakértelemmel készítették és kezelték a borokat, ennek eredményeképpen javult azok minősége is. A császárkorban már harmincféle kiváló boruk volt, ezeket meghatározott szőlőfajtákból, előírt arányok szerint, keveréssel állították elő. A neves agrárszakíró *Lucius Iunius Moderatus Columella* (Kr.u. I. század), mezőgazdasági munkájában a következőképpen vélekedik a jó borról: „A legjobbnak azt a fajta bort tartom, amelyik mindenféle ízesítés nélkül hosszan eláll, ezért az javasolom, hogy egyáltalán semmit ne keverjünk hozzá, ami a természetes aromáját rontaná. A legkiválóbb ugyanis az, amelyik saját, természetes aromájával nyújt élvezetet.” (XI, 19, 2) Továbbra is kedvelték azonban a görög, dalmáciai, egyiptomi és szíriai borokat. A szüret befejeztével a szőlőt, gondosan megmosott és sebhelymentes lábú rabszolgákkal tapostatták ki. Az első mustot félretették, később ebből lett a mézesbor (*mulsum*), amelynek keverési aránya 13 liter musthoz 5 kilónyi méz. Ezt az italféleséget rendszerint étkezések előtt adták. Az idősebb *Plinius*⁴ ismeri egy másik változatát is, eszerint öt rész száraz musthoz egy rész mézet és egy pohárka sót kevernek, majd azt forrásig hevítik. A többi must általában 2-3 évig erjedt köedényekben, ezután lefejtették. A borfejtést kizárólag hozzáértő emberek végezték, sőt a későbbiekben is csak olyanok foglalkozhattak vele – legalábbis a források tanúsága alapján –, akik értettek a bor feljavításához, derítéséhez, sőt ismerünk recepteket a bor hamisítására is.⁵ A bort derítették, tisztulását hamu, agyag, összetört márvány, gipsz,

gyanta, szurok és tengervíz felhasználásával katalizálták. Ezután amphorákba töltötték és évszámmal ellátva érlelték. *Plinius* olyan fajtáról is tud, amelyet edénnyel együtt a tengerbe sülyesztettek és így tárolták. A borosedények száját parafával vagy gipszsel zárták le. A híradások szerint egy különösen jó évjárat volt a Kr. e. 121. évi, amikor nagyon bő termés volt és kitűnő cukortartalmú szőlők termettek, azt az évjáratot az egyik consullról, „opimiusi”-nak nevezték el (*Lucius Opimius*). Az idősebb *Plinius* lemondással állapítja meg, hogy az ő korára (Kr. u. I. század) ebből a borból már sehol nem lehet kapni.

A rómaiak csak érett borokat ittak, kivéve a nőket, akik viszont édeset, ill. méhsört. Bár *Aulus Gellius*tól tudjuk, hogy a római nőknek (csakúgy, mint a görögöknek!) tilos volt a borivás, azért részben megszólták őket, másrészt bírói úton meg is büntették, éppen úgy mintha valami becsstelen dolgot, pl. házasságtörést követtek volna el.⁶ A legendás spártai törvényhozó, *Lykurgosz* még alkotmányában is kitért a borivás korlátozására, ennek érdekében elrendelte, hogy a közös lakomáról távozó férfiak nem mehetnek otthonaikba kísérettel, vagy lámpással, ilyen módon kénytelenek voltak a mértéktartó borfogyasztásra.⁷

A bor a korai időkől kezdve szerepelt a rómaiak kultikus szertartásaiban és áldozatbemutatásainál is. A boráldozatnak egy érdekes esetét említi egyik darabjában *Plautus*⁸, amikor egy részeges öregasszony áldoz borral borért *Venus*nak. A jelenet egyben himnusz- és áldozatbemutatás paródia, valamint ismert a képzőművészeti ábrázolása is. A szokásos jóindulattal, szívesen, az istenség érdeme szerinti áldozat helyett, a vén kerítő azt mondja, hogy a kevésből csupán keveset ad, de azt sem szívesen, hiszen bőven kap *Venus* a szerelmesektől, neki azonban csak ritkán jut efféle élvezet, így az oltárra csupán néhány cseppet szán, a többit ő maga issza meg.

A rómaiak szerint minden egyes borfajtának meghatározott érlelési ideje van, így pl. a *sorrentói* és *capuai* csak 25 év után iható. A borok tárolására szolgáló helyiség, általában a kémény és a füstölő közelében volt, az így tárolt bor idővel besűrűsödött és a füsttől kellemes aromát kapott. *Athénaiosz* görög történetíró készítette az ókorban egy borlapot, ezen felsorolta az ismert borfajtákat, évjáratukkal együtt. Valószínű azonban, hogy ezek nem a mi ízlésünk szerinti jó borok. Az idősebb *Plinius* tudomása szerint ez a lista kb. nyolcvan féle bort tartalmazott, ezek kétharmada Itáliában termett, ily módon – *Plinius* szerint – a rómaiak minden más népet megelőznek ezen a téren. Étkezések előtt forralt, fűszeres borokat kínáltak aperitifként (ezek a mai likőrök és vermutféleiségek ókori megfelelői lehettek), de ittak különböző gyümölcsborokat is. A bor vizezésének szokását *Plinius* az ókori görögöktől eredezteti, úgy tudja, hogy *Kósz* szigetén keverték először a borhoz tengervizet, mégpedig egy rabszolga, aki így akarta pótolni az általa megdézsmált italt. A tengervízről a bor fehér színű lett, innen az elnevezése „*kósz*i fehér”, vagy egyszerűen tengeri bor. A bor elkészítésének receptjét *M. Cato* is közli. Általános vélekedés szerint valamennyi tengerentúli borfajta csak hét év után tekinthető érettnek. *Plinius* értesülései szerint *Thrákiából* ered az a szokás, hogy a borba mézet vegyítenek. A rómaiak is kedvelték az édes borokat, melyek lényegében különféle eljárásokkal tartósított mustok. Készítettek bort aszúszőlőből is. *Plinius* a szőlőt az olajjal hasonítja össze, és arra a konklúzióra jut, hogy „mégis az ember a bort illetően sokkal inkább bizonyította tehetségét, amikor 185-félét eszelt ki, nem számítva a változatokat, amelyekkel együtt a számuk kétszer annyi lenne”.

A császárkorban az előkelők világában divatos – olykor elfajult – lakomázás divatja szinte új lendületet adott a borfogyasztásnak. A gazdagok pazar lakomáinak „méltó” lezárása az éjszakába nyúló ivászat volt. Ilyenkor pohárköszöntőket mondtak, borkirályt választottak,

mindezt különböző, esetenként ízléstelen tréfákkal körtették. Ilyenkor ittak a császárra, a hadvezérre, a házigazdára, a nőkre, és természetesen jócskán le is részegedtek. Ilyenkor óhatatlanul előtűntek a borfogyasztás árnyoldalai is. Nem tekinthető túlzásnak, *Cicero* (Kr. e. I. sz.) *Verrés* szicíliai helytartónak, a barátai tiszteletére adott lakomájáról szóló jellemzése, amelyben a következőket mondja: „volt akit úgy kellett elvinni, mintha halálra sebeztek volna, mások eszméletlenül heverték a padlózaton: inkább hasonlított az egész a Cannes-i csatatérhez, mint egy *praetor* vendégségéhez”⁹.

Még jellemzőbb az idősebb *Plinius* leírása a hasonló lakomákról a császárkor első századából. „Ráadásul a vetélkedés a borivásban, meg a pajzán ábrák a serlegeken – mintha az ittasság nem keltene épp elég buja vágyat magában is! Egyszerűen bujaságból védelik a bort és díjjal csábítanak a részegeskedésre, sőt ha az istenek engedik, még fizetnek is érte. Az egyiknek ittassága jutalmaként megszavazzák, hogy annyit ehet amennyit ivott, a másik annyit ihat amennyit kockán nyert. Ilyenkor falja a mohó szem a háziasszonyt, mialatt a férj ólmos pillája lecsukódik, ilyenkor tárulnak fel a lélek rejtett titkai. Egyesek kifecseggik a végrendeletüket, mások nem tudnak féket tenni a nyelvükre, és vesztükre olyasmit is elkotyognak, ami utóbb a nyakukat töri – hányan pusztultak már el emiatt! Nemhiába lett szállóige, hogy „borban az igazság”.

„Közben a hajuk szála sem görbül meg, sose látják a felkelő napot és saját életüket kurtítják. Ennek következménye a sápadtság, a petyhüdt arcbőr, a gyulladással szem, s hogy reszkető kezük kilöttyinti a teli serleget – ami azonnali büntetésük –, később a nyomasztó álmok, zaklatott éjszakák, és a részegeskedés legfőbb jutalma a bujaság, s a züllés utáni szakadatlan vágy. Másnap szájukból dől a borszag, mindent elfelejtettek, emlékeztük kihuny. „Így habzsolják az életet”, ezt hangoztatják fennen, pedig más ember naponta csak egy napját veszíti el, ők a következőt is.”¹⁰

Hasonló okból került kellemetlen helyzetbe a *Gellius* által említett tisztségviselő, akit éjszaka egy örömlány, *Manilia* kövel dobált meg, mire az válaszul a nép elé idéztette a hölgyet, annak példás megbüntetése reményében. A lány azonban azzal védekezett, hogy a köztiszteletben álló férfiú ittas volt, és ráadásul erőszakos, s mivel ez így számára semmi haszonnal nem járt, elkergette. A néptribunusok a panaszost elutasították.¹¹

Egy másik érdekes adalék a borfogyasztásról szintén *Gellius* gyűjteményében olvasható, jelesül a *caninum prandium* (kutyának való ebéd) kiszólás magyarázata. Ennek megvilágítására a következőket mondja el: „Megfigyelted-e, hogy háromféle bor létezik, vörös, fehér és a *kirrosznak* nevezett kevert (rozé), a korát tekintve újbor, óbor és középidéjű? A vörösbor feldob, a fehér megkönnyíti a vizeletet, a kevert/köztes/ jól hat az emésztésre. Az újbor erőt ad, az óbor felhevít, a közepes idejű a kutyának való. Jómagam hosszú ideig vizsgálgódtam ebben a jelentéktelennek látszó kérdésben, hogy mit is jelent valójában a *caninum prandium* kifejezés. *Caninum prandium*nak ugyanis a józan étkezést mondják, amikor nem isznak bort, a kutya ugyanis nem iszik bort. Amikor tehát a bort középidéjűnek minősítették, amely nem is új, nem is régi – az emberek többsége ugyanis így szokta osztályozni a bort, tehát vagy újnak vagy réginek –, azzal azt kívánták kifejezésre juttatni, hogy a közepes idejű nem rendelkezik sem az újnak, sem a réginek egyetlen tulajdonságával sem, így hát nem is kell bornak minősíteni, sem nem frissít fel, sem nem hevít fel.”¹² Kissé sántít *Gellius* indoklása, ugyanis a bor nélküli lakoma nemigen képzelhető el az ókori Rómában, tekintettel a fentebb már említett ivóvíz hiányára.

A római régiségek iránt élénken érdeklődő, ezeket gondosan begyűjtögető *Gellius*, attikái

birtokán, ebéd utáni poharazgatás közben, kellemes asztaltársaságban szívesen hallgatott borral kapcsolatos költeményeket, ahogyan erről ő maga vall. „De minden egyébnél inkább az űsz Anakreón kedves versei gyönyörködtettek bennünket, amelyeket ide is jegyeztem, hogy a fászesztő és szakadatlan éjjeli munkámban, a kifejezés és a hangzás kedvessége felfrissítsen. Íme:

„Héphaisztosz isten, alkoss
 Számomra vert ezüstből
 Ne fegyveröltözéket;
 Mi gondom a csatákkal?
 De serleget kovácsolj,
 Mint csak lehet, nagy öblöst.
 Ne verj ki rajta semmi
 Csillagzatot, se göncölt,
 Mit nekem *Plejádok*?
 Mit nekem *Bootes*?
 Borágakat csinálj rá,
 Mind telve szép gerezddel,
 Borkádat is csinálj rá,
 S beléje bortiprókat,
 Mellé a szép *Lyaiost*,
Erost meg *Aphrodítét*”¹³

„Ha alaposabban belegondolunk” – vallja *Plinius*¹⁴ – „az élet egyetlen területén sem buzgólkodik többet az ember, (mint a bor ügyében) mintha a természet nem is ajándékozta volna meg a vízzel, ezzel a páratlanul egészséges itallal! Az összes többi élőlény beéri vele, kivéve az embert” – és ez a „buzgóság” ma is tart.

Végezetül az iskolai nevelés fokozatainak illusztrálására – ami szintén a borfogyasztás általános szokását veszi alapul – *Apuleius* írásából¹⁵ idézem egy bölcs gondolatait.

„Egy bölcs mondotta borozás közben e gyakran idézett szavakat: »az első keverőnyi bor a szomjúságé, a második a vidámságé, a harmadik az élvezeté, a negyedik az esztelenségé«. Nos, ami a Múzsák vegyítőedényeit illeti, azokkal épp fordítva ál a dolog, minél sűrűbben követi egyik a másikat, és minél kevesebb vizet elegyítünk a borhoz, annál inkább szolgálnak a szellem épülésére. Az első serleg – azaz az iskolamesteré – alapokkal látja el, a második serleg – azaz a nyelv és irodalom tanaré – ismeretekkel rakja meg, a harmadik pedig – a szónoklás oktatójává – az ékesszólással fegyverzi fel az elmét. Ezzel a legtöbben be is fejezték a borozást. Én azonban további serlegeket is üritgettem Athénban: ittam a költészettan képzeletgerjesztő, a geometria kristálytisztá, a zeneművészet mézédés, a vitatkozás tudományának csipős, s mindenekelőtt: feneketlen pohárból ittam az egyetememes filozófia nektáros borát...”

IRODALOM

SZEPESY TIBOR: *A régi Róma napjai*. Budapest. 1968 (2. kiadás: Budapest, 1998.)

ÜRDÖGI GYÖRGY: *A régi Róma*. Gondolat, Budapest, 1967.

M. PORTIUS CATO: *A földművelésről*. (ford. Kun József). Budapest, 1966, Akadémiai Kiadó.

Referátumok

M. TERENTIUS VARRO: *A mezőgazdaságról*. (ford. Kun József). Budapest. 1971, Akadémiai Kiadó.

L. IUNUS MODERATUS COLUMELLA: *A fűkeről*. (ford. Hoffmann Zsuzsanna). Szeged, 1992.

JEGYZETEK

- ¹ Több érdekes írást tartalmaz az ókori borkultúrával kapcsolatosan az 1999-ben megjelent *Korok és Borok* című kötet. Szerk.: Benyák Zoltán és Benyák Ferenc.
- ² MATRIALIS: Ahol kevés a víz. Ford.: Kosztolányi Dezső. In *Római költők antológiája*. Budapest, 1963, 385.
- ³ GAVIUS APICIUS: *De re coquinaria*. Ford.: Hegedűs Zsuzsanna és Orlovsky Géza. Budapest, 1996, Enciklopédia Kiadó. A főzéshez használt legjobb borokat főként Hispániából és Numidiából hozták Itáliába.
- ⁴ Az idősebb Plinius (Kr. u. 23–79), természettudós, a Vezúv kitörésekor vesztette életét, nagybátyja volt az ifjabb Pliniusnak, (Kr. u. 61–113), aki elsősorban levélíróként ismert.
- ⁵ Lásd MARÓTI EGON: Borfogyasztás és borhamisítás az ókori Rómában. In *Korok és Borok* 51–55.
- ⁶ AULUS GELLIUS: Attikai éjszakák 10, 23, 1–3.
- ⁷ Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok: Lykurgosz 12, vö. még Xenophón: A lakedaimóniak állama 5.
- ⁸ Plautus: A zsizsik 123 skk.
- ⁹ M. Tullius Cicero: In Verrem II. 5, 28.
- ¹⁰ Plinius: *Naturalis historia* 14, 140–142, ford. Maróti Egon.
- ¹¹ Aulus Gellius: i. m. 4,14.
- ¹² Aulus Gellius: i. m. 13–31, ford. Hoffmann Zsuzsanna.
- ¹³ Aulus Gellius: i. m. 19, 9, ford. Barcza József és Soós József.
- ¹⁴ Plinius: *Naturalis Historia* 14–137, ford.: Maróti Egon.
- ¹⁵ Apuleius: *Florida* 20, 1–4.

DÖBÖR ANDRÁS

Sajtótörténeti ritkaságok a szegedi Egyetemi Könyvtárban I.

A pozsonyi Magyar Hírmondó 1780. évi évfolyama

A jelen lapszámban induló, három részre tervezett sorozatunk célja, hogy bemutassuk három – mind koránál, mind sajtótörténeti jelentőségénél fogva – ritkaságszámba menő 18. századi hírlapnak a Szegedi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtárában fellelhető példányait. Elsőként az 1780. január elsején induló, Pozsonyban Patzko Ferenc Ágoston pozsonyi nyomdász által kiadott és Rát Mátyás evangélikus teológus által szerkesztett Magyar Hírmondó 1780. évi teljes évfolyamának bemutatására kerítünk sort, melyre egy kötetbe kötve, 848 oldalon, az SZTE EK Folyóirat Raktárában (helyrajzi száma: 50291; lelőhelye: J/FI) találhatunk.

1. A pozsonyi Magyar Hírmondó történetének vázlatos áttekintése

Az újság jelentőségét az a tény adja, hogy az első magyar nyelven íródott lapról van szó. Ráadásul kisebb változtatásokkal együtt tíz éven keresztül meg tudott jelenni, és megjelenésének egyes szakaszaiban progresszív módon tágítani tudta a hazai társadalom látókörét, és helyet tudott adni – természetesen a felvilágosult abszolutizmus biztosította keretek között – a felvilágosodás eszméinek, állást foglalva a gazdasági és társadalmi fejlődés szükségessége, és a nemzeti (és nemzeti nyelvű) tudomány és művelődés kibontakoztatása mellett.

A korabeli újságok szellemi színvonalát, arculatát és eszmei irányultságát egyaránt a szerkesztő személye határozta meg – aki valójában az egész lapot maga írta, meghatározott fizetésért, hazai „levelezők” és külföldi (német, francia és angol) lapok „tudósításai” alapján, hiszen a lap kiadója „csupán” az újság anyagi alapjait és nyomtatását biztosította. Röviden meg kell hát ismerkednünk a Magyar Hírmondó tíz évfolyamának szerkesztőivel, kiemelten a lap szerkesztését elindító Ráttal, valamint ezzel párhuzamosan a lap vázlatos, a teljesség igénye nélküli történetével.

Rát Máttyás a győri polgárság német eredetű, de a 18. század második felében a magyarságba gyorsan beolvadó rétegeből származott. 1767-ben került a pozsonyi líceumba, ahol Bél Máttyás¹ szellemi hagyományainak folytatóitól és a könyvtárban meglévő folyóiratokból

sok mindent megismerhetett már a felvilágosodás eszméiből, és kapcsolatba került a 18. század nagy újdonságával, a sajtóval. A Bél-féle iskola ugyanis fel kívánta használni a külföldi újságokat a földrajz, a történelem, a latin és a német nyelv oktatásában.²

Nem véletlen tehát az időszaki sajtó utáni érdeklődés, különösen, ha Rát göttingai egyetemi tanulmányaira (1773–1777 között) utalunk, ahová ugyan teológiai ismereteit elmélyíteni küldte az evangélikus egyház, de az egyetem kiváló tanárai révén egyéb tudományokba is „belehallgathatót”. Legnagyobb hatással Schlözer³, az egyetem népszerű előadója, a statisztika és államtudomány nemzetközileg elismert professzora volt rá, aki újságkollégiumot is tartott az egyetemen, és a sajtót a „szabadság érverésének” tartotta.⁴ A göttingai egyetemnek a magyar értelmiségre, a magyar felvilágosodásra és a magyar nyelvű sajtóra – azon belül is Rát Máttyásra és a Magyar Hírmondóra való hatását, szerepét és jelentőségét tovább tárgyalni nem feladatunk, kiváló munkák állnak rendelkezésre e tekintetben.⁵

Rát Göttingából való hazatérése után került kapcsolatba Patzkó Ferenc Ágoston

pozsonyi nyomdással, aki a pozsonyi német nyelvű lap, a Pressburger Zeitung példáján felbuzdulva – mely a „rivális” pozsonyi nyomdász, Landerer János Mihály kiadásában jelent meg – maga is lapkiadási kérelmet nyújtott be Mária Teréziának. Annál is könnyebb volt a nyomdászt megnyerni az ügynek, hiszen az éppen akkoriban esett el fő bevételi forrásától, a népszerű kalendáriumkiadástól egy rendeletnek köszönhetően, mely ezen tevékenységnek a privilégiumát az egyetemi nyomdának adta. A lapkiadás tehát Patzkó részéről egyértelműen a kiesett bevétel pótlására szolgáló vállalkozásként indult. 1779. július 1-jei dátummal ki is adták „Előre való tudakozás” címmel felhívásukat az újságindítási szándék megfogalmazásával. A városi magisztrátus támogatása és a magyar Helytartótanács ellenkezése mellett végül a királynő – aki állítólag képtelenségnek nevezte, hogy nincsen magyar nyelvű újság⁶ – helytartótanácsi cenzúrakötelezettség kikötésével 1779-ben engedélyezte a Magyar Hírmondó megindulását, és tíz éves privilégiumot adott Patzkónak az 1780. január 1-én, szombati napon először megjelenő újságra. Az előfizető toborzás szépen haladt az „Előre való tudakozás”-nak köszönhetően, sőt 1779 decemberében újabb „Tudósítást” is kiadtak, melyben örvendeznek a kedvező visszhang – a megrendelések – felett, és Rát megfogalmazza újságírói programját, erről később még részletesen szólunk.

Az első magyar nyelvű újság Rát szerkesztése alatt eltávolodott a referáló stílustól, a hírekhez megjegyzéseket, kommentárokat fűzött, és tudatosan törekedett a magyar folyóiratok hiányának pótlására. Teológus létére Rát távol tartotta magát a bécsi lapokban túlbuzgó egyházpolitikai vitáktól, és bár beszámolt külpolitikai hírekről, elsősorban a korban zajló amerikai függetlenségi háborúról – többször is kinyilvánítva az amerikaiak iránti rokonszenvét, szemben a német lapok inkább angolpárti híradásaival – inkább érdekelték a hazai tudósítások, és a nemzeti nyelv fejlesztésének ügye. Harcolt az idegen nyelvű könyvek kiadása ellen, mivel a köznép azokat nem érti meg, és mint erre látunk majd példát az 1780-as évfolyam részletes elemzésénél, próbálja népszerűsíteni lapjában a magyar nyelvű könyveket, lett legyen az nyelvkönyv, verses kötet, vagy tudományos munka. Meghonosítja egyúttal a hírlapi kritikát is, olvasóközönség létrehozásával elősegítve a magyar irodalmi élet fejlődését. Rát lapszerkesztői és újságírói tevékenysége jelentős szerepet játszott a nyelvújító mozgalom fejlődésében, hiszen a külföldi források fordítása sokszor őt is új szavak, kifejezések alkotására ösztönözte, és ezt még Kazinczy szerint is jó nyelvi érzékkel tette.⁷

1782-ben, háromévi munka után hagyott fel végül Rát Mátyás az újságírással a győri evangélikus fatemplom lelkészeként folytatva pályafutását, és noha megpróbált később még visszatérni a tudományos és kulturális életbe, de lapalapítási és szótárkiadási kísérletei meghiúsultak. Utóda előbb 1783-ban a tehetség és szorgalom híján való Mátyus Péter lett, aki ugyancsak külföldön tanult, és ponyvákön árult művek kiadásából élt. A lap színvonalának esése, és az előfizetők számának csökkenése azonban arra ösztönözte Patzkót, hogy még az év vége előtt újra szerkesztőt váltson. Így lett a lap szerkesztője 1783 decemberében és 1784 májusá között Révai Miklós piarista szerzetes, a kiváló nyelvész és költő, a pesti egyetem későbbi tanára.

Révai Miklós újságírói programját az 1784. január 1-jei, 1. számban hirdette meg, és rövid újságírói-szerkesztői pályafutása ennek jegyében telt. Elődje nyomdokain haladó, de népiesebb stílusával szélesebb körben kívánta hirdetni Bessenyei György nyelvi és művelődési programját – „*ihol tehát, ahol természetem hajlandósága után látszatásban szolgálhatom a közjót, én bizony ide ülök az újságíró polcra oly szándékkal, hogy annak érdemét magasabbra emeljem, mivelhogy egészen az anyanyelvnek művelésére akarom fordítani.*”⁸ A program ezen mondata

Révai küldetéstudatának lényege, olyan új és modern kulcsszavakkal, mint „közjó”, és „nyelvművelés”.

Ezen célkitűzések jegyében a lapot olcsóbbá akarta tenni, korszerűbb, a haszonból részesülő tudósító-hálózatot akart kiépíteni, és a lapot a nyelvújítás mellett az osztrák és cseh jozefinista szellemű reformkatolicizmus magyar szócsövét tenni. Rendfőnöke azonban nem nézte jó szemmel tevékenységét, valamint – Révai szerint – magyarságért való buzgalmát, és 1784 áprilisában a II. Józsefnél is hiába tiltakozó szerzetest a szerkesztői tevékenység felhagyására, és a rendházba való visszatérésére utasította.⁹

Világosan kirajzolódik tehát a lap eszmei arculatából, valamint szerkesztőinek szándékaiból és életútjából a bécsi „felvilágosult” udvar (sajtó)politikájának lényege, amennyiben támogatja azt, ami összbirodalmi terveinek megfelelő – t.i. a „felvilágosult eszmék” üdvözlése és terjesztése a magyar társadalom számára –, de keresztezi, vagy legalábbis nem segíti a nemzeti törekvések (nyelv és kultúra fejlesztése) megvalósítására irányuló igyekezetet. Példa erre az utolsó jelentős szerkesztő, az erdélyi, székely származású Szacs vay Sándor tevékenysége és élete is.

Az 1784–1786 közötti, Szacs vay által szerkesztett Magyar Hírmondó – noha a sokat támadott nyelvrendelet után vagyunk már – megőrizte a jozefinista eszmék iránti rokonszenvét, és II. József politikájának lelkes híve maradt. A sorra megjelenő reformokat közzétette, támogatta, sőt fő feladatának a „jó fejedelem” rendeletei ellen vétők leleplezését tartotta, rendkívül közel kerülve ezzel II. Józsefnek a sajtóról alkotott elképzeléséhez. Az udvar támogatásával a háta mögött aztán – a nyelvi kérdés diszkrét mellőzésével – szatirikus, voltaire-i stílusban indított frontális támadást a konzervatív magyar egyházi és közigazgatási vezetők, összességében a feudális viszonyok ellen. Ekkor még fontosabb Szacs vay számára ez, mint a nemzeti függetlenség ügye, későbbi pályafutása – az 1786-tól megjelenő bécsi Magyar Kurír szerkesztőjeként – azonban jó példa arra az értelmiségi kényszerpályára, ami az 1790-es évekre a nemesi ellenállás eszmei vonzáskörzete és a jozefinista eszmék között őrlődve a kor egyedülálló stílusú és formátumú politikai újságírójává, és egyúttal 1793 után örökre kegyvesztetté tette őt.

1786-ban az önálló lapalapításba fogott Szacs vay helyét Barczafalvi Szabó Dávid volt sárospataki nevelőtanár, író, nyelvújító vette át, akit a nyelvújításban betöltött jelentős szerepe – túlzásai miatt olykor nyelvrontással vádolták, de általa alkotott új szavainak közel negyede átment a mindennapi nyelvbe – predesztinált arra, hogy a lap fő profiljává ismét a nyelv ügyét tegye. Érdekes volt azon kísérlete, miszerint a lap olvasóival, azaz a közvéleménnyel akarta elbíráltatni az új szavak helyességét. Miután Kazinczy is elítélte tevékenységét, gyorsan távozott is a lap éléről, és a jelentéktelen szerkesztők, Tallyai Dániel és Ungi Pál jegyezte szintelen 1787-es évfolyam után csak 1788-ban csillant fel utoljára a remény a Szabó Márton által szerkesztett évfolyam számaiban a lap hajdani nívójának és szerepének visszaállítására. Szabó kritikus hangnemben számolt be a belgiumi elszakadási kísérletekről, és a török háborúról, valamint a mind inkább komoly vetélytárrá váló Szacs vay-féle Magyar Kurírral egyetemben mind többször tudósított – a cenzúra tudatos kijátszásával – az egyre nagyobb érdeklődésre számot tartó franciaországi fejleményekről.

A hatalom azonban közbelépett. Nyár végére hirtelen megszűntek a kritikus, ellenzéki hangnemű cikkek, majd 1788. október 8-án bejelentették a lap Pozsonyból Pestre költözését,¹⁰ és névváltoztatását Magyar Merkurius-ra. 1789 elején újabb névváltoztatás után a Magyar Merkúr nevet vette fel az újság, amely bár közvetített az érdeklődés homlokterébe

került francia rendi gyűlésről és a francia forradalom kitöréséről is, de nem tudta már állni a versenyt az immáron két bécsi magyar nyelvű lappal,¹¹ ezért év végén a kiadó bejelentette, hogy a lejárt tíz éves privilégiumot meghosszabbítani nem áll szándékában, és megszünteti a lapot.

2. A pozsonyi Magyar Hírmondó 1780. évi évfolyamának ismertetése

2.1. AZ ELEMZÉS MÓDSZERE

Az 1780. évi évfolyam elemzésének módszerét szinte tálcán kínálja a Pozsonyban Patzkó által 1779. július 1-én kinyomtatott, már fentebb említett „Előre való tudakozás” {a továbbiakban „Tudakozás”}, és még inkább az 1779. november 17-én kiadott „A magyar hírlelő levelek eránt való tudósítás” {a továbbiakban „Tudósítás”}.¹²

Mindkét írást Patzkó jegyezte, bár kétségtelen, hogy az újság tartalmával kapcsolatos szakmai kérdéseket, terveket maga Rát foglalta írásba, különösen a „Tudósítás” esetében, amelynek keletkezésében a „Tudakozás” „Patzkó Ferenc Ágoston posoni könyvnyomtató” aláírásával ellentétben a jóval általánosabb „Patzkó Ferenc Ágoston könyvnyomtató műhelyében” aláírás szerepel.

Először is tisztáznunk kell az elemzés módszertanát. A fentebb elmondottak alapján, amennyiben Rát Mátyás lapszerkesztői és újságírói munkáját, t.i. a Magyar Hírmondó 1780. évi évfolyamának elemzését el kívánjuk végezni, nincsen egyéb teendőnk, mint a „Tudakozás”, de legfőképpen a „Tudósítás” legfontosabb alapvetéseit megismerni, és összevetni a végtermékkel.

A „Tudakozás” második bekezdése világosan kifejti a vállalkozás fő indokát, miszerint nincsen már Európában oly nemzet, „*aki a maga hazájában történő változások, a világnak viszontagságai, az elmés embereknek hasznos vagy furcsa találmányjai, a tudósoknak munkáik és több afféle emlékezetes dolgok felől szóló híreket naponként, hetenként, vagy hónaponként, az ő saját nyelvén nyomtatottatott írásokban, tanúság és mulatság kedvéért ne olvassák.*”¹³ Hiszen ennek köszönhető, állítja a „Tudakozás”, hogy mind a haza, mind a világ eseményeinek vonatkozásában tudatlanságban él a nemzet: „... úgy élünk mint a féreg a dióban, azt sem tudván, ami körülöttünk történik, s minket legközelebről illet.”¹⁴ A jelszavak tehát tudás és információ átadása – nemzeti nyelven. A „Tudósítás”-ban azután Patzkó és Rát világosan, 16 pontba szedve fogalmazták meg a Magyar Hírmondó programját. Az 1–8-ik pontokban praktikus és technikai információk közöltek, úgymint a Mária Teréziától kapott kizárólagos privilégium¹⁵ megszerzése, a lap formai, technikai adatai,¹⁶ a megjelenés gyakorisága,¹⁷ valamint az előfizetés módja és költségei.¹⁸ A 9–16. pontokban lép elő lapszerkesztési elveivel az író, a 13-dik pontban megnevezésre is kerülő Rát Mátyás, akinek elképzelései szerint két nagy részre osztandóak a tudósítások: külföldi és hazabéli emlékezetes dolgokra és történetekre.¹⁹ E két alapvető „rovat” megjelenésével először is a hírek automatikus, területiális alapú csoportosítását ígéri a szerkesztő.

A külföldi hírek a megszokottól eltérően nem a Wiener Zeitung, a hivatalos bécsi udvari lap cikkeinek egyszerű szöveghű fordításai lesznek, nem referáló lapot ígér Rát, hanem hiteles kútfőből származnak majd írásai,²⁰ az olvasók igényeihez alkalmazkodva, saját megfogalmazásban.

A hazai tudósításoknál az olvasókra, önkéntes és hiteles levelezőkre kíván támaszkodni.

S hogy milyen írásokat látna szívesen a szerkesztő „tudósítóitól”, azt a 15-dik pontban fejt ki részletesen. Mivel az elemzésem a hazai hírek kapcsán majdan ezen felsoroláson alapul, próbálom csoportosítani a Rát által várt írásokat. Az első csoport a tudományé: ide tartoznak a két hazában lakozó tudósok, matematikusok, orvosok, fizikusok azon tanulmányai, megfigyelései, észrevételei, melyek a nemzet hasznára válthatók, valamint az egyetemek, gimnáziumok tudományos vitáiról, munkáiról szóló tudósítások.

A második csoport a könyvnyomtatóké: Rát kitűzött célja a magyar, és még inkább a magyar nyelven kiadott bármilyen (irodalmi, tudományos, ismeretterjesztő) könyvek ismertetése. A harmadik a statisztikáké: Rát göttingai egyetemi tanulmányai hatására kéri levelezőit, főképpen a nagyobb városok egyházi személyeit, hogy születési, házassági és halálozási statisztikákat készítsenek és küldjenek lakóhelyükről, valamint közöljék az időjárásra vonatkozó adatokat.²¹

A negyedik csoport a gazdasági tárgyú írók, kiemelten a külkereskedelemmel foglalkozók. Végül az ötödik csoportba tartoznak az egyebek, úgymint a jeles alkalmakkor elhangzott ünnepi beszédek, versek, és tisztviselő-változások közlése, valamint az „emlékezetes” és érdekes történetek, melyet a mai fogalmaink alapján nyugodtan nevezhetünk bulvárnak.

A két nagy „rovaton” (külföldi – belföldi hírek) belül a cikkek sorrendje a hitelesség, a kútfő alapján kerül további besorolásra, úgymint „hiteles – bizonytalan – költött dolgok.”²² Érdekes, hogy a „Tudósítás”-ban már megjelenik – mintegy hatodik csoportként – a reklám, a hirdetés megjelentetésének lehetősége is: „Ezek után holmi kótyavetyéknek {árveréseknek} vagy eladandó jószágoknak hirdettetéseket fog megírni...”²³ Mint látni fogjuk, ez nem válik meghatározó bevételi forrássá, pedig az ára nem túl magas, egy német forint.

A végére maradt a használandó nyelv kérdése. Az erre vonatkozó részt teljes egészében közlöm, egyrészt mivel a használt nyelv (járások), illetve a kényszerű szóalkotások miatt több (méltánytalan) kritika éri majd – saját bevallása szerint – Rátot, másrészt Rát szerzőségét megerősíti e rész megfogalmazása: „Ami a magyarságot illeti, amellyel a Magyar Hírmondó élni fog, az az alföldi Tisza mellyéki, de a Duna mellyékivel és az erdélyivel elegyedett léssen. Ezt tartja az író leghelyesebbnek. Magamagán mindegyik igen szűk, és azoknak a sokféle dolgoknak a megírattatására, melyek itt előfordulnak, nem elégséges. – A szóknak írásán nem illő senkinek megütközni: holott {ugyanis} az eránt még semmi közönségesen bevett szokás vagy szabás nincsen. Hadd légyen nekem is szabad azt követnem, amit leghelyesebbnek tartok. Mindazonáltal illendő tisztelettel és köszönettel fogom venni, ha valaki, akar a dolgoknak előbeszélésében ejteni fogott hibák, akar pedig a szóbeli fogyatkozások eránt tisztességesen megintend, vagy valamely dolognak alkalmasb nevezetire megtanítand. Külömben is valódi újság ez, amit most kezdünk: holott ezen az úton még soha magyar nem járt előttünk.”²⁴

Összefoglalva az eddigieket, az elemzés szempontjait meghatároztuk. Sorvezetőként használva a „Tudósítás” pontjait olvastam el a pozsonyi Magyar Hírmondó 1780. évi teljes évfolyamának 104 Levelét. A legfontosabb és legjellemzőbb tudósításokat mindahány csoportból kiválogattam, annak bizonyítására, hogy a szerkesztés előre kihirdetett elveit következetesen megtartotta-e Rát Máttyás – végrehajtva újságírói programját – avagy sem.

2.2. AZ 1780. ÉVI TELJES ÉVFOLYAM ELEMZÉSE

Referátumok

2.2.1. A külföldi tudósítások

Az elemzés fentebb vázolt módszere alapján ami először a külföldi híreket vizsgálva szembeötlő, az a mennyiségük. Általában egy-egy Levél 50-70%-át teszik ki a külföldi tudósítások, amikor azonban nagy horderejű, fontos események történnek Magyarországon, vagy a Habsburg Birodalomban, arányuk akár 10-20%-ra is lecsökken.

A külföldi hírek tematikáját vizsgálva hamar levonható az a következtetés, hogy 1780-ban a szerkesztőt, és az olvasót is leginkább az Amerikából érkező hírek foglalkoztatták. Rát részletesen, minden levélben szól az amerikai függetlenségi háború aktuális eseményeiről, és az amerikai „zenebona” fejleményeit tálalva tér rá az európai politikai események ismertetésére. A fő téma persze az amerikai lázadókhoz való viszonyuk, és a háborúval kapcsolatos, vagy ahhoz kapcsolható hadmozdulataik – például többször is visszatér Gibraltar kikötőjének spanyolok általi ostromához, vagy az írországi angol ellenes felkelés eseményeihez.

A magyar olvasó számára már néhány Levél után kirajzolódik egy globális háború képe, mely a gyarmatosítással párhuzamosan a világ távoli tengerein és szárazföldjein, szigetein zajlik. A konkrét harci cselekmények, ostromok és tengeri csaták – angol, német és francia lapokból fordított – ismertetésén túl azonban újságírói hitvallásának megfelelően érdekes statisztikákat és adatokat is közöl, amelyekből a szembenálló szövetségek katonai erejét próbálja összevetni, és ebből következtetéseket levonni. Sőt, ennél tovább menve néhány helyen reményeit is megfogalmazza, s mint fentebb említettük, érezhetően a lázadók javára billen nála a mérleg nyelve. A 31-dik Levélben a szemben álló felek hajóstatistikáinak közlése után például így ír Rát: *„Ezeket a hajókat úgy gondolhatjuk, mint megannyi várakat, vagy táborozó és tsatázó seregeket, mellyeknek szerentséjéktől győzedelmektől, nem tsak Amerikának szabad-sága, hanem sok Európai országoknak boldogabb elő-menetelek-is, függ és félhető vagy-is reménylhető.”*²⁵

A hadi tudósításokon túl élénken figyeli, ismeri és ismerteti az európai szövetségi rendszerek változásait, így tudósít az 1780-as év két legnagyobb diplomáciai eseményéről, az angolok és hollandok közötti, az 1674 óta tartó westminsteri béke és szövetségi szerződés felbontásáról, és a II. József német-római császár és II. Katalin orosz cárnő által meghirdetett osztrák-orosz fegyveres semlegességi politikáról, mely válasz volt a semleges országok kereskedelmét megzavaró angol hajótámadásokra, és amelyhez később csatlakozott Svédország, Dánia, Poroszország, és az angolokkal háborúba keveredő Hollandia is.

A háború kapcsán szót ejt a gyarmatosításról is, noha ennek leginkább a kereskedelemre és az európai gazdaságra gyakorolt jótékony hatásait elemezi, néhány szót ejt annak árnyoldalairól, mely nem annyira egyeztethető már össze a humanizmus és felvilágosodás eszmerendszerével. Az észak-amerikai indiánok körében zajló népiertást csupán néhány szóra méltatja, igaz ennek „fénykora” és betetőzése inkább a 19. századra tehető: *„Az össze-szövetkezett Amérikaiaiak a hátok megett lakó vad nemzeteket derekason pusztítják; s olly szándékkal vagynak, hogy azoktól meg-menekedvén, Kánadába béüssenek...”*²⁶

Az újkori rabszolgaságról, a négerrek Amerikába hurcolásáról azonban már egyértelműen elítélő hangnemben nyilatkozik: *„Másszor - is léssen alkalmatosságom, az Európaiaknak, úgy-mint a Belgáknak,²⁷ Spanyoloknak, Dánusoknak, Frantziáknak és Anglusoknak, ezen nyomorult emberek eránt szokott kegyetlenségekről való szóllásra; mellyhez hasonlót soha semmi némü pogány nemzet el-nem követett ... Mert egyébként az ilyen rabok, Amérikában 15 esztendőnél tovább ritkán élnek : minthogy az ő kegyetlen uraik tsak azonn vagynak, hogy mentül hamarébb meg-*

*vehessék rajtok bő hasszonnal azt a pénzt, a minn őket vették.*²⁸

Kiemelten foglalkozik a földrajzi felfedezésekkel, részletesen beszámolva Cook kapitány földközi útról, haláláról, és az útjának köszönhető új ismeretekről. Mint említettem, természetesen többször foglalkozik az európai országok kereskedelmével, gazdaságával, a távolkeleti kereskedelemmel – pl. az Angol Kelet-indiai Társasággal –, közli a fontosabb európai városok és államok – Bécs, Berlin, Párizs, Hamburg, Pétervár, Firenze, Dánia, Szászország, Franciaország – népességi, születési-halálozási, és házassági statisztikáit, illetve a szokatlan, vagy szélsőséges időjárásra vonatkozó adatait. Kiemelten foglalkozik Franciaországgal, annak államadóságával, adószedési rendszerével, melynek megreformálására Necker, XVI. Lajos király legendás pénzügyminisztere vállalkozott.

És végül itt kell rátérnünk a külföldi tudósításokban szembeötlő – utójára tárgyalni kívánt – jelenségre, a felvilágosodás magyar olvasók számára kortárs szimbólumainak tekinthető személyek abszolút pozitív beállítására, a már említett Neckeren túl ide sorolhatjuk Benjamin Franklint, Nagy Katalint, Mária Teréziát és II. Józsefet.

A külföldi hírekről megállapítottuk tehát, hogy a fő témát az aktuális háború és a hozzá kapcsolódó nagyhatalmi politika jelenti, mellyel csak a kereskedelem és a gyarmatosítás hírei, valamint a nagy utazó, Cook kapitány útja versenyeznek. Egy olvasói levél – melynek szó szerinti közlésével Rát ugyancsak műfajt teremtett Magyarországon – írójában fel is merül e kérdés, mármint a hadi hírek túlbuzgójának a lapban, amelyre kerek-perec válaszol is a szerkesztő: *„Hát egyéb emlékezetes újságok nintsenek? – Tsak ki - kell az igazát vallanom: semmi sint.*²⁹ A háború a legfőbb hír, fogalmazza meg később egyértelműen Rát, és ezzel az idézettel zárhatjuk is a külföldi tudósítások elemzését: *„Az északi Amérikában támadott új birodalomnak fejei talám nehezen szenvednék, ha az újság-írók minden hírlelő levélbenn felölök emlékezetet nem tennének; holott nékik köszönhetik, hogy van még mit írniok. Mert a hadakozás leg - bővebb kútfeje az újságoknak. Nem tsuda tehát, ha én-is tsak mind azon bakot nyúzom.*³⁰

2.2.2. A hazai tudósítások

A hazai tudósítások közül először a tudományos élet híreit vizsgáljuk meg. Az 1780. évi Levelek fő (visszatérő) témája e csoportban a budai Universitással³¹ – felszentelésével, csillagvizsgáló tornyának építésével, egyetemi nyomdájának kiadványaival, tudós tanáraival – kapcsolatos hírek. A július 5-én, szerdán kelt 54-dik Levele szinte kizárólagosan az Universitas felszentelési ünnepségével foglalkozik,³² és Rát ennek keretében összefoglalja a magyar egyetemek történetét, valamint beszámol az ünnepségről, ismertette a nyomtatásban kiadott ünnepi beszédeket, verseket és könyveket.

Az ehhez hasonló tudományos események ismertetésén túl hírt ad különleges, a tudományt és a közoktatást szolgáló magángyűjteményekről³³ is. Szeptember 9-én, szombaton kelt 73-dik Levelében négy oldalon keresztül beszámol az erdélyi székely természettudós és orvos, Balog József bécsi és leydeni egyetemi tanulmányairól, doktori disszertációjáról, amerikai útjáról, valamint a Benkő Józsefnek írt levelekben leírt amerikai természettudományi felfedezéseiről.³⁴

Továbbá közli a november 25-én, szombaton kelt 95-dik Levelében, és a november 29-én, szerdán kelt 96-dik Levelében Benkő József két természettudományi értekezését.³⁵ Benkő József (1740-1814) erdélyi történetíró, botanikus, református lelkész neve azért

és 3408 távozott gyógyultan az adott évben. E csoportba tartoznak még az időjárás jelentések, melyek (jelentőségükről a 2.1 fejezetben már szóltunk) szép számban tudósítanak leginkább nagy hidegekről, árvizekről, földrengésekről, vulkanikus tevékenységekről, havazásról, jégesőkről és nagy folyóink befagyásáról, ezzel szolgáltatva értékes forrásokat az éghajlattörténetet kutatóknak.

A következő, negyedik csoportba sorolt tudósításokat tartom talán a legjelentősebbnek, ha nem is számukat, de szándékukat illetően. A gazdasággal, kereskedelemmel foglalkozó írások adják a lap legprogresszívebb részét, hiszen egyértelműen a nemzet gazdasági felemelése mellett foglalnak állást, a lehetőségek kiaknázására buzdítva az olvasókat. Rendkívüli lehetőségnek látja, és szorgalmazza például a dohánytermesztés⁴⁴ elterjesztését, hiszen az amerikai háború akadályozza a nagy mennyiségű virginiai dohány Európába áramlását. Az amerikai függetlenségi háború egyébként már másodszer jelenik meg úgy írásaiban, mint lehetőség, most mint a hazai külkereskedelem nagy lehetősége: *„Tsak a dohányból-is mennyinyi nyeresége lehet a hazának, ha a felségnek bolts intézetivel meg-eggyezők lesznek hazánkfiainak igyekezeteik! Ennek pedig most volna ideje, míg Amérikában a háború tart. Mert ha előbb, míg az le-nem tsendesedik, ezen portékát, mind jóságára, mind pedig óltóságára néve a külföldieknél kellővé tésszük, azután az Amérikiak alkalmasint meg-fognak bennünket előzni.*”⁴⁵

Írásaiban arra ösztönzi Magyarországot, hogy a fiemei kikötőt ki kell használni, és be kell kapcsolódni a tengeri kereskedelembé, hiszen a tengereken háborúzó feleknek szüksége van sózott húsrá, kötélre, stb. Dicséri is a „jó fejedelmet”, kereskedelmet ösztönző vámpolitikája, és a régi kereskedelmi utak felújítása, és új úthálózat kiépítése miatt. Beszámol minden olyan eseményről, tudomására jutott információról, amely a magyar kereskedelem hasznára válhat, így például a Balatonon nyitott új révről,⁴⁶ a „nap-keleti Indiából” hazatért osztrák kereskedőhajó, a Kaunitz útjáról,⁴⁷ vagy a Párizsba irányuló, fellendülő magyar toll-exportról, amely Rát információi szerint még mindig nem ellensúlyozza a kávé behozatalát Franciaországból.⁴⁸

A kereskedelmen túl persze foglalkozik a magyar gazdaság egyéb ágazataival, a juhtenyésztéssel, melyhez szakirodalmat is ajánl,⁴⁹ az árvizek miatt fellépett takarmányhiánnyal,⁵⁰ valamint lelkesen tudósít ipari fejlesztésekről, úgymint a Kassán beinduló selyemhernyó tenyésztésről és selyemkésztésről, valamint porcelángyártásról, mely a város gazdaságát erősítheti,⁵¹ Ezen kívül többször is közli különféle termény- és termék-árjegyzékeket (gabona, takarmány, tojás, különféle halak, és borok), például a pozsonyi gabonaárakat a február 19-én, szombaton kelt 15-dik Levelében emígy rögzíti: *„Posonbann a tiszta búza mérő számra 28 Garason, a legjobb 33onn, a rozs 23 Garasonn, az árpa 22onn, a zab pedig 16onn kél.*”⁵² Az árjegyzékek, mivel alapvető élelmiszerekről van szó, egyrészt viszonyítási alapot képezhetnek,⁵³ másrészt a gazdaságtörténetnek lehetnek forrásai.

Az ötödik csoportba kerültek az egyéb hazai tudósítások, a legtarkább képet adva. Ide soroltuk a társasági híreket, melyeknek klasszikus példája a pozsonyi úri társaság vidám szánkázásáról szóló beszámoló (melyben a szerző, mint egy táncrendben, közli a szánkázó urak és hölgyek alkotta párok névsorát⁵⁴), és az „emlékezetes és érdekes”, azaz mai szóval a bulvárhíreket, melyek nagy száma miatt csupán néhány jellemzőt idézzünk; óriáshalat fogtak Pesten,⁵⁵ tarajos szörnyszülöttet hozott a világra egy anya Biharban,⁵⁶ négyes ikreket szült egy zsidó nő Prágában,⁵⁷ vagy bizonyos Krausz Jakab soproni származású világutazó-kalandor életének ismertetése, aki alacsony származása ellenére Ceylon szigetén egy várnak lett Hollandia szolgálatában tüzér-kapitánya, és „igen meggazdagodott.”⁵⁸

Ebbe a kategóriába kell sorolnunk az udvari híreket és pletykákat, a tisztségviselő-változásokról, kinevezésekről, kiténtetésekről és ünnepegekről szóló tudósításokat, melyek ugyancsak jelentős részét teszik ki a hazai tudósításoknak. Ezek közül a legjelentősebbek a Mária Terézia betegségét, halálát, temetését és az országszerte szervezett megemlékezések eseményeit tárgyaló írások,⁵⁹ valamint ide tartozik például a Pécs városának szabad királyi rangra emelésének alkalmából rendezett ünnepegekről szóló tudósítás⁶⁰ is. Kifejezetten és csakis publicisztikának tekinthető cikket nem találunk, viszont rendkívül gazdagon kommentál Rát az egyes hírekhez kapcsolódva, ezzel bőven beváltva azon ígértét, mely a referáló lapok színvonalának meghaladásáról szólt.

Kommentárjainak leggyakoribb tárgya 1780-ban a felvilágosult abszolútizmus, a felvilágosult természettudományok, és Mária Terézia gazdaságpolitikájának, rendeleteinek – leginkább az oktatási reformjának – dicsérete. Például a fentebb említett juhtenyésztéssel foglalkozó szakirodalmat ismertető írásában így fejt ki véleményét: „*Méltán nevezhetni tehát boldog időnek a jelen valót, mellybenn ez a ditsőséges tudomány mint-egy új világgosságra hozott. Hazánknak e részben való elő-menetelinek-is már vagyon láttatja, Felsőes Aszszonyunknak köszönhetjük, hogy mind a fő, mind pedig az apróbb oskolákbann most bö alkalmatosság vagyon annak meg-tanulására. A hozzá értő emberek is szaporodnak a hazábann.*”⁶¹ Augusztus 12-én, szombaton kelt 65. Levelének végén, mikor a bécsi alapfokú oktatás statisztikai adatait közli, ugyancsak hálát ad a királynőnek, aki előtt soha senki nem támogatta ennyire az oktatás ügyét, és annak a kérdésnek ad hangot, hogy e törődést viszonzva a birodalom népei „*az ég alatt lakott és lakó minden népeket, a tudományokbann fellyül fognak haladni? S ha nem; mi az oka?*”⁶²

De kommentárjaiban szót emel a merkantil gazdaságpolitika, és a magyar bor védelme érdekében, felszólítva a két haza lakosait, hogy magyar bort igyanak, ne külföldit,⁶³ valamint megfogalmazza a tudomány mecénatúrájának hiányát: „*Mikor lesznek köztünk – is jeles számmal, mint más országokbann, olyan buzgó hazafiak, nevezetesen pedig olyan fő-rendenn lévő Méltóságok, a kik e'-féle igyekezettől, avagy tsak anynyi pénzeket ne sajnálnák, a mennyit néha fél-óra alatt játékbann elvesztenek?*”⁶⁴

És végül, az utolsó, legkisebb csoportot alkotják a hirdetések, melyeket három alcsoportra oszthatunk – elsőként magát a Magyar Hírmondót „reklámozó” felhívásokra,⁶⁵ másrészt a Patzkó által kiadott könyvekről szóló ismertetésekre, azaz a „bújtatott reklámokra” – mint például a már fentebb említett vízbe fült betegekkel kapcsolatos oktatásokat tar-

1780

1. Felvilágosult oktatás.

Am a hazánknak e részben való elő-menetelinek-is már vagyon láttatja, Felsőes Aszszonyunknak köszönhetjük, hogy mind a fő, mind pedig az apróbb oskolákbann most bö alkalmatosság vagyon annak meg-tanulására. A hozzá értő emberek is szaporodnak a hazábann.

2. Merkantil gazdaságpolitika, és a magyar bor védelme érdekében, felszólítva a két haza lakosait, hogy magyar bort igyanak, ne külföldit.

3. Tudomány mecénatúrájának hiányát.

4. Hirdetések, melyeket három alcsoportra oszthatunk – elsőként magát a Magyar Hírmondót „reklámozó” felhívásokra, másrészt a Patzkó által kiadott könyvekről szóló ismertetésekre, azaz a „bújtatott reklámokra” – mint például a már fentebb említett vízbe fült betegekkel kapcsolatos oktatásokat tar-

talmazó könyvecske, és Molnár János kanonok egyházi-teológiai munkája⁶⁶, harmadrészt a fizetett hirdetések, mint például a június 7-én, szerdán kelt 46-dik Levele végén, immáron tipográfaiilag is elválasztva közölt hirdetés egy győri városi ház áruba bocsáttatásáról.⁶⁷ A fizetett hirdetés áráról a „Tudósításban” tájékoztatást adott Rát, ez az 1780-as évben végig 1 német forintba került. A fizetett hirdetések rendkívül alacsony száma arról tanúskodik, hogy 1780-ban (és még sokáig, a tömegsajtó megjelenéséig) nem jött el az ideje a komoly reklámpiac kialakulásának.

3. Összefoglalás

Összegezve a fentebb elmondottakat, megállapíthatjuk, hogy Rát Máttyás a „Tudakozás” és a „Tudósítás” által megfogalmazott programja mentén próbált haladni, következetesen, folytatólagosan és részletesen tudósítva a haza és a nagyvilág legfontosabb eseményeiről, illetve kísérletet tett az íráskor tematikus csoportosítására és tipográfiai eszközökkel történő tagolására az egyes leveleken belül, mely próbálkozások révén egységes tipográfiai arculatról ugyan nem beszélhetünk, de hamar kialakul a Magyar Hírmondó – legalábbis az év végéig – végleges szerkezete.

Tudósításai jól szolgálták a célt, hogy az olvasók hozzájussanak a legfontosabb információkhoz a környezetüket és a nagyvilágot illetően, illetve, hogy Rát saját felvilágosult nézőpontjából lássák és láttassák az 1780-as esztendő. Ismerve az 1780-as év előfizetői névsorát, illetve annak társadalmi összetételét,⁶⁷ valamint az ismertebb előfizető családok neveit,⁶⁸ hatása megkérdőjelezhetetlen a felvilágosodás eszméinek és gondolkodásmódjának terjesztésében.

Noha dolgozatunknak nem volt célja, röviden mégis meg kell említenünk a nyelvújítás terén elért eredményeit Rátnak, illetve konkrétan a Magyar Hírmondó 1780-as évfolyamának. Rát nemcsak örömmel üdvözölt minden idegen-, vagy műszónak magyarral való helyettesítését, hanem maga is alkotott olyan szavakat a tárgyalt év során, melyek átmentek a nyelvújítás rostáján, és mind a mai napig részét képezik szókincsünknek.⁶⁹ Amint azt Simai Ödön írja Rátról: *„Inkább csak buzdított az újításra, újításaiban nem féltelen, főleg nyelvrontó nem volt, amit újat adott, az egyszerű, természetes, szokásos fejlesztés útján keletkezett sokat próbálgató, keresgélő fordítgatása közben.”*⁷⁰

Rát Máttyás 1782 végén vonult vissza a lap szerkesztéséből, és bár kísérleteket tett a tudományos- és közéletbe való visszatérésre, és mind Kazinczy⁷¹, mind Hajnóczy⁷² leveleiből elő-elő bukkan neve, igazolva azt, mely szellemi és baráti kör tagja maradt, vállalkozásai – mint például az élete fő művének szánt, három kötetes, három nyelvű (német-magyar-latin, magyar-latin-német és latin-német-magyar) szótár kiadása – sorra kudarcot vallottak, ezért meghasonlott, társaságot kerülő és komor emberként hunyt el 1810-ben.

Kazinczy Ferenc Kiss Jánoshoz írott levelében így ír Rát Máttyás haláláról megemlékezve: *Sajnálva hallám a Ráth halálának hívét is... A legbobóbb gondolatokkal tölt el feje. De milly tiszteletessé teszi őtet én előttem az, hogy ő kezdte Magyar Újságot írni... Áldott legyen emlékezete a jó hazafinak és világhosszú fiának.*⁷³

4. FELHASZNÁLT IRODALOM

- Benda 1952: *A magyar jakobinusok iratai*. I–III. Kiadta Benda Kálmán. Budapest, 1952–1957.
- Benda 1957: BENDA KÁLMÁN: *A magyar jakobinus mozgalom története*. Budapest, 1957.
- Benda 1965: BENDA KÁLMÁN: A jozefinizmus és a jakobinusság kérdései a Habsburg Monarchiában. *Történelmi Szemle* 1965, 4. sz., 388–422.
- Barbier-Lavenir 2004: BARBIER, FRÉDÉRIC–LAVENIR, CATHERINE BERTHO: *A média története. Diderot-tól az internetig*. Budapest, 2004, Osiris.
- Csurdi–Fenyő–Márkus–Mucsi 1977: CSURDI SÁNDOR–FENYŐ ISTVÁN – MÁRKUS LÁSZLÓ–MUCSI FERENC: *A magyar sajtó története*. Budapest, 1977.
- Dezsényi 1947: DEZSÉNYI BÉLA: *Az időszaki sajtó története a Dumatáj országaiban*. Budapest, 1947.
- Dezsényi-Nemes 1954: DEZSÉNYI BÉLA–NEMES GYÖRGY: *A magyar sajtó 250 éve*. Budapest, 1954.
- Dörnyei 1958: DÖRNYEI SÁNDOR: A pozsonyi Magyar Hírmondó történetéhez. *Magyar Könyvszemle* 1958, 263–267.
- Fehér 2001: FEHÉR KATALIN: *Sajtó és nevelés a felvilágosodás kori Magyarországon*. Budapest, 2001.
- Ferenczy 1887: FERENCZY JÓZSEF: *A magyar hírlapirodalom története 1780-tól 1867-ig*. Budapest, 1887.
- Fried 1988: FRIED ISTVÁN: Göttinga és a magyarok. Szeljegyzetek Futaky István és Kristin Schwamm bibliográfiájához. *Magyar Könyvszemle* 1988. 217–220.
- Goriupp 1925: GORIUPP ALISZ: Az első magyar újság előfizetői. *Magyar Bibliophil Szemle* 1925. 98.
- Goriupp 1944: GORIUPP ALISZ: A kormányzat sajtópolitikája és a magyar hírlapok a 18. század fordulóján. *Magyar Könyvszemle*, 1944. 19–34.
- Kókay 1965: KÓKAY GYÖRGY: Göttinga és a magyar újságírás kezdetei. *Magyar Könyvszemle* 1965, 141–150.
- Kókay 1966: KÓKAY GYÖRGY: Göttinga, Rát Mátyás és felvilágosodás kori irodalmunk kezdetei. *A Magyar Tudományos Akadémia I. Osztályának Közleményei* 1966, 121–145.
- Kókay 1970: KÓKAY GYÖRGY: *A magyar hírlap- és folyóirat-irodalom kezdetei 1780-1795*. Budapest, 1970.
- Kókay 1978: KÓKAY GYÖRGY – OLTVÁNYI AMBRUS–VARGHA KÁLMÁN: *Program és hivatás*. Magyar folyóiratok programcikkeinek válogatott gyűjteménye. Budapest, 1978.
- Kókay 1979: KÓKAY GYÖRGY (szerk.): *A magyar sajtó története I. 1705-1848*. Budapest, 1979.
- Kókay 1981: KÓKAY GYÖRGY (szerk.): *Magyar Hírmondó*. Az első magyar nyelvű újság. Válogatás. Budapest, 1981, Gondolat. 555 p.
- Kókay 2001: KÓKAY GYÖRGY – BUZINKAY GÉZA – MURÁNYI GÁBOR: *A magyar sajtó története*. (Szerk.: Földes Anna, Bajnai Zsolt.) Budapest, 2001.
- MH 1780: *Magyar Hírmondó*, 1780. évfolyam.
- Rác 2001: RÁCZ LAJOS: *Magyarország éghajlattörténete az újkor idején*. Szeged, 2001, JGYF Kiadó.
- Simai 1911: SIMAI ÖDÖN: A „Magyar Hírmondó” újításai Bartzafalvi előtt. *Magyar Nyelv* 1911. 249–259.
- Szinnyei 1880-I : SZINNYEI JÓZSEF, id.: A Magyar Hírmondó (1780–1788). *Vasárnapi Újság* 1880. 57–59.
- Szinnyei 1880-II : SZINNYEI JÓZSEF, id.: Rát Mátyás (1749–1810). *Figyelő* 1880. 8. köt. 161–174., 286–296.

- Szinnyei 1880-III : SZINNYEI JÓZSEF: Hírlapirodamunk a XVIII. században. *Vasárnapi Újság*, 1862. 91–392., 404–455.
- V. Busa I. 1986 : V. BUSA MARGIT: *Magyar sajtóbibliográfia, 1705–1849. 1. kötet*. Budapest, 1986.

5. FELLELHETŐSÉGI ADATOK⁷⁴

Magyar Hírmondó 1780. 1–104. sz. teljes évfolyam:

- Országos Széchényi Könyvtár;
- Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára;
- Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár;
- Evangélikus Országos Könyvtár;
- Főegyházmezei Könyvtár, Eger;
- Főapátsági Könyvtár, Pannonhalma;
- Evangélius Líceum Könyvtára, Berzsényi Dániel Gimnázium Könyvtára, Sopron;
- Szegedi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár.

Magyar Hírmondó 1780. 1–18., 45–46., 82., 84–89., 91–92., 94–104. sz. hiányos évfolyam:

- Tiszánineni Református Egyházkertület Tudományos Gyűjteményei, Nagykönyvtár, Sárospatak.

JEGYZETEK

- ¹ Bél Máttyás 1684–1749 között élt felvilágosult szellemű polihisztor, a pozsonyi evangélikus líceum újjászervezője, a Nova Posoniensia című latin nyelvű újság (1721–22) szerkesztője, a hazai leíró statisztika első neves képviselője. Fő műve Magyarország történeti-földrajzi leírása; „*Notitia Hungariae Novae*” címmel.
- ² Kókay 1981. 18.
- ³ Schlözer, August Ludwig von 1735–1809 között élt német történész és publicista, az összehasonlító nyelvészet és a forráskritikán alapuló történeti kutatás egyik úttörője, 1769–1804 között a göttingai egyetemen államtant adott elő, kiadásában jelent meg 1776–1782 között a „*Briefwechsel, meist historischen und politischen Inhalts*” és 1789–1793 között a „*Staatsanzeigen*” című folyóirat.
- ⁴ Kókay 1981. 19.
- ⁵ Fried 1988. 217–220.; Kókay 1965. 141–150.; Kókay 1966. 121–145.
- ⁶ Kókay 1981. 22.
- ⁷ Kókay 2001. 31–32.
- ⁸ Magyar Hírmondó 1784. január 1. 1. szám előtt, 1–16.
- ⁹ Kókay 2001. 32.
- ¹⁰ A Helytartótanács abbéli reményében, hogy közelségének és szoros felügyeletének köszönhetően a cenzúra hatékonysága ezzel nő, ha már a pozsonyi magisztrátus azt érvényesíteni egyre kevésbé volt képes. Kókay 2001. 32.
- ¹¹ Magyar Kurír (1786-tól); Hadi és Más Nevezetes Történetek (1789-től).
- ¹² Közli: Kókay 1981. 41–50.
- ¹³ Közli: Kókay 1981. 41.
- ¹⁴ Közli: Kókay 1981. 41.
- ¹⁵ Magyarországon kiadott, magyar nyelvű hírlapra kapott Patzkó, mint kiadó kizárólagosságot.

- ¹⁶ Minden levél (lapszám) egy nyolcadrét meghajtott árkusnak formájában nyomtatott fél árkus – azaz 8 oldal.
- ¹⁷ Minden héten kétszer, szerdán és szombaton, tehát egy évben összesen 104 levél jelenik meg.
- ¹⁸ Egy évre vidékieknek 8 német forint, amely tartalmazza a postaköltséget – a terjesztést a pozsonyi királyi postahivatal végzi, pozsonyiaknak csupán 6 német forint az előfizetés, ebből következően az éves postaköltség 2 német forintra rúgott.
- ¹⁹ Közli: Kókay 1981. 45.
- ²⁰ „... minden nemzetnek tulajdon írásaikból és bírlelő leveleikből” Közli: Kókay 1981. 45.
- ²¹ Ennek köszönhetően a lap – több korabeli lappal egyetemben – a magyar éghajlattörténeti kutatás egyik fontos forrása, hiszen áttekintést ad az ország nagy területeinek időjárás-környezeti viszonyairól. Rácz 2001. 32.
- ²² Közli: Kókay 1981. 48.
- ²³ Közli: Kókay 1981. 48.
- ²⁴ Közli: Kókay 1981. 48–49.
- ²⁵ MH 1780. 242.
- ²⁶ MH 1780. 244.
- ²⁷ A szövegben előforduló belga kifejezésen a hollandokat kell érteni.
- ²⁸ MH 1780. 77.
- ²⁹ MH 1780. 177.
- ³⁰ MH 1780. 181.
- ³¹ A Pázmány Péter által 1635-ben Nagyszombaton alapított egyetem Budára való áttelepítésére Mária Terézia rendelete következtében került sor 1777-ben.
- ³² MH 1780. 433–440.
- ³³ MH 1780. 296., 300.
- ³⁴ MH 1780. 589–592.
- ³⁵ MH 1780. 765–770., 773–776.
- ³⁶ Közli: Kókay 1981 469–492.
- ³⁷ MH 1780. 12–13.
- ³⁸ MH 1780. 23–24.
- ³⁹ Sófalvi József 1745–1794 között élt, a kolozsvári református kollégium tanára.
- ⁴⁰ Sulzer, Johann Georg 1720–1779 között élt berlini tanár, filozófus, több jelentős esztétikai mű szerzője.
- ⁴¹ MH 1780. 395–399.
- ⁴² MH 1780. 118.
- ⁴³ FE Misericordiae Ordinis S. Joannis de Deo
- ⁴⁴ MH 1780. 65., 162., 168., 372., 384., 466.
- ⁴⁵ MH 1780. 19.
- ⁴⁶ MH 1780. 30.
- ⁴⁷ MH 1780. 30.
- ⁴⁸ MH 1780. 152.
- ⁴⁹ MH 1780. 31.
- ⁵⁰ MH 1780. 158–159.
- ⁵¹ MH 1780. 566–567.
- ⁵² MH 1780. 117.
- ⁵³ Néhány Rát által közölt 1780. évi ár tájékoztatásul: A csuka fontja 24 krajcár, a ponty 21 krajcár, 2 tojás 1 garasba kerül, 1 akó soproni bor pedig 24 n. forintért kel el. A Magyar Hírmondó előfizetése 1 évre 8 n. forint, egy Levele 2 garas.
- ⁵⁴ MH 1780. 88., 96.
- ⁵⁵ MH 1780. 247.

- ⁵⁶ MH 1780. 116–117.
⁵⁷ MH 1780. 254–255.
⁵⁸ MH 1780. 132–133.
⁵⁹ MH 1780. 786–797., 807–814., 836–837., 841., 847.
⁶⁰ MH 1780. 336–338.
⁶¹ MH 1780. 39.
⁶² MH 1780. 532.
⁶³ MH 1780. 384.
⁶⁴ MH 1780. 572.
⁶⁵ MH 1780. 16., 424.
⁶⁶ MH 1780. 245–247.
⁶⁷ MH 1780. 376.
⁶⁷ A lap első évfolyamának 322 előfizetői címszalagja fennmaradt. Magyarország és Erdély minden részébe járt a lap, mintegy 20 példány pedig külföldre, főképp Ausztriába, és kisebb részt Németországba. Az előfizetők foglalkozás szerinti statisztikái: 27 udvari méltóságot viselő főúr, 60 tisztviselő, 33 földbirtokos, 59 pap, szerzetes és egyházi méltóság, 11 tanár, tanító, kántor, 2 egyetemi tanár, 1 levéltáros, 11 katonatiszt, 4 orvos, 18 ügyvéd, 4 diák, 10 jószágigazgató, gazdasági tisztviselő és titkár, 4 kereskedő, 2 kávé, 1 inas, és 37 foglalkozást fel nem tüntető személy, 26 főként közrangú nő, 9 hivatal és 1 gimnázium. Közli: Goriupp 1925. 98.
⁶⁸ Apponyi, Bartsay, Batthyány, Bethlen, Csáky, Cziráky, Festetics, Haller, Horányi, Kazinczy, Kemény, Kossuth, Nádasdy, Ráday, Révai, Teleki. Közli: Goriupp 1925. 98.
⁶⁹ 1. Az at-et deverbális névszóképzővel alkotva: *arányzat, pompázat, kötet*. 2. Új főnevszóképzővel: *népesség, mindenség*. 3. Névszókból alkotott igék: *becsesít, házal, népesedik, nehezbedik, következtet*. 4. Új összetételek: *alvezér, árvaház, csodagyermek, közgyűlés, közköltés, mesejáték, postatiszt, postatisztség, remekírás, vakbuzgó, végveszedelem, végszó, villámhárító*. Vö: Simai 1911. 249–259.
⁷⁰ Simai 1911. 254.
⁷¹ „Rath in Raab liess seinen Sohn Socrates taufen.” {Ráth Győrben fogja a fiát, Szókratészt megkereszteltetni.} Kazinczy Ferenc levele Hajnóczy Józsefhez, {Regmec?}, 1794. július 24. (Sk. Eredeti: O.L. Vertr. A. 52. fasc. 20. köteg) Közli: Benda 1952. 1060–1063.

NÓTÁRI TAMÁS

Róma és Bizánc missziós kísérletei a IX. századi Bulgáriában

A bolgárok a IX. század második felében, I. Borisz fejedelem uralkodása vették fel a kereszténységet, a körükben végzett térítómunka alakulása híven tükrözi a Róma és Bizánc között feszülő, korabeli ellentétet. Írásunkban először a röviden a történeti háttérrel kívánjuk felvillantani (I.), majd behatóbban szemügyre vesszük azon két, Borisz fejedelemhez intézett, a krisztianizáció tárgyában írott levelet, amelyek a kor két legjelentősebb egyházi személyiségétől, Phótios pátriárkától (II.) és I. Miklós pápától (III.) származnak, végül pedig felvillantjuk az okokat, amelyek révén Bulgária az önálló egyházszervezet kialakítása során Bizánc hatalmi szférájába került. (IV.)

I. Krum (803–814) és Omurtag (814–831) uralkodása idején a viszonylag kis számú, türk etnikumú, a szláv lakosságot hatalmuk alá hajtó bolgárok a hajdani Moesia, Scythia, Thracia és Macedonia telepedtek meg.¹⁶ A bolgár hódítást túlélő keresztény népesség számaránya nem határozható meg, ugyanakkor uralmát megszilárdítandó már Krum is igyekezett a bolgár bojárokkal szemben a kereszténység iránt nyitottabb szlávokra támaszkodni, ami azonban fia, Omurtag idején – mivel a bolgárok attól tartottak, hogy a keresztények a nagy hatalmú, szomszédos Bizánccal túl szorosra fűznék kapcsolataikat – keresztényüldözést s heves ellenreakciót szült, amelynek keretében számos, a Bizánccal határos területeken lakó keresztényt telepítettek át Bulgária északi vidékeire. Borisz fejedelem (852–889) ismét támogatóan lépett fel a kereszténység iránt, ezen elhatározását a következő okok motiválhatták: egyrészt a fejedelem iránt lojális klérus révén befolyást gyakorolhatott a lakosságra, s a központosított egyházszervezet a bojárok visszaszorításának fontos eszköze lehetett, másrészt a keresztény vallás lehetőséget látszott nyitni a szlávok és a bolgárok egybeolvasztására, harmadrészt a keresztény uralkodó széles, Borisz által mind Bizánccban, mind pedig a Frank Birodalomban megismert jogköre kétség kívül csábítóan mutatkozhatott a fejedelem számára.²

A bolgár fejedelem – mivel országában a missziós feladatokat természetesen nem a bizánci egyházra kívánta bízni, hiszen ezzel a *basileus* hegemoniáját erősítette volna – 862-ben, Tulln-ban találkozott Német Lajos, keleti-frank uralkodóval, akivel több pontban sikerült megállapodást kötnie: a bolgárok csapatokat bocsátanak a frank király rendelkezésére a morvák ellen, Bulgáriában pedig a frank misszionáriusok megkezdik térítő tevékenységüket.³ A 863/64-ben a bolgárok között pusztító éhínség azonban lehetetlenné tette e tervek megvalósítását, a Bizánc területén végrehajtott bolgár fosztogatásra válaszul a császár, III. Mikhaél (842–867) tengeren és szárazföldön megsemmisítő vereséget mért Bulgáriára, és Borisz fejedelmet feltétel nélküli kapitulációra kényszerítette.⁴ A Bizánc és Bulgária között létrejött békeszerződésben meghatározták, hogy a bolgárok között a térítést hamarosan bizánci misszionáriusok fogják megkezdeni; a krisztianizáció első lépéseként 864-ben Borisz vette fel Bizánccban a kereszténységet – a kereszttségben, mivel politikailag jelzésértékűen III. Mikhaél vállalta a keresztapai tisztséget, a Mihály nevet kapta.⁵ Borisz ezt követően eljuttatott Phótios, konstantinápolyi pátriárkának⁶ egy levelet, amelyben a térítőmunkával kapcsolatos, meglehetősen gyakorlati kérdéseire kívánt választ kapni. Mindenképpen érdemesnek tűnik Phótios említett, 864 végén vagy 865 elején írott és I. Borisz fejedelemnek elküldött⁷ levelének⁸ tartalmát vázlatyszerűen áttekinteni, amiből világosan kiderül, hogy a nagy műveltségű pátriárka magas teológiai színvonalon írott válaszevele miért nem adott a bolgárokat érintő kérdésekre kielégítő felelet, s hogy ezen iránymutatás feletti elégedetlenségétől sarkallva Borisz a pápához fordult a keresztény vallással és hitélettel kapcsolatos problémáival Rómától várva segítséget.⁹ A bolgár követségnek a pápához intézett kérdései elvesztek, a pápa válaszevele, a „*Responsa Nicolai Papae I. ad Consulta Bulgarorum*”,¹⁰ vagyis I. Miklós pápa¹¹ 866 őszén íródott levele, teljes egészében ránk maradt. A kérdéseket a válaszok alapján kísérelhetjük meg rekonstruálni.

II. Phótios levele száztizennégy *caputra* tagolódik, tartalmát tekintve pedig két fő egységre, egy dogmatikai¹² és egy politikai–didaktikai¹³ részre osztható.¹⁴ A levél elején a pátriárka elsőként kifejti, hogy a kereszténység mennyivel magasabb szinten áll, mint a pogányság,

s a keresztény tanítás lényegét bemutatandó idézi a nikaiai és a konstantinápolyi hitvallást, majd rövid áttekintést ad a hét egyetemes zsinat történetéről.¹⁵ E történeti exkurzus során elfelejteni látszik, hogy levelének címzettje a frissen keresztény hitre tért fejedelem, akit nagy valószínűséggel nem csupán nem érdekelnek a bizánci teológusok szubtilis dogmatikai okfejtései, amelyeket feltehetően nem is képes felfogni, hanem ezekre a számára adott politikai szituációban semmi szüksége nincsen.¹⁶ A levél ezen részében nem mulasztja el a pátriárka nyomatékosan inteni az uralkodót, hogy maradjon hű azon döntéséhez, amellyel maga és népe keresztény hitre térését, illetve térítését elhatározta,¹⁷ valamint óvja attól, hogy teret engedjen az eretnek elhajlásoknak, és felhívja a figyelmét azon veszélyekre, amelyek azzal járnának, ha mégis vissza akarna térni ősei hitére. Uralkodói példaképekül, miként ez a középkor neofita királyai esetében szokás volt, Constantinus császárt állítja Borisz elé, és figyelmezteti arra is, hogy állhatatos ragaszkodása a bizánci egyház felé irányuljon, s ne tegyen lépéseket a római kereszténység felé, amelyet a pátriárka minden esetben némi gyanakvó távolságtartással emleget.¹⁸

A levél második része – amelyet nyugodtan nevezhetünk didaktikus, tanító jellegű résznek, általános jellegű iránymutatást tartalmaz Borisz és népe számára a követendő keresztény tanítás gyakorlatára vonatkozóan¹⁹ – jórész híjával van ugyan az eredetiségnek, ám bőségesen merít a bizánci irodalomban oly gazdag fejedelmi tükör műfajának jelentősebb képviselőinek munkáiból.²⁰ E sajátos *Fürstenspiegel* megírása során Phótiós kétség kívül használta az ó- és újszövetségi forrásokat és bizonyos egyházi szerzőket, ám nem csekélyebb mértékben felfedezhető a klasszikus görög irodalom segítségül hívása, különös tekintettel két, Isokratésnek tulajdonított (*ad Demonicum*, *ad Nicoclea*) beszédre.²¹ A pátriárka ezen fejtegetéseiben közös nevezőre hozza a klasszikus bölcelet és a keresztény moralitás tanítását, ezáltal mindkét oldalról alátámasztva az újonnan megtért uralkodónak és népének szóló intelmeit.²² A fejedelem személyes életvitelére vonatkozó iránymutatásainak²³ alapjává az isteni és a felebaráti szeretet evangéliumi parancsát²⁴ teszi,²⁵ és közvetlenül ennek kapcsán felhívja a címzett figyelmét a *kalokagathia* aristotelési²⁶ eszméjére. Két fejezetben is hangsúlyozza az imádság fontosságát,²⁷ és külön kiemeli, hogy az uralkodó elsőrendű kötelessége a templomépítés.²⁸ A klasszikus bölcelet által is bevett toposzokat ismételi meg, miszerint az uralkodónak ügyelnie kell viselkedésére²⁹ és beszédmódjára,³⁰ kerülnie kell a felesleges nevetgélést,³¹ az obszcenitást,³² a káromkodást és a rágalmazó beszédet,³³ valamint nagy gondosságot kell tanúsítania barátainak megválasztásában.³⁴ Az uralkodónak, bármit is tegyen előtte jól meg kell fontolnia minden cselekedetét.³⁵ Szükség esetén pedig meg kell hallgatnia és meg kell fogadnia tanácsadóinak véleményét.³⁶ A pátriárka nem mulasztja el hangsúlyozni, hogy a keresztény uralkodónak kerülnie kell a gyűlölködést, ami igen súlyos bűnnek számít,³⁷ valamint a csalást, még ellenségeivel szemben is,³⁸ igyekeznie kell betartani ígéreteit,³⁹ indulatait és haragját pedig féken kell tartania.⁴⁰ Mértékletességre inti a fejedelmet a szerelem dolgaiban⁴¹ és az italozásban.⁴² Tanácsolja, hogy tartsa magát távol a szemérmetlen és kicsapongó szórakozásoktól,⁴³ és arra buzdítja, hogy minden jóért és sikerért egyedül Istennek adjon hálát,⁴⁴ igyekezzék természet adta tehetségét alattvalóinak és felebarátainak javára fordítani,⁴⁵ s hogy ne akarjon mások felett ítélni.⁴⁶

Phótiós intelmeinek másik része az uralkodói jogok gyakorlására vonatkozik, s ennek során a pátriárka megkísérli felvázolni az ideális uralkodó képzmását, amely a keresztény és a klasszikus pogány eszmeiség sajátos vegyületeiből áll elő. Borisznak nem csupán saját életét kell a kereszténység szellemében élnie, hanem mint szuverénnek elsődleges feladata

az is, hogy alattvalói lelki üdvére is gondot viseljen,⁴⁷ s az alattvalók hitbéli gyarapodása az uralkodó saját erényének is fokmérőjéül és bizonyítékául szolgál.⁴⁸ A pátriárka által ábrázolt modell megvalósítása kiváló segítséget nyújthatott a közelmúltban megtért országban egy a bizánci *theokratiát* mintázó, az állam és az egyház szoros egymásba fonódásán alapuló államszervezet létrehozásához, Phótiós ugyanakkor határozottan megvonta azon határt, amelyen túl az uralkodónak mint a világi hatalom letéteményesének nem lehetett beleszólása az egyház belső ügyeibe.⁴⁹ Minden kétséget kizáróan leszögezi a levél, hogy kizárólag az állam és egyház összehangolt fellépése és együttműködése képes megteremteni a keresztény nép egységét, *homonoiáját*.⁵⁰ Az uralkodó kötelessége, hogy méltó elégtételt és igazságot szolgáltsa azoknak, akik jogtalanságot szenvedtek,⁵¹ határozottan és keményen kell eljárnia azokkal szemben, akik a közösségnek okoztak kárt, a saját személyét sértők iránt viszont elnézőnek és irgalmasnak illik lennie.⁵² Az országban szigorú törvényeknek kell érvényben lennie, az alattvalókat azonban a humanitás elveinek megfelelően kell vezetni,⁵³ a törvények betartását nem büntetéssel, hanem pusztán a szankcióval való fenyegetéssel, vagyis a büntethetőség tudatosításával kell kikényszeríteni.⁵⁴ A túlzott szigor mindenképpen kerülendő, az uralkodónak azon kell igyekeznie, hogy megnyerje alattvalói jóindulatát, hiszen az ezen alapuló kormányzat jóval biztosabb talajon áll, mint az, amely csak megfélemlítéssel kíván engedelmességet kicsikarni a néptől.⁵⁵ A jogszolgáltatással foglalkozó eszmeifuttatással összefüggésben a levél szerzője röviden felvázolja a jó bíró attribútumait,⁵⁶ és arra buzdítja a Boriszt, hogy maga is igyekezzék ezeknek birtokába jutni.⁵⁷ A továbbiakban néhány reálpolitikai tanácsot ad az uralkodónak, miszerint ne szűnjön meg állandó fegyveres készültségben lenni, hiszen ha ezt elmulasztaná, számos gond és kellemetlen meglepetés érhetné.⁵⁸ A belvillongásokat és felkeléseket szigorúan el kell fojtani, mivel ezek győzelme a pogányságba való visszahullással és az állam megszűnésével fenyegetnének,⁵⁹ erre az esetre vonatkozó konkrét tanácsot azonban a pátriárka levele nem tartalmaz, ami valószínűsítenie engedi, hogy a levél röviddel a Bulgáriában ténylegesen lezajlott pogánylázadás előtt íródott, hiszen joggal feltételezhetnénk, hogy ellenkező esetben iránymutatásai e tárgykörben nem maradnának a pusztán általánosság szintjén.⁶⁰ A belső ellenségeskedést és pártoskodást szító erőket egységbe kell kovácsolni, és az esetleges külső ellenségek ellen kell fordítani.⁶¹

III. A pátriárka levelét áttekintve megállapíthatjuk, hogy intelmei és iránymutatásai egyrészt túlságosan mélyreható és éppen ezért a dogmatikában járatlan Borisz számára értelmetlen és érthetetlen kérdéseket érintenek, másrészt azonban, ami a mindennapi hitélet területét illeti, túlon túl az általánosságok, a klasszikus és keresztény fejedelmi tükrökből átvett toposzok szintjén mozognak, tehát nem bírnak az országát krisztianizálni szándékozó uralkodó számára gyakorlati haszonnal. Nem csoda tehát, hogy megtérése után egy évvel, 866 augusztusában elküldte követeit, rokonát, Petrust, valamint két bojárt, Iohannest és Martinust⁶² I. Miklós pápához (858–867), akik a pápának és a római templomoknak gazdag ajándékokkal megrakodva – ezek között voltak találhatóak azon fegyverek is, amelyekkel Borisz a közelmúlt pogánylázadását leverte – meg is érkeztek Rómába. Ezzel egyidejűleg Borisz ismét levélben fordult Német Lajoshoz, akivel tudatta, hogy – miután népét a keresztény hitre térítette – szövetségi viszonyt szeretne vele fenntartani, és egyházi könyveket és a liturgiához szükséges eszközöket kért tőle.⁶³ A követséget, amely a pápának egy nem csupán az igaz hittételekre, hanem a mindennapi keresztény élet legelemibb kérdéseire is választ és

iránymutatást kérő levelet nyújtottak át, I. Miklós nagy örömmel fogadta, hiszen bizonyóságot látott arra, hogy a Phótios által küldött levél nem oldotta meg a fejedelem kérdéseit, és nem oszlatta el kételyeit, és ezért kíván most az uralkodó a római egyházhoz közeledni.

A „*Responsa Nicolai Papae I. ad Consulta Bulgarorum*”, vagyis I. Miklós pápa 866 őszen íródott levele, teljes egészében ránk maradt, viszont a bolgárok által feltett kérdések, a *consulta* mára elvesztek, ezek számára, eredeti formájára és rendszerére tehát csak a pápai válaszokból következtethetünk. Mivel a pápai levél a válaszokat százhat fejezetre osztja, ezért hajlamosak voltak – talán némiképp elhamarkodottan – azt feltételezni, hogy a bolgárok levele is ugyanennyi kérdésből állott.⁶⁴ További figyelmet érdemel a kérdések nyelve, hiszen nem zárhatjuk ki, hogy az uralkodó görög nyelven küldte el kérdéseit a pápának, aki természetesen jártas volt ebben az idiómában is, ugyanakkor feltételezhetjük, hogy a levél hivatalos fordítása Anasthasius Bibliothecarius munkája volt, akinek fordítói tehetségéről és az eredeti szöveghez messzemenően ragaszkodó, igen precíz fordítói technikájáról számos utalás maradt ránk.⁶⁵ Ezek alapján elfogadhatjuk a kérdéseknek (*consulta*) a válaszok (*responsa*) alapján Dujëev⁶⁶ által rekonstruált rendszerét, amely száztizennégy kérdést számlál, melyekre a pápa százhat fejezetben foglalta össze válaszait. A válaszok nélkülöznek ugyan mindenfajta rendszert, azonban szinte biztosra vehető, hogy ezt nem a pápának kell felrónunk, ő nagy valószínűséggel csupán követte a kérdések sorrendjét, és válaszait is annak megfelelően adta meg – az általa végrehajtott módosítás legfeljebb abban érhető tetten, hogy több egymás után következő és tartalmilag is koherensnek ítélt kérdésre egyetlen fejezetben felelt.⁶⁷ Ugyanakkor, ha ugyanazon tárgyra két vagy több kérdés is vonatkozott, és a kérdések a levélben szétszórva helyezkedtek el, a pápa megtartotta az eredeti sorrendet, és a vonatkozó helyen csupán visszautalt a már tárgyalt kérdésre.⁶⁸ A kérdések (*consulta*) eredeti sorrendjének megtartását valószínűsítik a válaszokban olvasható „*in prima quaestionum vestrarum fronte*”, „*praeterea*”, „*porro dicitis*” és „*postremo*” kifejezések is.⁶⁹

A *consulta* sorrendjének megállapítása után megkísérelhetjük a kérdések tematikai rendszerezését. Számos kérdés vonatkozik természetesen a keresztény vallásra, ennek mindennapi gyakorlatára, a pogány szokásoknak a kereszténységbe való integrálhatóságára, a jogrendszer és az egyházszerkezetre.⁷⁰ E tárgykörben a dokumentum legsarkalatosabb meghatározása, hogy az uralkodó legfőbb célja a hit egységének megőrzése országában.⁷¹ Megkérdezik, hogy miképpen kell viselniük a keresztet, valamint, hogy megcsókolhatják-e azt,⁷² hogy a templomot felkeresve kötelező-e áldozni,⁷³ hogy a hamis papok által megkereszteltek kereszténynek tekintendők-e, avagy újból meg kell-e őket keresztelni,⁷⁴ hogy a hamis papok esetlegesen túlságosan szigorú megbüntetése miatt bűnbánatot kell-e tartaniuk,⁷⁵ hogy az uralkodó ellen fellázadt alattvalók kemény megbüntetése bűnnek tekintendő-e – tudniillik az uralkodó ellen fellázadva ötvenkét pogány előkelő a pogányság eszméit tűzte zászlajára, Borisz pedig a lázadókat írmagostul kiirtatta –,⁷⁶ hogy mit kell tenni azokkal, akik elutasítják a kereszténységet, és megátalkodnak a pogányságban.⁷⁷

A vallásgyakorlatot érintik a következő kérdések. Mi a teendő akkor, ha a katonai táborban nem tudják az imádságot teljesen elvégezni?⁷⁸ Az asztalnál ülve, ha nincsen jelen pap vagy diakónus, szabad-e keresztet vetniük, és utána megkezdeni az étkezést?⁷⁹ Valóban olyan nagy bűn-e, mint ahogy a görögök állítják, ha a templomban valaki nem a mellén összekulcsolt kézzel imádkozik?⁸⁰ Tilos-e, szintén a görög tanítás szerint, felövezetlenül áldozáshoz járulni?⁸¹ Szárazság idején szabad-e esőért imádkozni és böjtöt tartani?⁸² Ténylegesen bűnnek számít-e, amint azt a görögök állítják, ha egy eunuch által levágott állat húsából esznek?⁸³

A nőknek befedett, vagy fedetlen fővel kell-e a templomban tartózkodniuk?⁸⁴ Egy laikusnak napjában hányszor kell imádkoznia?⁸⁵ Mikor tilos áldozáshoz járulni? Áldozhat-e, akinek orrán vagy száján folyik a vér?⁸⁶ Hány nappal a gyermek születése után léphet be egy asszony a templomba?⁸⁷ Meg kell-e tartani, vagy el kell úzni a nő papot?⁸⁸ A házasságtörésben bűnös papnak van-e joga áldoztatni, vagy sem?⁸⁹ Mi a teendő akkor, ha valakit imádkozás közben ér az ellenség támadásának híre, és már nincsen ideje az imádságot befejezni?⁹⁰ Hogyan kell eljárni azokkal, akik fellázdak a kereszténység ellen, ám hajlandók önkéntesen vezetkedni, amit viszont a görög papság megtiltott nekik?⁹¹ Bűnnek számít-e, ha egy özvegyet arra kényszerítenek, hogy apáca legyen?⁹² Szabad-e a pogányként elhunyt szülőkért imádkozni?⁹³ Vadászhat-e egy keresztény egy pogánnyal közösen, illetve ehet-e egy keresztény az ilyen módon közösen elejtett állat húsból?⁹⁴ El szabad-e temetni az öngyilkosokat, és szabad-e értük áldozatot bemutatni?⁹⁵ El lehet-e temetni a keresztényeket a templomban?⁹⁶ Haza kell-e szállítani azokat, akik a csatában estek el, ha ezt szülei és bajtársai meg akarják tenni?⁹⁷ Kiknek szabad alamizsnát adni?⁹⁸ Kell-e erőszakot alkalmazni azzal a pogánnyal szemben, aki vonakodik felvenni a kereszténységet?⁹⁹ Mit kell tenni a birtokukban levő mohamedán könyvekkel?¹⁰⁰ Milyen eljárást kell követni azokkal szemben, akiket olyan zsidók kereszteltek meg, akikről nem tudták megállapítani, hogy maguk keresztények-e?¹⁰¹ Mit kell tenni azokkal, akik engedély nélkül prédikálnak?¹⁰²

Több kérdés vonatkozik az egyházi ünnepekre és a böjti időszakokra.¹⁰³ Szabad-e a nagyböjtben is viselni a kereszt jelét,¹⁰⁴ és naponta áldozni?¹⁰⁵ Lehet-e szombaton és vasárnap bármiféle munkát végezni,¹⁰⁶ mely apostolok, vértanúk, hitvallók és szüzek ünnepnapján kell a szolgálai munkától tartózkodni?¹⁰⁷ Szabad-e a szentek ünnepnapjain és a nagyböjtben törvénykezni, és halálos ítéletet hozni?¹⁰⁸ Vasár- és ünnepnapokon, valamint a nagyböjtben szabad-e – természetesen csak akkor, ha a szükség megköveteli – utazni, illetve csatázni?¹⁰⁹ Szabad-e a nagyböjt idején vadászni,¹¹⁰ játszani és szórakozni,¹¹¹ valamint házasodni és lakomákat tartani?¹¹² Mi a teendő azzal, aki a nagyböjt idején feleségével közösült,¹¹³ megengedett-e hogy vasárnap a házasfelek házastársi kötelességüknek tegyenek eleget?¹¹⁴ Hány alkalommal szabad egy évben a keresztiséget kiszolgáltatni?¹¹⁵ Mely időszakokban kell a húsevéstől tartózkodni,¹¹⁶ lehet-e a keresztelő napján húst enni, valamint hány napon át kell a keresztelés után lemondani a húsról,¹¹⁷ végül pedig szabad-e kora reggel étkezni?¹¹⁸

Nem kevésbé érdekesek azok a kérdések, amelyekből közvetve számos adalékot nyerhetünk az ősi bolgár vallás és hiedelemvilágról, valamint az életmódról és a jogrendről. A bolgárok dinamisztikus–manaisztikus hitvilágára, vagyis az emberekben és állatokban lakozó – leggyakrabban a fejben lokalizált és a vér által hordozott – személytelen és misztikus életerőbe vetett hitre következtethetünk az arra vonatkozó kérdésből, hogy a nem késsel levágott, hanem egyszerűen agyonütött állatokat meg szabad-e enni.¹¹⁹ Nagy valószínűséggel ugyanezen képzetkörrel vall azon kérdés is, hogy viselhetik-e továbbra is a vászonból font, turbánszerű – a görögök által különösképpen a templomban tiltottnak ítélt – fejedőjüket,¹²⁰ valamint, hogy mivel helyettesítsék az eddig a csatákban zászlóként használt lófarkat,¹²¹ lévén hogy a primitív népek felfogása manát tulajdonított bizonyos állatok farkának.¹²² Hasonló elképzelésekből táplálkozhatott a gyógyító hatással felruházott, még a pogányság idején talált követ illető kérdés is.¹²³ Tabunak számított a *consulta* szerint bizonyos állatok és madarak megevése,¹²⁴ szintén tabuisztikus képzetek miatt kérdezték meg a pápát, hogy a gyermek születését követően meddig nem mehetnek a nők templomba,¹²⁵ és meddig nem érintkezhetnek velük férjeik.¹²⁶ Azon kérdés, hogy a nők fedett vagy fedetlen fővel tartózkodhatnak-e a

templomban,¹²⁷ a haj, különösen a hosszú haj számos példából ismert tabuisztikus voltából eredhetett.¹²⁸ A kereszténységet felvenni vonakodó és bálványoknak áldozó – az áldozat a *Responsa* tanúsága szerint bizonyos esetekben a termés zsengeje¹²⁹ volt¹³⁰ – pogány alattvalók szankcionálása felől nemkülönbön érdeklődött a követség a pápánál,¹³¹ illetve arról is, hogy a betegek a továbbiakban is viselhetnek-e a nyakukban bizonyos amuletteket, amelyeknek gyógyító hatást tulajdonítottak.¹³² A harcra és utazásra alkalmas és alkalmatlan napok képzetét, valamint az ezekhez kapcsolódó mágikus szertartásokat – varázsigéket és táncokat – illetően szintén feltettek a pápának néhány kérdést, nevezetesen, hogy ezen gyakorlat beilleszthető-e a keresztény hitre nézve életébe,¹³³ amelyekre természetesen nemleges feleletet kaptak.¹³⁴ A pogány hitvilágban az öngyilkosok haláluk után általában ártó szellemekké válnak, s hogy meggátolják őket a visszatérésben, általában nem részesítették őket a bevett szertartásoknak megfelelő, illetve bizonyos esetekben semmilyen temetésben, nem véletlen tehát, hogy a kérdések között helyet kap az is, hogy el kell-e temetni az öngyilkosokat, valamint, hogy kell-e értük bármiféle *sacrificium*ot bemutatni.¹³⁵ A természetes halállal elhunytakat illő tiszteletadással temették el síremléket emelve föléjük, a csatában elesettek tetemét pedig hazaszállították.¹³⁶ Az ősi vallást azonban nem sikerült a keresztény térítésnek azonnal felszámolni – a tény, hogy számos helyen ellenállásba ütközött a misszió, egyértelműen jelzi a követség elküldése előtt röviddel lezajlott pogánylázadás, amelynek leverése során Borisz ötvenkét előkelőt végeztetett ki¹³⁷ –, amint erre a *Responsában* is olvashatunk utalást.¹³⁸

A *Responsa* számos utalást tartalmaz a bolgárok kereszténység előtti életmódjára és szokásjogára, így például egyértelműen kiderül, hogy a poligámia bevett gyakorlat volt, máskülönbön nem kérdezték volna meg a pápától, hogy egyidejűleg lehet-e egy férfinak két felesége.¹³⁹ Szokásban volt, hogy a házasságkötés előtt a vőlegény hozomány gyanánt arany- és ezüsttárgyakat, ökröket, lovakat és egyéb értékes javakat magába foglaló ajándékot adott a menyasszonynak.¹⁴⁰ Férje halála után az özvegy nem mehetett újra férjhez – s hogy ezt mindenképpen meggátolják, akár erőszakkal is arra kényszerítették, hogy apácaként élje le hátralevő életét¹⁴¹ –, viszont feltehetően bevett gyakorlat volt, hogy a megözvegyült férfi ismét megnősült, hiszen a *consulta* között található egy e gyakorlat fenntarthatóságára irányuló kérdés is.¹⁴² A vallási képzetekről hírt adó *consulta* sorában már említettük, hogy a bolgárok vászonból készült turbánszerű fejfedőt hordtak,¹⁴³ másik jellegzetes ruhadarabjuk a feltehetően leginkább nadrághoz hasonlító, férfiak és nők által egyaránt viselt *femoralia* volt.¹⁴⁴ A bolgár jogrend fejlődése döntő fordulatot vett a kereszténység felvételével,¹⁴⁵ ám a *Responsa* az ezt megelőző időszak szokásjogáról fontos információkat szolgáltat. A tulajdonostól megszökött rabszolgát, amennyiben elfogták, súlyos büntetéssel sújtották,¹⁴⁶ nemkülönbön az urát megrágalmazó rabszolgát,¹⁴⁷ ám a szankció mibenlétéről nem árulnak el többet a források.¹⁴⁸ Hasonlóképpen súlyos, ám számunkra ismeretlen büntetéssel szankcionálták, ha egy szabad ember elmenekült hazájából,¹⁴⁹ ennek kapcsán érdemes megjegyezni, hogy az ország határát szigorúan őrizték, a kötelességét elmulasztó, és akár szabad ember, akár pedig rabszolga számára a menekülést lehetővé tevő határőrt halállal büntették.¹⁵⁰ Halállal lakolt a rokongyilkos,¹⁵¹ hasonlóképpen súlyos, feltehetően minősített halálbüntetéssel sújtották azt, aki bajtársát megölte,¹⁵² akit idegen asszonnyal házasságtörésen értek.¹⁵³ Szankcionálták a gondatlanságból elkövetett emberölést,¹⁵⁴ a lopást¹⁵⁵ – ha egy lopással vagy rablással vádolt alattvaló nem volt hajlandó beismerni bűnét, a bíró fizikai erőszakkal is kikényszeríthette belőle a vallomást¹⁵⁶ – és az emberrablást,¹⁵⁷ büntették azt, aki mást kasztrált,¹⁵⁸ aki hamis vádat emelt,¹⁵⁹ és aki másnak halálos mérget adott.¹⁶⁰ Az elhagyás – esetlegesen *eo ipso* is be-

álló – büntetése fenyegette a férjükkel rosszul bánó, házasságtörő és férjüket megrálgalmazó asszonyokat.¹⁶¹ A lázadást halállal büntették, amely büntetés nem csupán az elkövetőket, hanem azok családját is sújtotta.¹⁶²

Több, igen lényeges kérdés vonatkozik az egyházszerkezetre is: Rendelhető-e a bolgár egyház élére pátriárka,¹⁶³ ki szenteli fel a pátriárkát,¹⁶⁴ valójában hány pátriárka van,¹⁶⁵ és melyik pátriárka áll a római pápa után az egyházi hierarchiában a második helyen,¹⁶⁶ végül pedig igaz-e a görögök azon állítása, miszerint a krizmát kizárólag az ő hazájukban készítik, és onnan viszik el a világon mindenüvé?¹⁶⁷ Megkülönböztetett figyelmet érdemel a pátriárka rendelkezésre vonatkozó kérdés azon aspektusa, hogy ebben Borisz azon törekvése nyilvánult-e meg, hogy országa számára önálló pátriárkátus felállítását érje el,¹⁶⁸ vagy pedig pusztán informálódni kívánt-e az egyházi hierarchia felépítése felől.¹⁶⁹ Az előbbi alternatíva valószínűbbnek tűnik, hiszen a pátriárka rendelkezésével a bolgár egyházat az uralkodó teljességgel függetleníthette volna Bizánctól, és jóval kevésbé lett volna szigorú és szoros alávetettsége a római egyháznak.¹⁷⁰ A pápa azonban igen diplomatikusan kitért Borisz kérése elől, és a pátriárkai méltóság elnyerésének még a lehetőségét sem említve a bolgár egyház élére a jövőre nézve érsek állítását helyezte kilátásba, természetesen csak arra az esetre, ha követeitől megfelelő jelentést kap a kereszténység bulgáriai állapotáról.¹⁷¹

IV. Miklós pápa a levéllel és a térítési munkájával egyidejűleg foglalkozni kezdett az önálló bolgár egyházszerkezet kialakításának kérdésével. 860-ban Phótios, konstantinápolyi pátriárka – az öt pátriárka között bevett, addigi gyakorlatnak megfelelően – saját, némiképp vitatott választásának elismerését kérte Miklós pápától, aki hozzájárulásának megadását az Illyricumra és Thessalonikire, vagyis jóformán az egész, Bulgáriát is magába foglaló Balkánra vonatkozó pápai igények elismerésétől tette függővé.¹⁷² Noha Phótios 862 márciusáig hajlandónak mutatkozott e követelésnek eleget tenni, a pápa egy 863-ban, Rómában megtartott zsinaton megfosztotta méltóságától, és *excommunicatio*val is megfenyegette – feltehetően nagyobb engedékenységet várt Phótios utódjától, Ignatiostól a Balkán kérdésében.¹⁷³ Miklós pápa a bolgár misszió tekintetében azon meggyőződésből indult ki, hogy a Balkán területe közvetlenül a pápa fennhatósága alá tartozik – nem ordinálta ugyan a Borisz által kért pátriárkát Bulgáriába, csupán egy, ám Bizánctól független érsekség felállítását helyezte kilátásba.¹⁷⁴ A Portói Formosus – a későbbi pápa (891–896) – és Populoniai Paulus vezetésével Bulgáriába útnak indított küldöttség kezdte meg a térítő munkát.¹⁷⁵

Német Lajos, akit a bolgár követség Regensburgban felkeresett, szintén ígéretet tett, hogy misszionáriusokat küld Bulgáriába, ám az előkészületek elhúzódtak, s a frank küldöttség csak 867 tavaszán érkezett meg Ermenich, passauai püspök vezetésével a Balkánra, ahol a római térítők már őket megelőzve téríteni, prédikálni és keresztelni kezdtek.¹⁷⁶ Ermenich súlyosan csalódva reményben beárva Német Lajos engedélyét visszatért Passaubára¹⁷⁷ – a bolgár misszió kapcsán megmutakozó ellentét feltárta a pápaság és a Keleti-Frank Birodalom közötti feszültségeket.¹⁷⁸ Phótios azonban nem volt hajlandó eltérni a hatalmi szférájába történt római beavatkozást, s ezért egy 867-es, konstantinápolyi zsinaton letétette I. Miklós pápát, amiről a pápa már – időközben bekövetkezett halála miatt – nem értesült.¹⁷⁹ Még ugyanabban az esztendőben azonban a *basileus*, III. Mikhaél meggyilkolása és Phótios letétele teljességgel megváltoztatta a politikai konstellációt, s I. Miklós pápa Bulgáriával kapcsolatos tervei halála után megvalósulni látszottak – a krízis annak kapcsán bontakozott ki, hogy Róma nem tartotta be Miklós pápának az önálló bolgár érsekség megalakítására

tette ígéretét.¹⁸⁰ Borisz fejedelem azzal a kéréssel fordult II. Adorján pápához (867–872), hogy tegye meg Formosust Bulgária érsekévé, ám a pápa arra hivatkozva, hogy Formosust mint püspököt nem utalhatja egy másik egyházmegyébe, nem tett eleget ezen igénynek – a tényleges ok nagy valószínűséggel a Formosus-ellenes klikk Rómában a pápára gyakorolt befolyása lehetett.¹⁸¹ Hasonlóan járt Marinus diakónus is, akiből utóbb pápa lett (882–884), a bolgárok érsekévé történő kinevezése azonban II. Adorján ellenállása miatt meghiúsult; a pápa által érseknek ajánlott Sylvester diakónust pedig Borisz fejedelem utasította vissza.¹⁸² A személyes ellentétek mellett minden bizonnyal nagy szerepet játszhatott a pápa vonakodásában, hogy meg akarta tartani Rómának a Balkán feletti közvetlen fennhatóságát, amit az érsekség felállítására nagyban korlátozott volna – a pápaság ezért nem arathatta le e vidéken végzett missziós politikájának gyümölcsseit.¹⁸³

A római egyházban csatlakozott Borisz fejedelem I. Basileioshoz (867–886) és Ignatios pátriárkához fordulva helyreállította kapcsolatait Bizánccal, amit a 869/70-es, Konstantinápolyi Zsinat tett hivatalossá. A zsinat egyik utolsó ülésén – a római küldöttek kizárásával – Bulgáriát a Konstantinápolyi Pátriárkátus alá sorolták be, s Ignatios hamarosan egy érseket és több püspököt ordinált a bolgárok számára.¹⁸⁴ Borisz kiutasította országából a római misszionáriusokat, s Bulgária – immáron önálló érsekségként – ellenállt VIII. János pápa (872–882) későbbi kísérleteinek, amelyekkel megpróbálta az országot Róma számára visszanyerni.¹⁸⁵

Bulgária Borisz fejedelem alatt elkezdődött misszionálás során – akárcsak a morvák körében térítést végző Metód sorsának alakulása – az egymással rivalizáló Róma és Bizánc, valamint a Keleti-Frank Birodalom nagyhatalmi politikájának szolgált játéktérül. A bolgároknak a bizánci hegemoniától való félelme, valamint I. Miklós pápa agitációja és *Responsája* miatt jobb esélyekkel induló római egyház azonban néhány év leforgása alatt elvesztette az e téren szerzett előnyét, mivel I. Basileios és Phótios utódja, Ignatios pátriárka hajlandó volt Bulgáriát önálló érsekség rangjára emelni, amit I. Miklós és II. Adorján pápa mindvégig vonakodott megtenni.

JEGYZETEK

- ¹ S. RUNCIMAN: *A History of the first Bulgarian Empire*. London, 1930. I. skk.; D. ANGELOV: *Die Entstehung des bulgarischen Volkes*. Berlin, 1980. 84. skk.
- ² H. DOPSCH: Slawenmission und päpstliche Politik – Zu den Hintergründen des Methodios-Konfliktes. In: *Der heilige Method, Salzburg und die Slawenmission*. Innsbruck–Wien, 1987. 322.
- ³ *Annales Bertiniani a. 864*
- ⁴ *Annales Bertiniani a. 866; Annales Fuldenses a. 863; Runciman 104.*
- ⁵ Dopsch 323.
- ⁶ Phótios személyéhez és történelmi szerepéhez bővebben lásd F. DVORNIK: The Patriarch Photius and the Roman Primacy. In: *Chicago Studies 2*. 1963. 94–107; Uő.: *The Photian Schism*. Cambridge, 1948.
- ⁷ A levél datálásához bővebben lásd FR. DVORNIK: *Les Slaves, Byzance et Rome au IXe siècle*. Paris, 1926. 190.
- ⁸ Photios, *Ep.* 8. PG 102. col. 628–696; N. VALETTAS: *Phótiou tou sophótatou kai hagiótatou*

Referátumok

- patriarkhou Kónstantinoupoleós Epistolai*. London, 1864. 200–248.
- ⁹ G. OSTROGORSKY: *A bizánci állam története*. Budapest, 2001. 112. skk.
- ¹⁰ *Responsa Nicolai Papae I. ad Consulta Bulgarorum*. In: MGH *Epistolae Karolini aevi* IV. tom. VI. (Ed. E. Perels) Berolini 1925. 568–600; *Fontes Historiae Bulgaricae VII. Fontes Latini Historiae Bulgaricae* II. Serdicae, 1960. 65–125; *Magnae Moraviae Fontes Historici* IV. Brno, 1971. 42–107.
- ¹¹ Miklós pápáról bővebben lásd F. A. NORWOOD: The Political Pretensions of Pope Nicolas I. In: *Church History* 15. 1946. 271–285.
- ¹² Photios, *Ep.* 8, 1–22.
- ¹³ Photios, *Ep.* 8, 23–114.
- ¹⁴ I. DUJĚEV: Au lendemain de la conversion du peuple Bulgare. In: *Medievo Bizantino-Slavo III*. Roma, 1971. 108.
- ¹⁵ J. B. BURY: *A History of the Eastern Roman Empire from the Fall of Irene to the Accession of Basil I (802-867)*. London, 1912. 338.
- ¹⁶ J. HERGENRÖTHER: *Photius, Patriarch von Konstantinopel I*. Regensburg, 1867. 601.
- ¹⁷ Photios, *Ep.* 8, 19.
- ¹⁸ Dujëev 1971. 110.
- ¹⁹ Hergenröther 602.
- ²⁰ E műfajhoz bővebben lásd K. KRUMBACHER: *Geschichte der byzantinischen Literatur*. München, 1897. 456–457.; 463–464.; 491.; K. Emminger: *Studien zu den griechischen Fürstenspiegeln I. Zum Andrias basilikos des Nikephoros Blennydes*. München 1906.
- ²¹ E két beszédhez bővebben lásd K. EMMINGER: *Studien zu den griechischen Fürstenspiegeln II. Die spaetmittelalterlichen Übersetzung der Demonicea III. Basileou kephalaia parainetika*. München, 1913.
- ²² Dujëev 1971. 111.
- ²³ E fejezetek tartalmát a továbbiakban Dujëev (1971. 111.) rendszerét követve kívánom áttekinteni.
- ²⁴ Matthaëus 22, 38–40.
- ²⁵ Photios, *Ep.* 8, 23.
- ²⁶ Aristoteles, *Ethica Nicomachea* 5, 1, 16.
- ²⁷ Photios, *Ep.* 8, 25–26.
- ²⁸ Photios, *Ep.* 8, 27.
- ²⁹ Photios, *Ep.* 8, 30.
- ³⁰ Photios, *Ep.* 8, 31.
- ³¹ Photios, *Ep.* 8, 32.
- ³² Photios, *Ep.* 8, 33.
- ³³ Photios, *Ep.* 8, 35.
- ³⁴ Photios, *Ep.* 8, 36–37; Dujëev 1971. 112.
- ³⁵ Photios, *Ep.* 8, 29; 48.
- ³⁶ Photios, *Ep.* 8, 49.
- ³⁷ Photios, *Ep.* 8, 51–52.
- ³⁸ Photios, *Ep.* 8, 71; 89.
- ³⁹ Photios, *Ep.* 8, 76–77.
- ⁴⁰ Photios, *Ep.* 8, 84–87.
- ⁴¹ Photios, *Ep.* 8, 91–94.
- ⁴² Photios, *Ep.* 8, 95.
- ⁴³ Photios, *Ep.* 8, 100–101.
- ⁴⁴ Photios, *Ep.* 8, 113.
- ⁴⁵ Photios, *Ep.* 8, 66.
- ⁴⁶ Photios, *Ep.* 8, 68; Dujëev 1971. 113.

- 47 Photios, *Ep.* 8, 19.
- 48 Photios, *Ep.* 8, 90; Isocrates, *Ad Nicolea* 9.
- 49 Photios, *Ep.* 8, 28.
- 50 Photios, *Ep.* 8, 27; Dujëev 1971. 113.
- 51 Photios, *Ep.* 8, 34.
- 52 Photios, *Ep.* 8, 38.
- 53 Photios, *Ep.* 8, 42.
- 54 Photios, *Ep.* 8, 43.
- 55 Photios, *Ep.* 8, 41.
- 56 Photios, *Ep.* 8, 54.
- 57 Photios, *Ep.* 8, 59.
- 58 Photios, *Ep.* 8, 104.
- 59 Photios, *Ep.* 8, 62.
- 60 Dujcev 1971. 115.
- 61 Photios, *Ep.* 8, 62.
- 62 A követek nevét VIII. János két levele említi – *Iohannis VIII. Papae epistolae* Nr. 67; Nr. 192. MGH EE. VII. Karolini aevi V. (Ed. E. Caspar) Berolini, 1912.
- 63 E. DÜMMLER: *Geschichte des Ostfränkischen Reiches II.* Leipzig, 1887. 188.
- 64 Dümmler 190.
- 65 *Nicolai I. Papae epistolae* In: MGH, EE. VI. Karolini aevi IV. (Ed. E. Perels) Berolini 1925. 191; 240; 487; 488.
- 66 I. DUJCEV: Die Responsa Nicolai Papae I. ad consulta Bulgarorum als Quelle für die bulgarische Geschichte. In: *Medievo Bizantino-Slavo I.* Roma, 1965. 129.
- 67 Vö. *Responsa* 7; 51; 63; 69; 98.
- 68 Vö. *Responsa* 36; 39; 45; 47; 63; 100.
- 69 Dujëev 1965. 138.
- 70 Dujëev 1965. 139.
- 71 *Responsa* 106.
- 72 *Responsa* 7.
- 73 *Responsa* 9.
- 74 *Responsa* 14–15.
- 75 *Responsa* 15–16.
- 76 *Responsa* 17.
- 77 *Responsa* 41.
- 78 *Responsa* 38.
- 79 *Responsa* 53.
- 80 *Responsa* 54.
- 81 *Responsa* 55.
- 82 *Responsa* 56.
- 83 *Responsa* 57.
- 84 *Responsa* 58.
- 85 *Responsa* 61.
- 86 *Responsa* 65.
- 87 *Responsa* 68.
- 88 *Responsa* 70.
- 89 *Responsa* 71.
- 90 *Responsa* 74.
- 91 *Responsa* 78.
- 92 *Responsa* 87.
- 93 *Responsa* 88.

- ⁹⁴ *Responsa* 91.
⁹⁵ *Responsa* 98.
⁹⁶ *Responsa* 99.
⁹⁷ *Responsa* 100.
⁹⁸ *Responsa* 101.
⁹⁹ *Responsa* 102.
¹⁰⁰ *Responsa* 103.
¹⁰¹ *Responsa* 104.
¹⁰² *Responsa* 105.
¹⁰³ Dujčev 1965. 140.
¹⁰⁴ *Responsa* 8.
¹⁰⁵ *Responsa* 9.
¹⁰⁶ *Responsa* 10.
¹⁰⁷ *Responsa* 11.
¹⁰⁸ *Responsa* 12; 45.
¹⁰⁹ *Responsa* 36; 46.
¹¹⁰ *Responsa* 44.
¹¹¹ *Responsa* 47.
¹¹² *Responsa* 48.
¹¹³ *Responsa* 50.
¹¹⁴ *Responsa* 63.
¹¹⁵ *Responsa* 69.
¹¹⁶ *Responsa* 4.
¹¹⁷ *Responsa* 69.
¹¹⁸ *Responsa* 60.
¹¹⁹ *Responsa* 91.
¹²⁰ V. BEŠEVLEV: *Die protobulgarische Periode der bulgarischen Geschichte*. Amsterdam, 1981. 358.
¹²¹ *Responsa* 71.
¹²² Beševliev 359.
¹²³ *Responsa* 62. Vö. H. VÁMBÉRY: *Die primitive Cultur des Turko-tatarischen Volkes*. Leipzig, 1879. 249.
¹²⁴ *Responsa* 43.
¹²⁵ *Responsa* 68.
¹²⁶ *Responsa* 64.
¹²⁷ *Responsa* 58.
¹²⁸ Ennek kapcsán elegendő Sámson ószövetségi történetére és a római flamen Dialis életét szabályozó normákra asszociálni – az utóbbihoz bővebben lásd A. BRELICH: Appunti sul Flamen Dialis. *Acta Classica Univ. Scient. Debreceniensis* VIII. 1972. 17–21.
¹²⁹ Vö. M. P. NILSSON: *Primitive Religion*. Tübingen, 1911. 71. A *Responsa* nem szól róla, egyébként azonban tudunk róla, hogy a bolgárok körében szokásban voltak az állat- illetve kivételesen az emberáldozatok is – vö. Beševliev 386.
¹³⁰ *Responsa* 89.
¹³¹ *Responsa* 41.
¹³² *Responsa* 79. Vö. A. BERTHOLET: Amulette und Talismane. In: *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*. Tübingen, 1926. 315–317.
¹³³ *Responsa* 34; 35.
¹³⁴ Beševliev 382–384.
¹³⁵ *Responsa* 98. Vö. R. HIRZEL: Der Selbstmord. In: *Archiv für Religionswissenschaft* 11. 1908. 75.

- 136 *Responsa* 100.
- 137 Zlatarski 43–51; Runciman 105.
- 138 *Responsa* 18. Thessaloniké vidékén még a X. században is éltek pogány bolgárok – vö. V. BEŠEVIEV: Zur Frage der slavischen Einsiedlungen im Hinterland von Thessalonike im 10. Jahrhundert. In: *Serta slavica in memoriam A. Schmaus*. München, 1971. 37–41.
- 139 *Responsa* 51.
- 140 *Responsa* 49.
- 141 *Responsa* 87.
- 142 *Responsa* 3.
- 143 *Responsa* 66.
- 144 *Responsa* 59. Vö. Beševliev 396.
- 145 A bizánci jog behatásához lásd FÖLDI A.–HAMZA G.: *A római jog története és intézményei*. Budapest 2004⁹. 122.
- 146 *Responsa* 21.
- 147 *Responsa* 97.
- 148 Vö. Beševliev 414.
- 149 *Responsa* 20.
- 150 *Responsa* 25.
- 151 *Responsa* 24.; 26.; 29.
- 152 *Responsa* 27.
- 153 *Responsa* 28.
- 154 *Responsa* 30.
- 155 *Responsa* 31.
- 156 *Responsa* 86.
- 157 *Responsa* 32.
- 158 *Responsa* 52.
- 159 *Responsa* 84.
- 160 *Responsa* 85.
- 161 *Responsa* 96.
- 162 *Responsa* 17.
- 163 *Responsa* 72.
- 164 *Responsa* 73.
- 165 *Responsa* 92.
- 166 *Responsa* 93.
- 167 *Responsa* 94.
- 168 Runciman 110.
- 169 Dujëev 1965. 142.
- 170 Hergenröther II. 650.
- 171 D. Obolensky: *A Bizánci Nemzetközösség*. Budapest 1999. 116.
- 172 Dvornik 91. skk.
- 173 Dopsch 325.
- 174 *Responsa* 72; 73.
- 175 H. GROTZ: *Erbe wider Willen. Hadrian II. (867–872) und seine Zeit*. Wien–Köln–Graz, 1970. 101. skk.
- 176 *Annales Fuldenses a. 866; 867*
- 177 *Annales Fuldenses a. 867*
- 178 Dopsch 326.
- 179 Dvornik 91. skk.
- 180 Dopsch 326.
- 181 Grotz 230. sk.; Dümmler II. 192. sk.

¹⁸² Grotz 209. sk.

¹⁸³ Dopsch 327.

¹⁸⁴ Dvornik 132. skk.

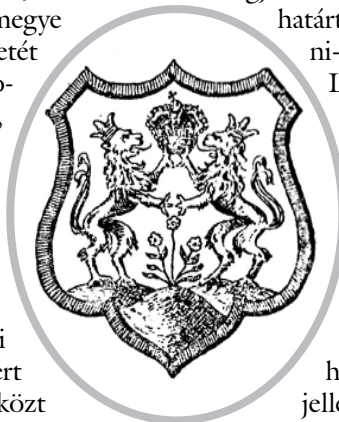
¹⁸⁵ Dvornik 210. skk.; Runciman 120. sk.; Dopsch 328.

H A J D A N I V Á R M E G Y É I N K

Moson vármegye a XX. század elején

Moson a hajdani történelmi Magyarország egyik legkisebb vármegyéje volt, az ország északnyugati szegletében, a Duna jobb partján. Az egykori vármegye mindössze 1989 km² területét északon Alsó-Ausztria és Pozsony vármegye, keleten Győr, délen és nyugaton pedig Sopron vármegye határolta be. Földjének legnagyobb része síkság, csak észak-nyugati sarkába nyúlnak be a Lajta-hegység legtávolabbi domborai, itt a tengerszint feletti magasság a háromszáz métert közelíti meg. A dombok közt jelentős, kiváló építőanyagot (ún. mediterrán mészkövet) szolgáltató kőbányák helyezkedtek el. A Fertő-tótól észak-keletre terül el a körülbelül 180 méter magas Pándorfalvi vagy Parndorfi-fennsík, ennek szélén meszes homokkő-lerakódások alkotnak egy 286 méter magas kiemelkedést, a Kőhegyet. A síkság túlnyomó része 112-120 méter magasságban terül el és a földtörténeti jelenkorban lerakódott folyami hordalékból alakult ki. A Hanságban gyakori a tőzegképződés, ezt még a múlt században is több helyen „bányászták” és tüzelésre, almózásra használták. A Fertő mellékén elszórtan szikes tavak és szikes területek találhatóak, a vármegye déli részét pedig a Hanság ingoványai foglalták

el, melyek lecsapolása az előző századforduló tájékán kezdődött csak meg. A vármegye legjelentősebb vizei a Fertő-tó, az északi határt kijelölő Duna, illetve Mosoni-Duna, a nyugati határt képező Lajta és a déli-keletit képező Rábca. A Hanság és Fertő behatárolta Fertőszögben számos kis tavacska található, illetve megemlíthető még néhány csatorna, melyek a Lajta szabályozása és a Hanság lecsapolása érdekében épültek.

Az egykori Moson éghajlata szélsőséges, alföldi jellegű. Magyaróvárott az évi középhőmérséklet 10,2 °C, a legmelegebb hónap a július 21,2 a leghidegebb a január -1,3 °C-kal. A hivatalos mérések kezdete óta (a huszadik század elejéig) 33,8 °C volt a legmagasabb és -20,6 °C a legalacsonyabb hőmérséklet a megyében. Moson csapadékban is igen szegény volt: székelyén éves mennyisége csak 553 cm volt, amit nagyon megérezett a jobbára sekély feltalajú termőföld.

Moson ásványkincsekben kifejezetten szegény megye volt: a Lajta-hegység mészkövén, a Fertő szikóján és a hansági tőzegen kívül nincs is mit megemlíteni. Annál virágzóbb volt a vármegye mezőgazdasága. Termőterülete a 20. század elején 1788

km²-t tett ki, amiből 1176 km² volt szántó, 9 km² kert, 286 km rét, 170 km² legelő, 10 km² nádas, 15 km² szőlő és 11 km² erdő. Az intenzív művelés alá vont földek a teljes terület 60 százalékát tették ki. A vármegyében legnagyobb területen árpat, búzát és rozst, valamint kukoricát és burgonyát termesztettek. (1894-ben, a teljes szántóterület viszonylatában az arányok a következők voltak: árpa 23%, búza 22%, rozs 9%, zab 4%, burgonya 2%) A mosoni gazdaságok országos szinten is élen jártak a korszerű mezőgazdasági technológiák és gépek átvételében. A földművelés modernizálását szolgálták a környékbeli gazdasági egyesületek, a magyaróvári gazdasági akadémia által működtetett vegyi és gépkísérleti, illetve magvizsgáló állomások. A szőlőművelés a huszadik század elejére elveszített ugyan korábbi jelentőségét, de még ekkor is viszonylag széles körű volt. A Fertő-tó északi partjának voltak kereskedelmi cikkei a csemegebor és csemegezőlő, mely utóbbiból még exportra is jutott.

Az állattenyésztés a 19. század végi depresszió után, közvetlenül a világháború előtt fellendülőben volt. Az 1884. évi összeírás 26 576 magyar és 12 275 nem magyar fajtájú szarvasmarhát, 37 826 juhot, 22 227 sertést, 15 322 lovat, 2 754 kecskét, 61 szamarat és öszvért, valamint 9 bivalyt talált a vármegyében. 1914-re a szarvasmarha-állomány közel húsz százalékkal (60 008), a sertésállomány száz százalékkal (45 850) nőtt. Kisebb mértékben, de emelkedett a lovak (16 560) és a kecskék (2 905) száma is; a hajdan virágzó juhtenyésztés visszaszorulása viszont megállíthatatlanul folytatódott (51 31 db). Szürke marhát elsősorban a kis magángazdálkodók tartottak; a nyugati eredetű fajták legjelentősebb tenyésztői Frigyes főherceg illetve a gazdasági akadémia tehenésztői voltak Magyaróvárott. A korszerű módszerek elterjesztésében nagy szerepet vállalt az óvári szarvasmarha-tenyésztési egyesület. A minőségi tekintetben is fellendülőben lévő

lőtenyésztés központjai az oroszvári és a – Batthyány grófok tulajdonában lévő – köpcsényi ménesek voltak. Jelentősebb sertésenyésztéssel egyedül az akadémia rendelkezett, egyébként házi szükségletekre tartottak csak disznót a megyében.

Moson vármegye lakóinak száma 1870-ben 79 846 volt, 1891-ben 85 050, 1910-ben pedig 94 479. A népsűrűség az utóbbi adat alapján 47,5 fő/km² volt, ezzel Moson Magyarország legritkábban lakott megyéi között foglalt helyet. A népszaporulatot erősen csökkentette a főleg Amerikába, illetve Ausztriába irányuló kivándorlás. Az 1910-es census adatsorai szerint a lakosság 55%-a német, 34,9%-a magyar és 8,6%-a horvát volt. A nem magyar ajkúak 37,9%-a beszélt a magyar nyelvet. A kis- és középbirtokosságot túlnyomórészt a Heidebauernnek („pusztai földművesek”) nevezett németiség alkotta. A népesség 87,5%-a római katolikusnak, 10,1%-a evangélikus, 2%-a izraelitának vallotta magát. Moson kereső lakosságából 24 331 gazdálkodással foglalkozott, 7 689 főt az ipar és bányászat, 11 74 főt a pénzügyi szféra foglalkoztatott. 818-an a közt szolgálták vagy szabadfoglalkozásúak voltak, 490-en a honvédség kötelékébe tartoztak, 826-an napszámban dolgoztak, 2 228-an házi cselédként keresték kenyerüket, 1 783-an pedig az „egyéb” kategóriába tartoztak. Az eltartottak száma 54 066 fő volt. Az írni-olvasni tudók aránya 88,9%-os volt a 6 éven felüli népességben belül – ebben a tekintetben Moson az ország legelső vármegyéje volt. A lakosság képzéséről többek között 88 elemi és 46 gazdasági ismétlőiskola, egy gimnázium és a magyaróvári gazdasági akadémia gondoskodott.

A vármegye ipara lendületesen fejlődött a háborút megelőző években. Legnagyobb üzemei: az országos viszonylatban is jelentős mosoni Kühne-féle gépgyár és vasöntöde, az óvári töltény- és gyutacsgyár, a katonai lőpor- és robbanóanyaggyár és a sörgyár, illetve a

zurányi dinamitgyár voltak. Pusztasomorja a háziipari keretek között zajló gyékényfonásáról volt ismert. A kereskedelem legfontosabb cikkei közé a gabona, az élőállat, a nád és a tőzeg tartoztak. A hiteligények kielégítését 6 bank és takarékpénztár, valamint 18 szövetkezet szolgálta.

A mosoni Duna-szakaszon gőzhajókikötőt nem építettek ki a világháború kezdetéig. Nyugat-keleti irányban a magyar királyi államvasút Bruck-budapesti vonala, észak-déli irányban pedig a Pozsony-soproni és Pozsony-szombathelyi vonala szel- te át a vármegyét. Az állami utak hossza 87 kilométert, a törvényhatósági utaké 247 kilométert tett ki.

Moson 3 járásra oszlott, 1914-ben 37 nagyközség, 20 kisközség és 105 puszta illetve telep osztozott földjén. A katolikusok többsége a győri püspökséghez, az evangélikusok többsége a dunáninneni egyházkerülethez, a mindössze 3 református egyházközség pedig a dunántúli egyházkerülethez tartoztak. Törvénykezési szempontból a vármegye a győri királyi törvényszék joghatósága alá tartozott, hadügyi tekintetben a 18. soproni honvédegyalozezred és a pozsonyi, 13. számú népfelkelési járás területéhez volt beosztva.

Moson székhelye Magyaróvár volt, a Lajta és a Kis-Duna egyesülésénél, 5300 lakossal. Itt működött a gazdasági akadémia és ez volt Frigyes főherceg uradalmainak központja. A legnépesebb település Moson volt, 6300 lakossal és Kühne Ede közel hétszáz főt foglalkoztató gépgyárával.

Moson vármegye története

A történettudomány mai állása szerint a vármegye kialakulása a Szent István halálát követő évszázadra tehető, a mosoni ispán első hiteles említése pedig az 1199-es esztendőhöz köthető. Maga a mosoni vár valószínűleg a nevében hordozza, hogy mocsarak közé

épült, mivel a szó szláv eredetije azt jelenti, „mocsári”. Az ún. Királydombon folyó ásások gerendavázis szerkezetű földsánc nyomait tárták fel. A mosoni vár határvár volt, amelynek körzetében fontos határvédelmi feladatnak számított a gyepűvágás és az árokásás. Még a 10. században besenyőket telepítettek erre a vidékre, Árpád-kori oklevelekben pedig „spectaculatores”-nek nevezett határvédő őrkőről írtak a megye területén.

Moson vármegye korai történetéről való ismeretein meglehetősen hiányosak. 1074-ben Salamon király (nem első ízben) személyesen is felkereste Mosont és az itteni besenyők fegyverrel támadtak rá. 1096 tavaszán egy a Szentföldre tartó német kereszties csapat dúlni kezdte Óvárt és környékét, Kálmán király azonban tönkrevverte a gyűlevész hadat. Ugyanezen év nyarán ismét áthaladt egy jelentősebb kereszties sereg a vármegyén, de ezek is fosztogatni kezdtek, elfoglalták Óvárt, majd Moson várában magát a királyt fogták ostrom alá. Kálmán ezúttal is ura maradt az eseményeknek, kitört a várból és szétkergette az eltévelyedett keresztieseket. A 12. század végére megnőtt a megye gazdasági jelentősége: 1198-ban Imre király is megemlékezett a Moson és Buda közti szoros kereskedelmi kapcsolatokról. 1246-ban a Johannita nagymester kötelezettséget vállalt arra, hogy 50 nehézfegyverzetű lovas bocsát IV. Béla rendelkezésére Moson és más városok védelmére. Az V. Istvánnal háborúba bonyolódó Ottokár cseh király 1271-ben időlegesen uralma alá vonta Óvárt és Mosont – az utóbbit ellenállása miatt fel is dúlta –, majd 1273-ban másodszor is bevette Óvárt. A város 1289-ben Albert osztrák herceg hatalmába került, 1384-ben viszont már Erzsébet királynőtől nyert – igaz, hamarosan visszavont – szabadalmakat, melyek a visszaállított magyar fennhatóságról tanúskodnak.

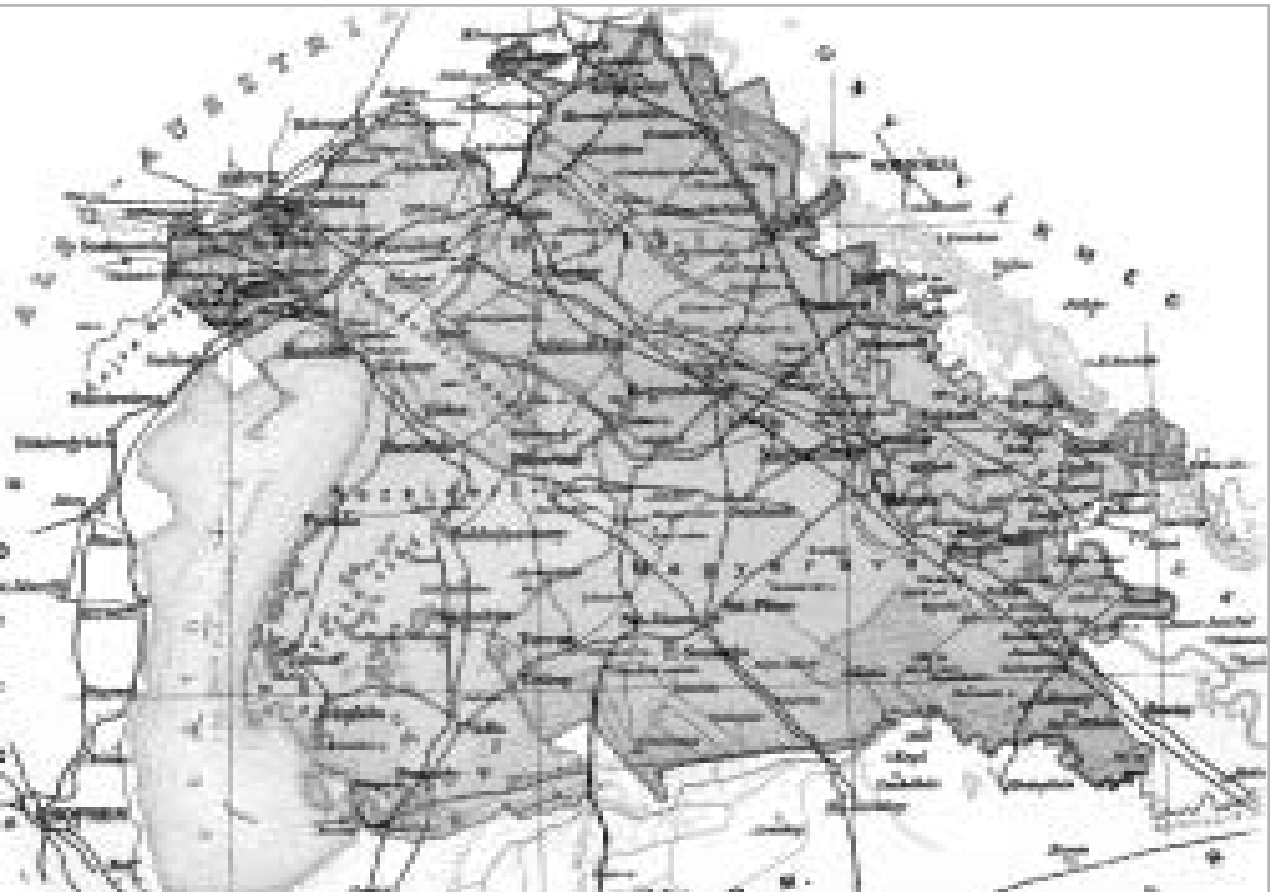
A kései középkor viszonylag nyugodalmas századai után zűrzavaros idők követ-

keztek: a török hódítók kavarta viharok elől Moson sem talált oltalmat. 1605-ben Bocskai István égette fel Óvárt, majd 1619-ben Bethlen István vette be, de hiába rakta meg katonasággal, két évre rá visszafoglalták a császáriak. 1683-ban pedig a Bécs ostromára felvonuló Kara Musztafa nagyvezír égette fel a várost és dúlta fel a vármegyét. A Rákóczi-féle szabadságharc alatt csak kisebb harcokra került sor Mosonban: 1705 novemberében Pálffy bán Óvár megszállásával akarta megtartani a Lajta vonalát, Bottyán János azonban rajta ütött és megszalasztotta a labanc sereget. 1740-ben III. Károly császár éppen Féltoronyban lévő birtokán időzött, amikor vadászat közben meghűlt és nyolc napra rá Bécsben elhunyt. 1809 egyik éjszakáján a miklósfalvi evangélikus tanító szerény hajlékában nem kisebb személyiség töltött el egy éjszakát, mint I. Napóleon császár. 1848. december 16-án a magyar seregek Mosonban a

Köpcsény–Gáta–Parndorf–Nezsider-vonalon sorakoztak fel. A túlerő támadását azonban képtelenek voltak feltartóztatni és Óvár felé vonultak vissza. Másnap maga Görgey érkezett a városba, aki 18-án visszavert ugyan egy osztrák csapatot, de aztán Győr felé elhagyta Moson földjét. Windisch-Graetz erre megszállta és osztrák kormányzás alá helyezte a vármegyét.

Trianon után Moson vármegyéből 902 km², és – az 1910-es népszámlálás adatai alapján – 48 405 fő maradt Magyarország területén, a többi az új osztrák államhoz került. A területet Győr, Moson és Pozsony k. e. e. vármegyéhez csatolták, mint magyaróvári járást. Lakossága 1930-ra 57 761 főre nőtt, a népsűrűség pedig 57,4 fő/km²-t ért el. A lakosság 61%-a magyarnak, 33%-a németnek, 4,9%-a horvátnak vallotta magát.

HORVÁTH VIKTOR

BIRÓ TEOFIL

Waterloo „rettenthetetlen” harcosai

Jelen munkámban a waterloo-i hadjáratban szerepet játszó skót csapatokat, s azok tevékenységét veszem górcső alá. Céлом az, hogy egy speciális szemszögből, a hadjáratban részt vett skót felföldi ezredek jellemzőinek és tevékenységének bemutatásán keresztül alkossak színesebb, árnyaltabb és definiáltabb képet a Napóleon ellen harcoló szövetséges hadseregről.

Habár Nagy-Britannia szárazföldi katonai ereje a koalíciós háborúk időszakában a többi résztvevő hatalmakhoz képest elenyésző volt, a waterloo-i hadjáratban mégis orosz-lánrészt vállalt magára a francia császár térdre kényszerítésében. *Wellington hercege* már az 1809 és 1814 közötti években – mikor az ibér-félszigeti mellékhadszíntéren sorra mérte a vereséget Napóleon marsalljaira – bizonyította, hogy csapatai Európa legjobbjai között tartandók számon, s kis létszámuk mellett hatékony ütőképességükről váltak hírhedtté. A Hispániában nagy hadvezérré vált brit főparancsnok a waterloo-i harcmezőn nézett először személyesen szembe *Napóleon Bonapartéval*. Ám az általa megszokottól eltérően, ebben a végső hadjáratban Wellington hadseregének a fele sem volt brit, veterán pedig ugyancsak kevés akadt közöttük. A haderő zömét belga, holland és német katonákból összeálló egységek adták, melyek közül csak *György király* hannoveri légiója számított harcedzett, veterán alakulatnak. A helyzetet tovább nehezítette, hogy a Nagy-Britanniából származó csapatok nagy része is tapasztalatlan zöldfülű volt. A herceg tehát igencsak megbecsülte, s értékelte azt a kevés veterán alakulatát, amiye még megmaradt

a hosszú hispániai hadjáratból. Ezek közé a csapatok közé tartozott az az öt skót felföldi regiment, amelyekről tulajdonképpen beszélni szeretnék: a 42. *Black Watch*, a 71. *Lord MacLeod's Highlanders*, a 78. *Ross-Shire Buffs*, a 79. *Cameron Highlanders* és a 92. *Gordon Highlanders* ezredek. Ezeket a katonai alakulatokat a jakobita-felkelések időszakát követően, a XVIII. század második felében, egy-egy klán vezetőjének cégére alatt, területi alapon állították fel a skót Felföldön. Az ezredalapításokat a nemzetközi és a belpolitikai tényezők egyaránt ösztönözték.

A XVIII. század második felében Nagy-

WILLIAM GORDON EZREDES, AZ GORDON HIGHLANDERS EZRED PARANCSNOKA

Britannia részt vett a hétéves háborúban, majd az amerikai függetlenségi háborúban, végül a század végén a koalíciós háborúban is. Ezek a háborúk egyre több katonát igényeltek. Ebben a külpolitikai helyzetben egyre égetőbb problémát jelentett a skót Felföld társadalmi válsága. A földjeikről elűzött tömegek igen veszélyes feszültségforrást jelentettek a brit államhatalom számára. Akik elő tudták valahogy teremteni a hajójegy árát, azok Amerikába vándoroltak ki és ott próbáltak szerencsét. A többség azonban még erre sem volt képes, így koldulásból, fosztogatásból, szélhámoskodásból tartotta fenn magát.¹ Ilyen körülmények között a brit hadsereg egyre növekvő igényeinek kielégítésére logikus megoldásnak tűnt a skót Felföld fölös emberanyagának a felhasználása. Azt, hogy a felföldi katonai toborzások kölcsönösen szolgálták mind a brit államhatalom, mind pedig a skót felföldi társadalom széles rétegeinek érdekeit, alátámasztja az a tény is, hogy a skót katonai alakulatok a brit hadsereg elitjéhez tartoztak. Történelmük folyamán soha nem lázadtak fel a brit államhatalom ellen, annak megdöntése érdekében. Éppen ellenkezőleg, a skóciai alakulatok mindig is jóval nagyobb arányban képviseltették magukat a brit hadseregben és a brit birodalom által megvívott háborúkban egyaránt, mint ahogy az országuk lakosságának számarányához képest elvárható lett volna. A Felföldön ez az arány még magasabb volt. A kétszázötven-háromszázezer fős felvidéki lakosságból túlzó becslések szerint hetvenezer, mérsékelt becslések szerint harminchét-negyvennyolcezer ember katonáskodott. Ez az erős militarizmus a westminsteri képviselők számarányában is tükröződött. Míg a katonai képviselők számaránya a Parlamentben egész Nagy-Britanniára nézve $\frac{1}{8}$ volt, addig Skóciára átszámítva ez $\frac{1}{5}$, míg csupán a Felvidékre leszűkítve $\frac{1}{2}$.² A skót Felföld valójában katonai alapon tagozódott be a brit birodalomba.³ Ennek speciális jellege abban

mutakozott meg, hogy a brit birodalom más részeitől eltérően a felvidéki ezredek egy-egy, a brit kormányhoz mindenképpen lojális parancsnok által verbuvált magánhadseregek voltak. Az ezredalapítással járó katonai toborzás a legváltozatosabb módon történhetett. Csak hogy a legromantikussabb példát említsem, a Gordon Highlanders ezredbe magának a *Gordon klánfőnöknek* a felesége, *Lady Jean* csábította a vakmerő újoncokat. A klán törzsterületének városait végigjárva minden újonnan jelentkezőnek az ajkai közül, egy csók kíséretében ajánlotta fel az első napi zsoldot jelentő schillinget.⁴ Üzleti vállalkozásként működve az ezredek alapítójuk nevét viselték, aki szimbolikus jogokkal rendelkezett ugyan (például a házasság engedélyezése), de tényleges katonai befolyással nem bírt. Az ő nyereségét az a pénz jelentette, melyet az uralkodó fizetett neki az ezred felállításáért cserébe.⁵ A XVIII. század második felében tehát a militarizmus új lendületet kapott, soha azelőtt nem látott méreteket öltött a skót Felföldön. Ezt a militarizmust pedig immáron Westminster indukálta.

A skót felföldi társadalom ily óriási mértékű militarizálódása láttán azonban fel kell tennünk a kérdést, hogy milyen tényezők formálták a Highlanderek hírhedt militáns karakterét? Azt hiszem, nem járunk messze az igazságtól, ha válaszukat a Highlanderek életmódjával és a skót Felföld társadalmi szerkezetével indokoljuk. Az átlagos skót felföldi ember a korban Európa legszegényebbjei közé tartozott. Mint ilyen, nyomorban nőtt fel, s megtanulta elviselni a legsúlyosabb nélkülözéseket is. Testi és lelki erejük alapja szintúgy egyszerű életvitelükben gyökerezett. Kétszáz esztendővel ezelőtti szemmel nézve a Highlanderek valóságos óriások voltak.⁶ A napóleoni háborúkban részt vett felföldi ezredek katonáinak átlagmagassága 168 cm volt, ami összehasonlítva az orosz és porosz gyalogság 155 cm-es átlagmagas-

ságával, igen magasnak számított. A Highlander ezredekben 162,5 cm volt a minimális követelmény. Ennél alacsonyabb embereket nem rekrutáltak be közéjük.⁷ A korabeli feljegyzésekből kiderül, hogy a Highlanderek végtagjai erősek és inasak voltak. Állóképességük és ellenálló képességük kiváló volt, emellett hatalmas fizikai erővel rendelkeztek. Türelemmel, zokszó nélkül viselték a hideget, az éhséget és a különböző megpróbáltatásokat. Könnyedén meneteltek a legnehezebb terepen is.⁸ Fizikai adottságaikon túl azonban kivételes szellemi és lelki motiváció hatotta át a felföldi katonát. Hogy ezt megértsük, látnunk kell az archaikus skót társadalmi szerkezet, a klánrendszer főbb jellemzőit, melynek tradíciója még mindig hatott a térség embereinek gondolatiságára. A legfőbb motívum a klánhoz, s annak vezetőjéhez való hűség és bizalom volt. A Highlander számára a legfőbb érték a hírnév és a dicsőség volt, ami társadalmi megbecsülést jelentett számára. A gyávaság és a hűtlenség viszont általános megvetést eredményezett. Ezért van az, hogy a skót Highlanderek még ott is kitartottak, ahol a legbátrabbak is meghátráltak volna, s inkább meghaltak a harcmezőn, mintsem hogy jó hírnevükre szégyent hozzanak. Egyikük számára sem volt vitás ugyanis, hogy cselekedeteik híre eljut felföldi otthonaikba. Méltatlan viselkedés esetén pedig még saját rokonaik szemébe sem tudtak volna nézni. Olyan embereknek, akiknek a becsület, a dicsőség, a bajtársiasság és a hazaszeretet jelentette az élet értelmét, a rossz hírnév és a megvetés sokkal rosszabb volt a halálnál. Összefoglalva, ezek a tényezők emelték a Highlandereket a korszak legfélelmetesebb, legkitartóbb és leginkább rettegett katonái közé. Vagyis harcok mentalitás és katonai fegyelmezettsége jellemezte őket.⁹

A waterloo-i hadjáratban tehát öt ilyen Highlander ezred állt Wellington hercegének a rendelkezésére. Míg a 78. és 71. ezrednek már március, illetve április óta várakoztak

Ostende környéki állomáshelyeiken, addig a 42., 79. és 92. ezrednek csak májusban érkeztek meg Belgiumba. Az utóbbi három ezred gyülekezési körzete Ghentben volt. Az ezredlétszám egyik alakulatnál sem érte el az ezer főt. Egyedül a Lord MacLeod's Highlanders közelítette meg ezt a számot kilencszázkilencvenhét fős ezredlétszámával.¹⁰ A Black Watch nyolcszázhatvanhét,¹¹ a Cameron Highlanders hétszázhatvanhat¹², a Gordon Highlanders hétszázhuszonnégy,¹³ a Ross-Shire Buffs ezred pedig mindössze kétszázötven emberrel rendelkeztek.¹⁴ Ez azt jelenti, hogy a skót Felföld valamivel több, mint háromezer hatszáz emberét küldte el a hadjáratba, ami a térség összlakosságának mintegy 1,2–1,5 %-át tette ki. Ez pedig arányait tekintve elég magas értéknek számítot.

A Highlander ezrednek és a helyi lakosság egymáshoz való viszonya az egész hadjárat ideje alatt nagyon jó volt. A források arról árulkodnak, hogy mind Ghentben, mind Brüsszelben a felföldi ezrednek voltak a lakosság kedvencei.¹⁵ Ezt természetesen köszönheték különleges, egyedülálló egyenruhájuknak is, de legfőképpen udvarias és barátságos magatartásuknak. A flandriai lakosság szerint ezek a civilizálatlan skót hegylakók sokkal jobban bántak velük, mint az elvileg kultúrált franciák vagy angolok. Ahogyan mondták róluk, „*amilyen bátrak, olyan kedvesek*”, vagy „*oroszlánok a csatamezőn, és bárányok a házbán*”.¹⁶ A hadjáratot követően maga a brüsszeli polgármester járt közben Wellingtonnál, hogy a város helyőrségét ellátó 78. Highlanders ezredet ne cseréljék le más személyzetre s maradjanak ott még három hónapig.¹⁷ Nem csoda hát, hogy akkortájt, mikor a csapatok kvártélyozása magánházakhoz történt, a helyi lakosság versenyzett egymással a skót katonák beszállásolásának lehetőségéért!¹⁸

A Highlander ezredek május 28-ig maradtak ghenti gyülekezési körzetükben. Itteni tartózkodásuk ideje alatt a három felföldi ezrednek az okozta a legnagyobb örömet,

hogy a sok újonc ezred mellett, végre egymást is üdvözölhették, mint régi bajtársakat és honfitársakat. A Black Watch, a Cameron Highlanders és a Gordon Highlanders ezredek ugyanis már együtt küzdöttek Egyiptomban és Dániában is. Ezenkívül egymás mellett végig harcolták az egész ibériai-hadjáratot. A három ezred egymáshoz fűződő viszonyát talán a 92-esek őrmestere, *David Robertson* érzékelteti a legérthetőbben mindenki számára, mikor naplójában ezen felföldi ezredekről együttesen írja, hogy „*testvérek vagyunk a csatában, de rivalisok a dicsőségben*”.¹⁹

Május utolsó napjaiban a három veterán ezred Brüsszelben csatlakozott Wellington szövetséges hadseregéhez. Mindhármukat *Sir Thomas Picton* 5. hadosztályába osztották be, amely két brit és egy hannoveri gyalogdandárból, valamint egy tüzérdandárból állt. A Cameron Highlanders a 28., 32. és 95. ezredekkel együtt alkotta *Sir James Kempt* első dandárját.²⁰ A másik brit dandárt egy skót alföldi ezred, a *Royal Scots*, a Black Watch, a Gordon Highlanders és az *East-Essex* ezredek alkották *Sir Denis Pack* parancsnoksága alatt.²¹ A Brüsszelben töltött két hetet főként gyakorlatozással és a küszöbön álló háborúra való felkészüléssel töltötték a csapatok. A tisztek természetesen jócskán kivették részüket a szórakozásból is. A bálók és különböző mulatságok mindennaposak voltak. Ezeken maga XVIII. Lajos, Lord Wellington és *Blücher marsall* is rendszeresen részt vett.²² Június 15-én egy ilyen bál közepén érkezett meg Napóleon Belgiumba történő előrenyomulásának a híre is. Így június 16-án hajnali három órakor Picton hadosztálya déli irányban elhagyta Brüsszelt. Már délután volt, mikor a szövetséges csapatok Waterloo és Genappe falvacskákat maguk mögött hagyván elérték a hadjárat egyik előcsatájának helyszínét, *Quatre Bras*-t.

Quatre Bras kis falucska volt, s csupán földrajzi fekvésének köszönhette jelentőségét a hadjárat során. A Brüsszelt Charleroi-val

összekötő észak–dél irányú, és a Nivelles-t Namurrel összekötő nyugat–kelet irányú utak ugyanis pont Quatre Bras-ban keresztelték egymást. Stratégiai szempontból tehát igen fontos helyet foglalt el, hiszen akinek a birtokában van Quatre Bras, az bármelyik irányba képes hadseregével manőverezni a kiváló minőségű utakon. Június 15-én Napóleon átlépte a belga határt. Az előrenyomuló hadsereg két szárnyra és a centrumra oszlott. A balszárny parancsnokságát *Ney marsall* kapta meg azzal a feladattal, hogy foglalja el és biztosítsa a Quatre Bras-i létfontosságú útkereszteződést. A francia jobbszárnynak, *Gerard* vezetésével Blücher porosz hadserege ellen kellett vonulnia. A centrum magának Napóleonnak a parancsnoksága alatt állt, s a poroszok ellen vonuló jobbszárny mögött haladt. Ney marsallt a britek ellen küldve Napóleonnak módjában állt, hogy a Ligny-nél várakozó Blüchert egy az egyben vívott csatára kényszerítse. A francia balszárnynak jutott a feladat, hogy a Quatre Bras elleni támadásukkal megakadályozzák az esetleges brit segítségnyújtást a poroszok részére. Mint látni fogjuk, taktikai szempontból Napóleon mesteri módon végezte munkáját.

Mialatt a francia főerők csatát vívtak a porosz hadsereggel, addig a Ney parancsnoksága alatt álló francia balszárny folyamatos harcban állt Wellington csapataival Quatre Bras-nál, így akadályozva meg, hogy a herceg a porosz marsall segítségére siethessen. Nézzük, pontosan mi is történt Quatre Bras-nál.

A csata már elkezdődött, mikor Picton hadosztálya elérte Quatre Bras-t, s a franciák már-már elsöpörték az ellenük felállított arcvonalat, melyet csupán egy gyengécske holland gyalogdandár alkotott. Az erősítés megérkezéssel nagyon kemény összecsapásokra került sor a Quatre Bras körüli erdőkben és mezőkön. A falu keleti oldalán Picton hadosztálya egy töltés és árok mentén vette fel védelmi pozícióját a támadó franciákkal

szemben. A hadosztály által alkotott frontvonal bal szélét a Cameron Highlanderek, jobb szélét a Gordon Highlanderek alkották. A Gordonok mellett közvetlenül a Black Watch highlanderei helyezkedtek el. Maga Wellington a 92-esek háta mögött alakította ki parancsnoki állását. A hadosztályt először *Kellerman tábornok* vértesei támadták meg. A gyalogság azonban, jellemzően a napóleoni háborúk tapasztalataira, gyilkos tüzet zúdított támadóira, s visszaverte a lovasrohamot. A lovasság támadását követően a francia gyalogság is bekapcsolódott az ütközetbe, s rohamra indult a szövetséges csapatok ellen. Először heves lőpárbaj alakult ki, majd adáz kézitusája vette kezdetét a szemben álló felek között, mely a franciák meghátrálásával végződött. A francia támadás visszaverésében a Highlandereknek óriási szerepük volt. A közelharc után a hadosztály ismét védelmi pozíciót vett fel. Ekkor a Brunswick huszárok megrohamozták a francia főerőket, akik visszaverték a támadást, s üldözőbe vették a pórul járt németeket. A menekülő huszárok a nagy zűrzavarban elsodorták az éppen ott tartózkodó Wellingtont, akit a franciák felismertek, s többen közülük a herceg után vetették magukat. A szorongatott herceg ekkor a Gordon Highlanderek között keresett védelmet. A 92-esek állták a sarat, s magabiztosan verték vissza a vérszemet kapott francia lovasság szűnni nem akaró támadásait.²³ A francia támadásoknak a 3. brit hadosztály csatatéren való megjelenése vetett véget. Ekkor a britek általános támadásba lendültek, amely során meghátrálásra kényszerítették Ney csapatait. A Highlanderek ebben a végső rohamban is az élbolyban küzdöttek, sőt, a Gordonoknak egyedül, segítség nélkül kellett megrohamozniuk két majorsági épületet, melyet kettő francia ezred tartott megszállva. A mintegy hatszáz főt számláló *aberdeenshire-i regiment*nek lépésről lépésre haladva kellett meghátrálásra kényszerítenie a körülbelül ezerkétszáz-ezeröttszáz fős két

francia alakulatot. A véres csatának, melyben a szövetséges erők megtartották az oly fontos útkereszteződést, este nyolc órára lett vége. Az egyesült brit-belga-holland erők hozzávetőlegesen négyezer hétszáz katonát veszítettek. Ebből a Black Watch vesztesége kétszáznyolcvannyolc,²⁴ a Cameron Highlandereké háromszázhatvan,²⁵ a Gordon Highlandereké pedig háromszáztizenöt²⁶ fő volt halottakban és sebesültekben. Mindhárom alakulat elveszítette ezredparancsnokát. A 42-esek *Sir Robert Macara*, a 79-esek *Sir John Sinclair*, a 92-esek pedig *Sir John Cameron of Fassiefern* ezredeseiket.

A britek quatre bras-i sikere ellenére június 16-án taktikai szempontból Napóleon került fölénybe. A poroszok ugyanis *Ligny*-nél vereséget szenvedtek, s visszavonultak északraleti irányba. Ezáltal Wellington balszárnya védtelenül maradt Bonaparte előtt. A britek csak egy gyors visszavonulással kerülhették el az oldalba támadást és a bekerítést. A herceg nem is habozott sokáig, gyorsan visszarendelte csapatait Brüsszel felé.

Wellington védekezésére építő hadászati terveinek alapeleme volt a gondosan kiválasztott helyszín, ahol erős védelmi állásokat építhetett ki. A Brüsszeltől délre fekvő waterloo-i csatamező, mely a Mont St. Jean hegygerinc déli lábánál található, ideális helyszínt jelentett a brit főparancsnoknak. A szövetséges hadsereg a Mont St. Jean hegygerinc mentén helyezkedett el, nagyjából kelet-nyugati irányban. Wellington a lehető legerősebb védelmi pozíciókat alakította ki. Jól tudta ugyanis, hogy ezek szilárdságán áll, vagy bukik az ütközet. Mindkét hadvezér tisztában volt vele, ha a szövetséges gyalogság ellenáll a francia támadásoknak, Wellingtoné a siker. Ha viszont a francia oszlopok elsöprik a brit-belga-holland-német állásokat, akkor a császár térhet győztesen nyugovóra.

Wellington seregének a centrumát Picton 5. hadosztálya adta, mely a Brüsszelbe vezető út mentén helyezkedett el. A már

ismert három Highlander ezred tehát az arcvonal közepére került. Rajtuk kívül még a 71. Lord MacLeod's Highlanders reprezentálta a skót Felföldet az ütközetben. A 71-esek az 52. és 95. ezredekkel együtt alkották *Sir Frederick Adam* dandárját *Sir Henry Clinton* hadosztályában. Lord MacLeod Highlanderei a szövetséges erők jobbszárnyán, a *hougoumonti* udvarház mögött vették fel harcállásaikat.²⁷

Szokásához híven Napóleon erős tüzéségi tűzzel indította el az ütközetet. A szövetséges csapatok már ekkor jelentékeny veszteségeket szenvedtek el anélkül, hogy ők maguk akár egyetlen lövést is leadtak volna. A 71-esek egyedül több mint hatvan embert veszítettek ekkor.²⁸ Délelőtt tizenegy óra tájban, a tüzéségi előkészítést követően támadásba lendültek a császári csapatok.

QUATRE BRAS-NÁL WELLINGTON FŐPARANCSONK A GORDONOK VÉDVONALA MÖGÉ UGRATVA NYERT EGÉRUTAT A FRANCIA LOVASSÁG ELŐL

Míg a szövetségesek jobbszárnyát – így a MacLeod's Highlandereket is – főként lovassági támadások érték, addig a centrumnak ádáz közelharcot, kézitűsát kellett vívnia a támadó francia oszlopokkal. A nyolc órán keresztül tartó vérfürdőben a szövetségesek centrumában végig hullámzott az arcvonal. A szemben álló felek váltakozva védekeztek és támadtak. A britek vonala azonban kitarított, nem sikerült áttörniük a franciáknak. Mikor a francia gyalogság ideiglenesen visszavonult, bőszerű lovassági rohamokkal kellett Wellington csapatainak szembenézniük. Ekkor a gyalogság négyszög alakzatot vett fel, s úgy verte vissza a lovasrohamokat. A félelmetes látvány ellenére a gyalogság könnyedén helytállt a lovassággal szemben, s veszteségei is csekélyebbek voltak, mint a gyalogság–gyalog-sággal szembeni összecsapásokban. A végén majd jól látjuk, hogy a főleg lovasrohamok ellen védekező 71-eseknek mennyivel kisebb veszteségük volt, mint a centrumban küzdő 42., 79. és 92. ezredeknek.

Brit szemszögből a csata leghíresebb és legnagyobb rohamát szintén skót alakulatok hajtották végre. Ezt a támadást már meg is filmesítették, s valamennyi a témával foglalkozó hadtörténeti munka érdekes kuriózumként említi meg. Délután két órakor egy francia gyalogsági támadás után Sir Denis Pack dandártábornok ellentámadásra szólította fel a Gordon Highlandereket, akik a *Scots Greys lovasezredtől* támogatva végre is hajtották a parancsot. A források²⁹ arról számolnak be, hogy a gyalogos Highlanderek megragadták a skót lovak kengyelszárát, s így száguldva vetették rá magukat ellenségeikre. Támadás közben a két ezred „*Scotland Forever!*” csatakiáltást hallatott, ami még jobban feltüzeltelte harcos mentalitásukat. Így a tigrisként küzdő francia gyalogságot meghátrálásra kényszerítették.³⁰ Habár a történetet az idő múlásával jócskán kiszínezhették, valóságának hi-telességében nem kételkedhetünk.

Az ütközet hátralévő részében a fran-

„SCOTLAND FOR EVER!” A CSATA HÍRES JELENETE: GORDONOK ÉS A SCOTS GREYS LOVASSÁGÁNAK EGYÜTTES ROHAMA

ciák még számtalan nagy erejű támadást vezettek a védekező szövetségesek ellen, de áttörni nem tudták azok vonalait. A csata sorsát végül is a színen megjelenő poroszok döntötték el, akik friss erőikkel nekiestek a már kivézt franciáknak. Ekkor már maga Napóleon sem tudta kordában tartani katonáit, akik fejvesztett meneküléssel próbálták életüket menteni.

Habár az összecsapás egészét tekintve a skót katonák elenyészően kevesen voltak a színen, mégis elgondolkodtató, hogy a témával foglalkozó szakirodalom, s maga a művészet is – versek, prózák, festmények, filmek – mindannyiszor megemlékezik a csatában játszott szerepükről, jelentőségükről. A Highlanderek ugyanis az elitjét alkották annak a brit hadseregnek, amely rendíthetetlen védekezésével és kitartásával a Napóleont legyőző szövetséges armádia gerince volt. Az ütközetben játszott szerepükhöz méltóan a skót felföldi ezredek veszteségei is rendkívüli

méreteket öltöttek. A legkisebb veszteséget Lord MacLeod Highlanderei szenvedték, akik szinte csak lovastámadásoknak voltak kitéve. Ők kétszázötvenhárom főt veszítettek.³¹ A Black Watch ezred vesztesége háromszázharmincnyolc,³² a Cameron Highlanders ezredé négyszáznyolcvan,³³ míg a Gordon Highlandereké négyszázakettő³⁴ fő volt.

Ezeket a veszteséglistákat látva nem is csodálkozhatunk azon, hogy Wellington hercege június 19-i nyilvános jelentésében a *Hannoveri Királyi Légión* és a *28-as angol ezreden* kívül csupán a 42., 79., valamint a 92. ezredek kiváló harctéri teljesítményét említi részletesen. Minden bizonnyal ő is osztotta az idősebb *William Pitt* felföldi katonákról alkotott véleményét, miszerint azoknak a brit hadseregbe való toborzásával a „*ferfiaknak egy olyan szívós és rettenthetetlen fajtáját sikerült az állam szolgálatába állítania, akik hősséggel és bátorsággal harcolva meghódítják a világ minden talpalatnyi földjét.*”³⁵

FORRÁSOK

A copy of the diary of Captain Thomas Hobbs – 92nd Highlanders from 1st May, 1815 to Christmas Day, 1815. Gordon Highlander's Regimental Museum, [PB121]. jelzet

Firsthand account about the Battle of Waterloo. Waterloo, 18 June 1815: Charge of the Scots Greys and 92nd Highlanders, 2–3 p.m. by: Lieutenant R. Winchester, 92nd Highlanders. In: <http://home.iprimus.com.au/cpcook/letters/pages/scotsgreys.htm>

The journal of Sergeant D. Robertson – Late 92nd Foot the different campaigns, between the years 1797 and 1818. Perth, 1842, Published by J. Fisher

Thirteen letters from a Scottish soldier by W. S. Brownlie. Penicuik, 1988, Half-Century Press

Törvény Skócia lefegyverzéséről (1746). Ford. Fejér Ingrid. Szeged, 1998, Documenta Historica

FELDOLGOZÁSOK

BULLOCH, JOHN MALCOLM: *Territorial Soldiering in the North-East of Scotland during 1759–1814.* Aberdeen, 1914, The New Spalding Club.

CHANDLER, DAVID G.: *The Campaigns of Napoleon.* New York, 1966, Scribner.

GREENHILL, GARDYNE: *The Life of A Regiment.* I. kötet: *The History of The Gordon Highlanders from its formation in 1793 to 1816.* London, 1901, The Medici Society Ltd.

HENDERSON, DIANA M.: *Highland Soldier: a social study of the Highland regiments, 1820–1920.* Edinburgh, 1989, John Donald Publishers Ltd.

HENDERSON, DIANA M.: *The Scottish Regiments.* Glasgow, 1993, Harper Collins Publishers.

INNES, THOMAS: *The Aberdeenshire Militia and the Royal Aberdeenshire Highlanders, now third battallion the Gordon Highlanders, 1798 to 1882.* Aberdeen, 1884, Aberdeen Journal Office.

JEVGENIJ, TARLÉ: *Napoleon.* Budapest, 1946, Cserépfalvi.

KEEGAN, JOHN: *Waterloo.* Budapest, 1990, Európa Könyvkiadó.

LEFEBVRE, GEORGES: *Napoleon.* Budapest, 1975, Gondolat.

MACKILLOP, ANDREW: *More Fruitful than the Soil: army, empire, and the Scottish Highlands 1715–1815.* East Lothian, 2000, Tuckwell Press.

LAUCLAN, MACLEON WATT,: *The Gordon Highlanders.* Edinburgh, 1916, Nimmo Hay and Mitchell.

NEILLANDS, ROBIN: *Wellington és Napóleon.* Pécs, 1995, Merhávia Kiadó.

STEVENSON, ROBERT LOUIS: *Emberrablók.* Budapest, 1956, Szépirodalmi Könyvkiadó.

TULARD, JEAN: *Napoleon.* Budapest, 1997, Osiris Kiadó.

WILKINSON LATHAN, ROBERT J.: *Scottish Military Uniforms.* London, 1975, David and Charles.

INTERNETES OLDALAK

78th Regiment or Ross-Shire Buffs in the Time of the Waterloo-Campaign. In: <http://www.electricscotland.com/history/scotreg/rosshire/index.htm>

Lord MacLeod's Highlanders (71st) in the Waterloo-Campaign. In: <http://www.electricscotland.com/history/scotreg/macleod/1777.htm>

Scottish Regiments: Military Character of the Highlander. In: <http://www.electricscotland.com/history/scotreg/intro.htm>

The Black Watch in the Waterloo-Campaign. In: <http://www.electricscotland.com/history/scotreg/bwatch/bw22.htm>

The Cameron Highlanders in the Waterloo-Campaign. In: <http://www.electricscotland.com/history/scotreg/camerons/index.htm>

JEGYZETEK

¹ A korabeli skót Felvidéken uralkodó állapotról a neves skót író, ROBERT LOUIS STEVENSON

fest hű képet „Emberrablók” című regényében.

² Mackillop 234–236.

³ Mackillop 240.

⁴ Bulloch 201.

⁵ Mackillop 241–242.

⁶ Bulloch 396.

⁷ Uo. 394–395.

⁸ *Scottish Regiments: Military Character of the Highlanders*. In: <http://www.electricscotland.com/history/scotreg/intro.htm>

⁹ *Scottish Regiments: Military Character of the Highlander*. In: <http://www.electricscotland.com/history/scotreg/intro.htm>

¹⁰ *Lord MacLeod's Highlanders (71st) in the Waterloo-Campaign*. In: <http://www.electricscotland.com/history/scotreg/macleod/1777.htm>

¹¹ *The Black Watch in the Waterloo-Campaign*. In: <http://www.electricscotland.com/history/scotreg/bwatch/bw22.htm>

¹² *The Cameron Highlanders in the Waterloo-Campaign*. In: <http://www.electricscotland.com/history/scotreg/camerons/index.htm>

¹³ Greenhill 346–347.

¹⁴ *78th Regiment or Ross-Shire Buffs in the Time of the Waterloo-Campaign*. In: <http://www.electricscotland.com/history/scotreg/rosshire/index.htm>

¹⁵ Robertson 141.

¹⁶ *78th Regiments or Ross-Shire Buffs in the Time of the Waterloo-Campaign*. In: <http://www.electricscotland.com/history/scotreg/rosshire/index.htm>

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo.

¹⁹ *The Journal of Sergeant...*, 141.

²⁰ *The Cameron Highlanders in the Waterloo-Campaign*. In: <http://www.electricscotland.com/>

[history/scotreg/camerons/index.htm](http://www.electricscotland.com/history/scotreg/camerons/index.htm)

²¹ *A copy of the diary of Captain Thomas Hobbs...*

²² Uo.

²³ Greenhill 353.

²⁴ *The Black Watch in the Waterloo-Campaign*.

In: <http://www.electricscotland.com/history/scotreg/bwatch/bw22.htm>

²⁵ *The Cameron Highlanders in the Waterloo-Campaign*. In: <http://www.electricscotland.com/history/scotreg/camerons/index.htm>

²⁶ Greenhill 357.

²⁷ *Lord MacLeod's Highlanders (71st) in the Waterloo-Campaign*. In: <http://www.electricscotland.com/history/scotreg/macleod/1777.htm>

²⁸ Uo.

²⁹ *Firsthand account about the Battle of Waterloo*. Waterloo, 18 June 1815: Charge of the Scots Greys and 92nd Highlanders, 2–3 p.m. by: Lieutenant R. Winchester, 92nd Highlanders. In: <http://home.iprimus.com.au/cpcook/letters/pages/scotsgreys.htm>

³⁰ CHANDLER, DAVID G.: *The Campaigns of Napoleon*. New York, 1966, Scribner, 1078.

³¹ *Lord MacLeod's Highlanders (71st) in the Waterloo-Campaign*. In: <http://www.electricscotland.com/history/scotreg/macleod/1777.htm>

³² *The Black Watch in the Waterloo-Campaign*. In: <http://www.electricscotland.com/history/scotreg/bwatch/bw22.htm>

³³ *The Cameron Highlanders in the Waterloo-Campaign*. In: <http://www.electricscotland.com/history/scotreg/camerons/index.htm>

³⁴ Greenhill 357.

³⁵ Innes 9.

PUSZTAI JÁNOS

Fejezetek a szentesi repülés történetéből

X. rész *A repülőklub repülőtere (1950–1956)*

A kor szellemét idézem, hogy a dolgok mélyére láthassunk. Ezt az intervallumot a mind töményebb politika, abban is a nemzetközi- és a hazai társadalmi környezet túlhangsúlyozott érdeke határozta meg. A repülőket is a mindenáron való munkaverseny és a káderpolitikai bizalmatlanság levegője vette körül. Ennek ellenére a mesterségesen gerjesztett nemzetközi feszültség miatti honvédelmi szükség, valamint az ideiglenes kormány vállalta békemegállapodás okán sem lehetett mellőzni a repülő ágazatot.

A társadalompolitika determinálta legkisebb szervezeti egységben, a szigorúan ellenőrzött repülőklubban lehetett a leghatásosabban érvényre juttatni az uralkodó politikai érdekeket. A hangsúly a szervezetre esett, azt a látszatot keltve, hogy a klub(ok)nak van repülőtere. A központi akaratnak megfelelően, az 1949 szeptemberében, Szentesen indított tanfolyamon képezték ki a klubok titkárait és a politikai tiszteket, a politika elsőszámú végrehajtóit.

Tekintettel arra, hogy a repülőtéren állandósult az országos beiskolázású tanfolyami kiképzés, a klubtagoknak hét közben nem volt lehetősége az elméleti foglalkozásokra összegyűlni. Grohmann István repülőterparancsnok – dr. Kunszeri Béla alispán támogató segítségével – benyújtotta igénylését egy helyiségre Török János polgármesternek. A hivatal, a megszokottól eltérően gyorsan – a januárban beadott kérelemre, április 14-i hatállyal – kiutalta dr. Milotai Miklós Ady Endre u. 22. sz. alatt lakástulajdonos Kiss Bálint u. 9. sz. alatti négy utcai és egy udvari szobás, egy előszobás és zárt folyosós, pince, padlás, garázs helyiségekből álló lakrészt. Korábban a klubvezetői elhelyezés a Felszabadulás út 2. sz. alatt, a korábbi Horthy-házban volt.

Az OMRE létrehozásával ugyan megszűnt a fegyelmet szétforgácsoló politikai érdekkörök rivalizálása a szervezetben, de lett helyette – az uralkodó politika nagyobb

(látszat)dicsőségére – a mondvascinált munkaverseny. A repülőkre áthangolt ógörög olimpiai alapeszméből a „Gyorsabban, magasabban, erősebben” gondolatsorból születhetett a sztálini szlogen, a „Repüljetek magasabbra s messzebbre, mint mások”, aminek a megvalósulásához – logikusan – gondozott, jól karbantartott, kiváló műszaki állapotú gépekkel vezetett az út. E mozgalom jegyében szerveződött a szovjet mintára létrehozott Nazarova-mozgalom. A dolog lényege az volt, hogy a legjobb növendékek és pilóták 1951 végétől egy-egy gépet saját gondozásukba, felelősségi körükbe vettek, bár a feltételek ismeretében szívesebben mondanám azt, hogy örökbe fogadták azokat. Például említem, hogy Gács Ernő parancsnok a repülőteret „vette át” – nem a rosszmájúság mondatja velem, de ez egyik sarkalatos pontja volt munkaköri kötelességeinek. A legértékesebb gépet az egyik oktató, majd

egy-egy gyakorló vitorlázó repülőgépet egy-egy kitüntetett „kiváló” növendék, végül az aggregátort Szabó János hangármester vette gondozásba. Olyan felajánlásokat vártak tőlünk – és miért ne vállaltuk volna? – ami a repülés tanulás folyamatából természetesen következett. Csak példának említem az egyik „felajánlás”-i típust: „Hazánk x-dik felszabadulásának ünnepére a legjobb képességem szerint vizsgázom aerodinamikából, november 7-ig pedig befejezem a felkészülést és leteszem az A vizsgát”.

Az OMRE Csongrád Megyei Csoportja, amely tömörítette a környező városok önálló szervezeti csoportjainak tagságát is, 1950. január 29-én alakult meg Szentesen, a repülőtéren. A Csongrád Megyei Repülő Klub elnöke Váczi Sándor, az MDP megyei titkára; ügyvezető titkára dr. Kunszeri Béla alispán, a szentesi klub elnöke lett; repülésvezető, repülőter-parancsnok Grohmann István, az OMRE pilótája; pénztárosa dr. Bánki Béla; jegyzővé pedig Szilaj Varga Gyulát, a Magyar Szabadságharcos Szövetség csongrádi csoportjának szakosztályvezetőjét, a volt m. kir. pilóta szakaszvezetőt választották a klubok megjelent képviselői.

Az OMRE Csongrád Megyei Repülő Klubjának első (tavaszi) üzemnapja 1950. március 26-án volt. 115-en jelentünk meg a repülőtéren, hatvankilencen iratkoztunk fel a repülési naplóba, de végülis csak hatvanegy fő repülhetett, mert egy kötélen volt, az is gyakran szakadt, és kézzel húztuk a csörlőtől a starthelyig. Grohmann István repülésvezető, Kátai István oktató és Hajagos Károly segédoktató repült, Vass Mihály hangármester csörlött és fonta a kötelet. A szoktató- és az ellenőrző repülés a HA-5058 Cimborával történt. A kezdő növendékek egy-egy négyes, alkalmanként ötös fogata egy A, vagy B vizsga vezetésével futva húzta a kötelet – amíg bírta –, majd újabb csoporttal, friss erővel ismét indult a verseny az idővel, hogy minél többen repülhessünk. A lekapcsolt kötelet

a csörlőautó mellett már várta egy ugrásra kész visszahúzó csoport. Abban az időben még ott volt a hangárban a két selejt Tücsök és egy Vöcsök is. A reggeli eligazítás után azokat is összeraktuk, és az éppen pihenő állomány azokon csűrőzött, vagyis a gépeket széllel szemben állítva, a szárny két végén lévő kormánylapokkal azt vízszintesen kellett tartani úgy – ha lehetett –, hogy azok végei ne billenjenek le és ne érintsék a talajt.

Sajnálatosan már az első üzemnapon, a késő délutáni órákban 5%-ra sérült a Cimborá. Történt ugyanis, hogy leszálláskor „rövidre jött ki” – vagyis nem ért el a biztonságos leszállójelig – a Grohmann István vezette Cimborá és a gép kereke a meredek árokpartnak ütközött, ami azzal járt, hogy az teljesen benyomódott a kerékházba. Egy héttel később – ez mindenképp Vass Mihály hangármester szorgos munkáját dicséri – már ismét repülhető volt a kétkormányos gép. Az év első repülési napján a csak dolgozó, de nem repülő kezdő növendékek jelentős része (csalódását kifejezve) a következő repülési napon már nem jelent meg: április 10-én csupán negyvennégy növendék vett részt azon. Május 7-én már Vass Mihály és Németh Antal oktató is segítette Grohmann István munkáját, aki túlzott bizalmat előlegezett az A és a B vizsga növendékeknek, mert képességüket meghaladó feladatokat adott nekik. Ő maga is gyakran megszegte a repülésbiztonsági szabályokat. Rendkívüli vadászszenvedéllyel vetette magát a sárkányokra, természetesen nem Szent György módjára dárdával, hanem a vitorlázó pilóta kaszaboló eszközével, a gép szárnyával. A Cimborával előszeretettel tépte le tartósinórjáról a tavaszi szeleket kihasználó – gyerek és felnőtt örömét egyaránt szolgáló – papírsárkányokat. A sok apró gépsérülésre felfigyeltek az OMRE központban, és május 28-án már Gács Ernő vette át a karmesteri pálcát a repülőtéren. Grohmann István megmaradhatott beosztott oktatónak mindaddig, amíg nem talál magának máshol

munkahelyet. Ekkor 47 fő kezdő, 8 fő A, 8 fő B és 6 fő C vizsgás tagja volt a klubnak.

Vass Miska bá' oktatási módszeréről vizsolyogtak azok a növendékek, akik nem tartoztak az ügyesebbek közé. Sajnálatosan felvette az egyéni repülés-pedagógiai eszköztárába a csúszótalpat is, amivel a Cimborra hátsó üléséből az egy hellyel előtte lévő növendék fejét kopogtatta, ha az nem az ő elgondolása szerint kormányozta a vitorlázó gépet. (Ezt a speciális eszközt törött csúszótalpból faragta, marokba illő fogóval. Formája a mángorlófára emlékeztetett, csak nem volt bordás egyik oldala sem.) Kétségtelen, hogy az első, a növendék-ülésben nehezen lehetett hallani a gép hangos suhogásától az oktató utasításait. Miska bácsi a „fakezűtek” és „fafülűek” repülési készséget és hallást javító csúszótalpas terápiája nem érhetett célt, mert oktató társai a növendékek morgolódásait hallva és a fejbúbo(ko)n szaporodó púpokot látva nem javasolták tovább a sajátos módszer alkalmazását. Vass Mihály hangármester-oktató a sérülést nem okozó és a könnyen törő

nádpálcára – mint a figyelem fenntartójára – tért át, azt ugyanis kevésbé vezette „tévútra” a szemből jövő, 60–80 kilométeres sebességnél keletkező menetszél.

Gács Ernő ridegsége taszította a növendékeket. A nyári táborok indulásáig a repülő üzemnapokon részt vevők száma a korábbi 40 fős létszámról 20 körülire apadt. A nyári táborban az ugyancsak Rubik Ernő tervezte R-15b típusjelű, vadonatúj két Koma volt a kiképzés eszköze. Az elsősorban kezdőknek szervezett táborban 32 fő vett részt, döntően Csongrád megyei fiatalok. Vajna Sándor az OMRE központból nemcsak segíteni jött, hanem mint megfigyelő is részt vett a szentesi repülő üzemnapokon. Grohmann István ennek ellenére sem hagyott fel a sárkányvadászattal, pedig mind a lap- mind a doboz sárkányosok beljebb húzódtak a városba, így már hitelét veszítette az az állítás, hogy a város felől leszálló gépek biztonságát veszélyeztették a madzag-pórázos légi alkalmatosságok. Szeptember 17-én Grohmann István Rozgonyi Etelka nevű utasával a

MASSÁNYI SÁNDOR ÉS FELESÉGE, OLÁH MÁRIA A CIMBORÁBAN. A KÉPEN JÓL LÁTSZIK AZ ÜLÉSEK ELHELYEZKEDÉSE. (GUL-LAY-ARCHIVUM)

HA-5058 lajstromjelű Cimborá fedélzetén a sárkányosok után eredt, aminek az lett a következménye, hogy már nem tudott visszatérni a repülőtérré. Szorult helyzetében a Damjanich utcai iskola mögött lévő egyik családi ház tenyérnyi udvarában szállt, pontosabban tottyant le. A gép jobb szárnya a ház tetején, a bal szárny nagyobb része az alacsony telekhatároló léckerítés fölött a szomszéd kert veteményei között ért talajt. A Cimborá orra a telek Jókai utca felőli kerítése előtti cseresznyefa tövének ütközött. A gép orr-része súlyosan roncsolódott, de ez 30%-os sérülés volt, ami a javítási szabályzat szerint Szentesen már nem volt helyrehozható. Az első ülésben lévő, élete első repüléséről visszatérő Rozgonyi Etelka egy bokaficammal úszta meg a keményre sikerült leszállást. Mint Grohmann István oktató elmondta, először a Damjanich utcai játszóteret szemelte ki kényszerleszállása színhelyéül, de az akkor tele volt gyermekekkel, így inkább a széles Jókai utcára próbált ráfordulni. Csakhogy oda már nem tudott eljutni, mert a közben lévő kémények és nyárfák túl magasnak bizonyultak, azokat kerülgetni már nem lehetett. Ez a kényszermegoldás tűnt a legbiztonságosabbnak. Grohmann Istvánt többet nem láttuk. Ma is csak egy, a Levéltárban lévő '53-as instruktóri(nak mondott) jelentésből tudhatjuk, hogy abban az évben többször is megjelent a repülőtéren, de az országos központ szigorúan tiltotta a parancsnoknak a repülőtérré való belépést. Az esztendő utolsó repülési üzemnapja december 3-án volt.

A Csongrád Megyei Repülő Klub az év során – az OMRE-ellátmány akadozásai miatt – működési zavarba került és segínyt kért a várostól. A tanácsülés érdemben foglalkozott a kérelemmel és a 178-22/1950. I. 7. sz. határozatával az 1950. évre, „egyszer és mindenkorra” 1500 forint segínyt szavazott meg. A város támogatása folyamatosá tudta tenni mind a repülést, mind a megkezdett tanfolyam befejezését.

A Repülés kéthetenként megjelenő folyóiratot „Pilóta iskola”-t indított. A szentesi növendékek közül többen is válaszoltak az elméleti közlések végén fölített kérdésekre és ezekre „igen jó” válaszokat küldött Remzso Antal – tudhatjuk meg az értékelő-szerkesztő üzenetéből. A repülőklub 1950 októberében egyhónapos modellező körvezetői iskolára küldte Szolnokra Vigh Mihályt és Pusztai Jánost modellezőt és repülő növendéket. azt mindketten kiváló eredménnyel végezték el. Következő év nyarán és '53 tavaszán Vigh Mihályt és Pusztai Jánost arra kérte az egyik csongrádi általános iskola (mai zeneiskola) pályakezdő tanárnője, hogy vezessék be a modellépítés fogásaiba, mert az egyhónapos szolnoki tanfolyamon előzetes gyakorlati tapasztalat hiányában nem volt alkalma azt minden részletre kiterjedően megtanulni. A megtisztelő fölkérésnek eleget tettünk.

Szeptember 1-jén újabb csoporttal indult a klubok politikai tisztképző iskolája Szentesen. Vezetőjeül Vajna Sándort, a 28 éves vegyipari szakmunkást, repülő oktatót nevezte ki az OMRE iskola parancsnoknak. A Repülés című szaklapban hálatelt szavakkal, a korszak frázispaneljeivel köszöni meg Varga Flórián hallgató, hogy ő is a csoport tagja lehet. Ez a káderpolitikai tiszteletkör önmagában nem hordoz különösebb értéket. Figyelmet csakis azért érdemel, mert az a Varga Flórián írta ezt, akit a politikai tisztképző tanfolyam elvégzése után a szentesi repülőklubhoz osztottak be, és néhány hónappal később ugyanott klubtitkári kinevezést kapott.

A Hajdúszoboszlón megrendezett, III. Országos Vitorlázó Repülőversenyen – a már korábban Szentesen oktató – Hajagos Károly segédoktató junior kategóriában második helyezést ért el. Ebben az évben 1230 főlással 72 óra repült idő mellett egy magassági teljesítmény is született.

Az 1951. év már sokkal határozottabbnak, mozgalmasabbnak ígérkezett, a felada-

tok szintje és tétje is emelkedett. Július 26-tól augusztus 23-ig vontató és motorosrepülő iskola működött a repülőtéren vitorlázórepülő oktatók és oktatójelöltek, illetve 1-4 óra repült idővel rendelkező C vizsgások részére. Az (utó)képzés az érdekelt oktatók hétközi munkanapjaira korlátozódott, hogy a hétvégeken képesek legyenek hivatásuk és megbízatásuk szerinti feladatot ellátni a bázisrepterükön is. A vitorlázók célja a vontatás megtanulása és a vontathatói szakszolgálati engedély megújítása volt. Gács Ernő repülőter-parancsnoksága mellett Marxer István volt a repülésvezető. A vontatás a HA-LEC Struccal, a Daru II-vel (M 28), I-0033, ekkor még honvédségi lajstromjelű géppel, a HA-RUB (korábban I-002) lajstromjelű Kányával (R-18) történt. A vontató pilóták Rozemberszky József, Dallos Antal és Borbás Gyula voltak. Száztizenhat felszállással összesen 17 óra 50 percet repültek, a legkisebb sérülés nélkül. A motoros szakszolgálati engedély megújításához a HA-BCD „Csíz” volt kijelölve Borbás Pál oktatóval. Huszonnyolc felszállással 5 óra 5 percet repültek. A HA-BUG lajstromjelű Fecske elsősorban a típusrepülés célját szolgálta Dallos Antal oktató irányításával. Erre a repülési feladatra 1 óra 23 percet fordítottak. Résztvevők voltak: Gács Ernő reptér-parancsnok (Szentés), Batári Lajos, Hargittay János, Dobosi János, Haas György (aki 1957-ben volt parancsnok a szentesi repülőtéren), Marxer István, Kertész Károly, Pap László (Szentés, akkor még algyői s. oktató), Katona Sándor, Gábor Károly, Varga József, Gács Ernőné (B vizsgás növendék, Szentés), Farkas Károly és Szűcs Miklós,

Az '51-es esztendőre ki kellett vonni a Cimborát a forgalomból, helyüket az újabb Rubik gép foglalta el a két harminc napos nyári Koma táborban. A 30-30 fővel indított, országos szervezésű nyári vitorlázórepülő tábor nagyszerű eredményt hozott. Valamennyien sikeresen tettek A vizsgát. Öt, illetve

hat főnek a B vizsga fokozatot is sikerült teljesíteni. Ősszel ismét vezetőváltás volt. Gács Ernő repülőter-parancsnok visszaadta a Szentési repülés irányítására kapott megbízatását. Előtte Vass Mihály hangármester is kilépett a repülés kötelékéből, és az akkor fejlesztés előtt álló Asztalos KTSZ-hez távozott. Az új parancsnok Székely Gyula lett, az oktatók Lipták Lajos és Harmann György voltak. A politikai irányításban is új arc tűnt fel a klubban, Molnár Magdolna. A korábbi politikai tiszt, Varga Flórián klubtitkári besorolásba került és ezt a feladatkört töltötte be '53 március végéig. Zavaros pénzügyi elszámolásai miatt vizsgálat indult ellene, de akkor már költözöbven volt Szolnokra. A rendőrség állományába kérte áthelyezését.

A klub belső szervezeti erejét példázza – az 1952. február 3-án tartott titkári beszámolóból citálva – a 40 fő kezdő, a 3 fő A, a 4 fő B és az 1 fő C vizsgás növendék létszám. Ősszel sokan vonultak be vagy a tiszti iskolára, vagy a hadsereg más alakulataihoz. Nem hanyagolható el az sem, hogy a Horváth Mihály Gimnáziumban végzett növendékek túlnyomó része fölvételt nyert az egyetemekre, így a létszám csökkenése, ugyanakkor a tagtoborzás miatti növekedés is szeptemberre esett. A Repülés c. folyóirat több alkalommal is megdicsérte a szentesi klub vezetőségét, hogy milyen nagyszerű munkát végeztek a tagtoborzásban. Ebben a műfajban kiemelkedő növendékeket név szerint is megemlíti, így Mészáros Jánost (Janán), Szabó Ferencet, Fási Jánost, Szamosi Józsefet, Számel Ferencet és Lipták Lajost. Csak a rend kedvéért említendő meg, hogy Lipták Lajos, a későbbi magyar magassági rekorder oktató volt a szentesi repülőtéren. A sajtó ugyan nem említi, de elévülhetetlen érdemeket szerzett a tagtoborzásban a kiskunfélegyházi Terescsényi Endre tanár és sportrepülő, valamint a csongrádi Szilaj Varga Gyula modellező körvezető, volt katonai repülő és vitorlázórepülő növendék.

Még 1951-ben indult meg két csoporttal a fedélzeti rádiós előképző tanfolyam is a klubban, Csányi Károly, Dobóczki István tatrálékos tisztek és Nagy Gyula vezetésével.¹ A csoport tagjai megtanulták a hangolvasást morse üzemmódban, és műszaki vizsgaként csoportonként egy-egy üzemképes rádiót építettek középhullámú sávban.

Ez az esztendő volt az, amikor Szilaj Varga Gyula, a csongrádi repülő és a szentesi Repülőklub modellező körének vezetője „a tagtoborzást segítő” modellező vándorkiállítást szervezett. Az iskolák dísztermében, a művelődési házakban létrehozott és bemutatott kiállítás nagy nézőközönséget vonzott. A jól összeállított bemutató anyag – az ötletgazda közreműködésével – bejárta Szentest, Csongrádot, Hódmezővásárhelyt és Kunszentmártont. Valamennyi helyen nagy elismeréssel nyilatkoztak a jelentős számban megjelent érdeklődők.

Ugyancsak a repülés népszerűsítését szolgálta az a kezdeményezés is, hogy a környező városok középiskolái, az általános iskolák a végzős hallgatókkal kirándulást szerveztek a repülőtérré, ahol a különböző vizsgafokokozatok bemutatását követően a legjobb tanulók és az érdeklődők sétarepülésen vehettek részt. Mészáros Júlia, a Horváth Mihály Gimnázium III. b osztályos tanulója '52-ben egy meglehetősen leveles levelet küldött meg a lehetőséget a Repülés c. lap hasábjain. A repülés gyorsítása érdekében, a munkát könnyítendő a szentesi Mezőgazdasági Gépalomás egy kötélvisszahúzó traktor kölcsönzésével segített.

1951-ben a két Komából és egy Vöcsökből álló gépállománnyal 1428 folszállást, 233 óra 32 perces repülést lehetett teljesíteni. Ebben az évben teljesítményrepülés nem született.

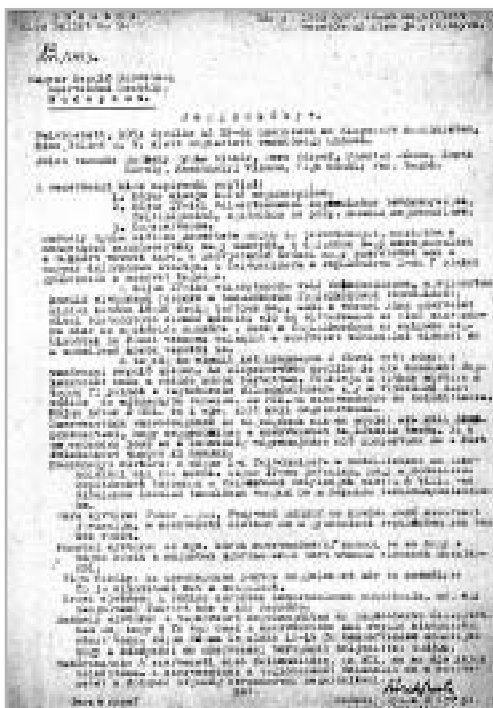
Az '52-es esztendő első repülési napja február elején volt. Az elméleti képzés végén a kezdők szoktató repülésével kezdődött a kiképzési év. Repülést Lipták Lajos oktató

vezette. Komával repültek, Vöcsökkel csűröztek, a B és C vizsgások egy-egy iskolakört repültek. Erről az üzemnapról Kasza József írt egy hangulatjelentést a Repülés 1952. 3. számában. A márciusi, az 5. sz. számban Kurán Aranka őszinte elragadtatással számol be első motoros repüléséről. Május és június hónapban – főleg a kiskunfélegyházi növények közül – Hatvani Béla, Eperjesi János, Szarvas József (szentesi, aki augusztusban bevonult a légierőhöz), Ribarits János és Sípos István szereztek C vizsgát. Alig egy hónappal később Gera József, a szentesi vitorlázórepülés nagy reménye is C vizsgát tett.²

Március 7-én Hódmezővásárhelyről kilencen jelentkeztek repülni a szentesi klubba.³ Július és augusztus hónapban országos szervezésű leány tábor volt, elsősorban A és B vizsgásoknak. A huszonnégy résztvevő közül mindenki (összesen 15-en) egy vizsgafokozattal előbbre jutott. Július végén C vizsgások lettek: Barbai Éva, Thury Ludmilla, Bodnár Ilona, Somogyi Erzsébet, Horváth Mária, Pilis Anna és Péntek Erzsébet, majd a tábor végéig Bedő Ilona, Varga Teréz, Lengyel Mária, Máté Ilona, Párniczky Irén, Pomázi Mária, Fehér Katalin, végül Kopcsik Antónia.

A sok munkát adó, de tisztes eredménnyel záruló esztendőt az év végén megkoronázta a berki határrészben a Li-2-ből végrehajtott ejtőernyős bemutató. A programot Kis Sándor⁴ szentesi születésű ejtőernyős oktató, jelen esetben ugrásvezető szervezte. A szegedi ejtőernyős csoport végzett gyakorló-, bekötött ugrást, majd a végén az ugratóparancsnok mutatott be 1500 méterről készletet, zuhanó ugrást.

A klub hivatásos és választott vezetői között állandó politikai torzalkodás volt. Molnár Magdolna politikai tiszttársa Varga Flórián klubtitkár áldatlan segítségével nagy mestere volt az „osztályidegenek” illetve az annak mondott, végül a „kispolgári származású elemek” politikai inzultálásának, végső tetteként kizárásának. Alig múlt el hét,

IDE AZ 1953. ÁPR. 28-ÁN KÉSZÜLT VEZETŐSÉGI ÜLÉS JEGYZŐKÖNYVE

hogy ne erőltette volna rá a klub társadalmi vezetőire a fegyelmi bizottság összehívását, hogy a maga kis koncepciót pereit megrendezhesse. A június 7-én kelt Fegyelmi Bizottsági jegyzőkönyvből idézem „...meg kell tisztítani szervezetünket a burzsoá befolyás alatt lévő egyénektől...” Ezért Varga Flórián vezető titkár és Molnár Magdolna politikai vezető Sarkadi Nagy Bálint, Sarkadi Nagy László, Lapu Imre és Vajda József repülő fiatalokat kizárták, mert a Sarkadi testvérek szülei 18 kh földet birtokoltak, Lapu Imre apja leventeoktató volt, Vajda József szülei pedig malmot béreltek. Akkor a klub vezetőségének tagjai voltak: Mészáros János (Janám), MÁV motorvezető, Vígh Ferenc cipész szakmunkás és Gera József gimnáziumi tanuló. Ő volt egyébként a Fegyelmi Bizottság elnöke is, akit két héttel később a nyári tábora már alkalmatlannak ítelt a káderes,

mert az „apja jelenleg is, 1938 óta önálló pékmester”. A növendék bizottsági tagok egyet nem értésüket azzal tudták kifejezni, hogy a jegyzőkönyveket nem írták alá, bár a kizárásokat ezzel sem tudták megakadályozni.

A sok belvizsály ellenére az 1952-es esztendő 4146 főlészállással, 351 óra 55 perc repült idővel, öt teljesítmény-feladattal zárult. A környezetéből magasan kiemelkedő felszállás és repült idő a két nyári és egy őszi tábornak, illetve a vontatásos kiképzésnek és teljesítmény-tábornak köszönhető. Az 1952. december 27-i jelentésből tudjuk, hogy egy Koma, egy Pilis, illetve egy Június 18 alkották a gépparkot, de a nyári időszakban három Koma, két Vöcsök, egy Szellő és egy Lepke illetve egy Június 18 hasíthatta a levegőt. A kiegészítő tartozékok között volt két barográf (magasságíró), három darab háti mentő ejtőernyő, egy csörlő agregátor és egy jó állapotú csörlőkötél. A nyári időszakban azonban a csörlőkötél állapota botrányosan rossz volt. Csak példának említem, hogy augusztus hónapban 102 alkalommal szakadt, és annyiszor 15–20 perc esett ki a repülés lehetőségéből.

Meg kell említeni, hogy ez az év volt a katonás rendszerre való áttérés ideje is. Új rendfokozatokat vezettek be, új sarzsi jelölésekkel az OMRE egyenruhán. A legalacsonyabb beosztásúak megszólítása „növendék elvtárs”, de létezett „rajos”, „brigádos” „főbrigádos”, stb rendfokozat is. Rágyánszki András, a korábbi főtitkár főparancsnok lett. Ez az intézkedés augusztus 16-án, a 17. sz. parancsban látott napvilágot. Áprilia 2-án keltezett a 08. parancs értelmében Szentés II. osztályú repülőter lett Győr, Tatabánya, Gyöngyös, Sajókápolna, Bánréve társaságában, vagyis csak sportcélra volt igénybe vehető. A parancs személyi része kihirdeti, hogy Gera József növendék – minősítése alapján – a „kiváló nevelő” cím és jelvény viselésére jogosult a sikeres elméleti oktatásért. Előléptetést kapott Székely Gy-

LESZÁLLÓ KOMA (R-15b) LÁTVÁNYA A HANGÁRBÓL, A SZENTESI REPÜLŐTÉREN, AZ ÖTVENES ÉVEK ELEJÉN. (PAP L.-ARCHIVUM)

la (repülőtér-parancsnok), jutalmul május 1-jétől törzsvezetőből felügyelővé⁵ lépett elő. Kiváló műszaki lett Szabó János (Sonáj) hangármester. November 7-e tiszteletére Oláh József is megkapta ezt az elismerő címet.

Ez az esztendő hozta meg a parancsrendszer bevezetését is. Ennek megfelelően az OMRE '52 januárjában kiadott 1. sz. parancsával valamennyi gyakorlati repüléshez kötelezővé tette a mentőszolgálat jelenlétét. Ez önmagában is egy nagyon fontos előrelépés volt a biztonság, az életvédelem szempontjából. Árulkodott ez arról is, hogy ebben az évben tovább nőtt a hadsereg befolyása, ugyanakkor emelkedett az Egyesület állami támogatása. A 18. sz. parancs elrendeli a vitorlázó repülőterek üzemanyag-tárolóinak, hangárainak és egyéb létesítményeinek őrzését állandó éjjeliőrökkel, akik ehhez fegyvert is kaptak. Repülés c. lap '53. évi első számában Bartos Tibor algyőii sportrepülő és ejtőernyős növendék – emlékezve az előző év végén megrendezett ejtőernyős bemutatóra

– az ejtőernyős szakcsoport megalakítását szorgalmazza. Az e célból indított toborzási próbálkozások rendre sikertelenül zárultak. Azt az egy-két jelentkezőt, akik megfeleltek az orvosi feltételeknek vagy Algyőre, vagy Félégyházára, esetleg Szolnokra kényszerültek irányítani. A vitorlázó repülést is egyre csökkenő létszámmal, de még mindig jelentősen többen igényelték, mint az ejtőernyőzést. Még májusban érkezett a repülőklubhoz egy szerényen kedves levél Szegvárról, Bihari Éva (1937) a Háziipari Szövetkezeti dolgozótól, aki befejezett általános iskolai végzettséggel rendelkezett – ejtőernyősnek jelentkezett. Székely Gyula alapszervezeti titkár, repülőtér-parancsnok behívta orvosi vizsgára. A repülőklub archívumából ennél több – sajnos – nem ismerhető meg a jelentkező további sorsáról.

Az év első repülési napja január 27-én volt, a Koma, a Pilis és a Vöcsök repült. A komisz idő miatt csak 36 felszállásra volt lehetőség. A kitűzött cél a kezdők szoktató

repülése volt, de oktatói ellenőrzésen vettek részt a különböző fokozatú vizsgás növendékek és a pilóták is. Délután fél kettőkor – mivel akkorra mindenkinek volt legalább egy fölszállása – Hartmann György soros repülésvezető lefújta a gyakorlati repülést. A három géppel összesen 1 óra 52 percet töltöttek levegőben.

Hartmann György oktató repülés-meteorológiai kört szervezett, részben a katonai pályát választók segítése, másrészt a vitorlázó repülésben maradók teljesítmény-javítása céljából azért, hogy a meteorológiai elemek ismeretében, annak a repülés céljára használható energiáját tudatosan is képesek legyenek a jobb teljesítmény elérése érdekében fölhasználni. Nagyszerű segítséget adott az alapokhoz a Kasza-féle Légekörtan és Tardos Béla könyve, a Sportrepülőknék a légkörről című MRSZ-kiadvány.

Az oktatói állományt Székely Gyula parancsnok, Hartmann György és Lipták Lajos alkotta. Csörlőkezelők voltak Gera József (Szentese) és Sípos János növendék (Kiskunfélegyháza). A gépkocsivezető Chambre Pál (Szeged) volt. A tavaszi olvadás utáni sáros, süppedékes talaj miatt csak március közepétől folytatódhatott a gyakorlati repülés. Az aggregátort a téli időszakban sem sikerült megjavítani. A gyakori műszaki hiba sokszor megtörte a repülés kibontakozó lendületét, de az alkatrészcsere csak időlegesen volt képes megoldani a gondokat. Új motort várt a vezetés, de az csak nem akart megérkezni a központból, az agyontákoltt motor pedig már-már veszélyeztette a repülés biztonságát. A március végi jelentés szerint a hónap során a HA-4085-s jelzésű Június 18-al 20 felszállással 4 óra 12 percet repültek, a HA-3275-s Szellővel 17 fölszállásból 2 óra öt percet, a HA-2336-os Vöcsökkel repült 29 felszálláshoz 1 óra 17 perc tartozik, míg a HA-5127 lajstromjelű Koma 115 start és landolás között 5 perc híján 8 órát töltött a levegőben. Februárban egyáltalán nem volt

repülés. Májusban már két Szellő, két Június 18, Koma és Vöcsök, jól működő aggregátor, új, de rossz minőségű kötél (egész hónap során csak tíz kötélszakadás volt, szemben a korábbi 30-40-el) erősítette a repülési lehetőségeket. Egy visszacsörlő berendezés húzta a csörlőtől a starthelyre a kötelet. A májusi összes repült idő 30 óra 10 perc volt 236 fölszállásból.

Az 1953-ban a még mindig Szentese repülő kiskunfélegyházi növendékek és pilóták egy csoportja – már '52. június elején Terescsényi Endre társadalmi titkárral – megalakította az MRSZ alapszervezetét, melynek Lipták Lajos oktató lett a vezetője. Hatósági lépések történtek az ottani, a saját repülőter létrehozására, de az csak évekkel később lett igénybe vehető. Ekkor jelent meg először a Kiskunfélegyháza– Szentese repülő alapszervezet elnevezés is.

Az MRSZ központ vezetőségi határozatának téves értelmezése miatt a szentesi alapszervezet (klub) néhány hónapig kiskunfélegyházi fennhatóság alatt működött. Az ügy kivizsgálása után rövidesen helyreállt az eredeti rend, amely mindkét szervezeti egység szuverenitását hitelesítette. Az alapszervezetek repülő bázisa változatlanul a szentesi repülőter volt.

A Repülés című szakfolyóirat 1954. április 10-i számában ismét megjelent – ismeretlen szerző tollából – a fals írás, mely szerint a szentesi repülőklub a kiskunfélegyháziak filiálja lenne. A helyzet változatlan, mert mindkét klub szuverén szervezeti egységként működik az MRSZ OK irányításával, közös nevezőjük az, hogy együttesen használják a szentesi repülőteret.

Végül addig-addig festették újból és újból az ördögöt a falra, amíg az végül 1956 tavaszán ismét, immár hitelesen is megjelent. Hogy kiknek a jóvoltából, az azóta sem derült ki. A MÖHOSz szervezeti rendje szerint a szentesi (gyűjtő) klub végül a kiskunfélegyháziak irányítása alá került, de

ez nem befolyásolta a repülőtér státusát. Ami nehezítette a kialakult helyzet értelmezését, a két, nem egymás alárendeltségébe kinevezetten dolgozó, függetlenített klubtitkár volt. Ennek azonban ellentmondani látszik az, hogy a szentesiek mégis a „MÖHOSz Kis-kunfélegyházi Repülő Klub Szentesi Klubja” nevet kapták az új, kéretlen „keresztységben”. A háttérre ma már nehéz fényt deríteni, de az ádáz tiltakozás meghozta a gyümölcsét.

Az alig 2-3 hónappal később kiadott hivatalos levelek, leiratok ismét a Szentesi Repülő Klub címére érkeztek. A mából visszatekintve az ötven évvel korábbi időre úgy tűnik, hogy az átszervezés kezdeti lendületének túlpörgéséből, vagy valamely előadó túlbuzgalmából jelent meg a névváltozás, mert erre elnökségi határozat sem született.

1953 június 14-én a HA-5074 lajstromjelű Ko-ma alatt elszakadt a csőről kötél, látszólag elegendő magasságban ahhoz, hogy kis köríven vissza tudjon fordulni a leszállójelre. A Hartmann György oktató és Jákó Béla növendék irányítása alatt álló Koma gyorsabban merült a várhatónál. A katonai gyakorlótér felőli oldalon az újonckiképzés során ásott lövészgödörök, lövészteknők, tankcsapdák tették életveszélyesen tagolttá a leszállásra szóba jöhető területet. A biztonságos leszállásra csak a repülőtér maradt, Hartmann György oktató megkísérelte a lehetetlent. Majdnem sikerült is. Az úton nem volt veszélyes közelségben közlekedő jármű. A jobbra döntött gép szárnyvége az utat érintette, minek következtében a repülőtér felőli oldalon, a törzs orr-része az árok belső szélének csapódott. A jobb szárny letört, az orr-rész oly mértékben sérült, hogy nem maradt benne ép elem, ennek ellenére a roncsból felállni készülő növendék és pilóta szerencsésen, sérülés nélkül rázhatta le magáról a hulladékat.

KELETRŐL NYUGATRA NÉZVE A VÁROSKÖZPONT, TENGYELÉBEN, A KOSSUTH TÉRBE TORKOLLÓ KOSSUTH UTCÁVAL (PAP L.-ARCHÍVUM)

Július és augusztus hónapban országos benépesítéssel kéthónapos repülőtábor volt Quint János repülésvezető táborparancsnok irányításával, Lipták Lajos és Soós György repülő oktató segítségével. Az ejtőernyős oktató a szegedi Adamik László volt. Társadalmi segítők voltak Woith Rezső, Kovács F. Pál, Dancsi Emánuel és Gera József. A két aggregátor és a gépi kapamotorral működő kötél-visszahúzó berendezés jelentette a technikai eszköztárat.

A július végén három Komát, két Szellőt, két Vöcsköt és egy Június 18-at, két csőrő aggregátort, négy barográfot (a magassági és időtartam repülések igazolására), négy ejtőernyőt, 38 kötélszakadást és egy géptörést jelentett a repülőtér parancsnoka.

Az augusztus igazi repülőidőt hozott. Erre az időhelyzetre szokták azt mondani a vitorlázórepülők, „ha a kalapom feldobnám, az is órát tudna repülni.” Kilencedikén Gera József öt és fél óra alatt 150 kilométeres céltávot repült Hajdúszoboszlóra, és útközben 1500 méter tiszta magasságot ért el. Ugyanezen a napon Terescsényi Endre (Tanár úr) 1900 méter, Pap László és Seres Kálmán 1 óra 22 percet repülve 2100 méter tiszta magasságot repült. Ebben az időszakban teljesítette a C vizsga feladatát Molnár Magdolna a klub politikai tisztje is, és kezdte meg oktató munkáját Kertész László. Quint János táborparancsnok 16-án 2000 méter magasságot repült.

Korábban, még '52 szeptemberétől, az addig a szolnok-szandaszőlősi repülőtéren működő országos beiskolázású modellező körvezetői iskola Szentesre, a repülőtéren kiképzési és laktanya épületbe települt Horváth Ernő parancsnokkal, Szűcs Mihály politikai tiszttel, Hollói Gábor és Kovács Pál modellező oktatóval. A következő év februárjában – mivel a Táncsics Mihály, majd később Petőfi Sándor nevet fölvevő Műszaki Iskolának kellett helyet adni – a modellezőket Erd-Parkvárosba helyezte át az MRSz köz-

pont. A szinte kérésztű szentesi létük alatt négy napos modellkiállítást rendeztek a városi művelődési házban a repülőklubbal közösen.

A héthetes és a hathónapos bentlakásos műszaki tanfolyam Békéscsabáról települt át Szentesre Székely János parancsnoksága alatt. Műszaki vezető volt Oláh József (Duci bácsi) szentesi hangármester, a repülőgép-szerelő feladatot a Dunakeszről haza helyezett Boros Ferenc (Szentes) látta el, aki március 5-től műszaki oktatói megbízatást is kapott. Oktattak: Bogyó Lajos, Soós Károly, Erdélyi István, Somogyi János, Manger János, Vass József (Akec, Szentes) és Damjansitz Rezső. A tanfolyam gazdasági feladatát Varga Lajos vezette, a repülőtér gondnoki munkáját Szemenyei László (Orosháza) látta el. A hathónapos tanfolyam gépkocsiját Somogyi János, majd Molnár László vezette. A március 2-án induló kiképzésre a jelentkezett és a behívott 80 hallgatóból csak 66-an fejezhették be a szerelőiskolát.⁶ A kezdeti időszakhoz képest aggasztóan megromlott a szervezeti és a munkafegyelem, a tanulási kedv. A vezetőség kollektív kimenő-megvonással torolta meg a néhány személy által elkövetett fegyelmezetlenséget, ami kölcsönös bizalmi válsághoz vezetett. A fegyelmezési módszer fenytéssé lett, és a hallgatóság dacát váltotta ki. Tizennégy főt fegyelmi okok miatt az iskola vezetősége eltávolított a tanfolyamról. Székely János levonta a konzekvenciát, visszatért bázishelyére, Békéscsabára. Az országos központ személyzeti osztálya Sramkó Lászlót nevezte ki új parancsnoknak, aki ezt a tisztét augusztus 10-ig látta el. Őt követte Kajdócsi Kornél, aki az iskolai kurzus végéig kormányozta a műszaki iskolát. A politikai tiszt megbízatást mindvégig Marosfalvi László látta el, aki igen nagy tekintélyre tett szert mind az iskola, mind a repülőklub tagjai körében. Május 1-jétől a műszaki növendékek közül tizennégyen kaptak engedélyt arra, hogy az addigi klub repülő üzemnap,

a vasárnapi repülések helyett hét közben, a keddi napokon repülhessenek. A szerelő iskola júliusban fölvetta a Tánicsics Mihály nevet. Az utolsó csoport november 15-én vizsgázott, később Szentesen több szerelő tanfolyam nem indult.

Még április 28-án érkezett az esztendő 9. sz. parancsa, amely elrendeli a „vörös négyszög” létesítését a repülő és az ejtőernyős üzemnapokon. Ennek a négy, vörös zászlóval kijelölt területnek az volt a szerepe, hogy a repülés ideje alatt a pihenő növendékek figyeljék az üzem menetét, és értékeljék a repülések közben elkövetett, látott, tapasztalt hibákat úgy, hogy azok elméleti okait igyekezzenek feltárni. A függetlenített állománynak, akik már ugrottak ejtőernyővel, kötelező kétnapos elméleti előkészítést és gyakorlati ugrást írt elő az országos központ. A feladat végrehajtását az MRSZ kiképzési osztálya a szegedi alapszervezetre ruházta. A gyakorlatot a volt katonai repülőtéren hajtották végre.

1953-ban 59 alkalommal volt repülés, amikor is a klubtagság 2099 főlzással 226 óra 38 perc repült idővel fejezte be az évet. Az esztendő során öt A, négy B és egy C vizsga született, hét magassági-, egy időtartam-, majd egy távrepülés teljesítménnyel zárult. Év közben Székely Gyula parancsnok egészségi állapota oly mértékben megromlott, hogy az orvosi bizottság nem engedélyezte a további repülését.

A parancsnok távoztával rövid interregnum következett. Az OK többeknek felajánlotta a repülésvezető, parancsnoki lehetőséget, néhányan el is jöttek Szentesre, volt, aki repülő üzemnapot is vezetett, de az itt talált kép (valószínűleg) nem egyezett meg elgondolásukkal, terveikkel. Tassy Elek oktató, repülésvezető repülő üzemnapon is megjelent (először augusztus 30-án).

Lipták Lajossal és Hartmann György oktatóval közösen több repülő üzemnapon is részt vett. Kovács Ferenc segédoktató alkalmanként segítőnek érkezett. Mester László

1953 szeptember 27-én jelenik meg, első alkalommal mint repülésvezető, ekkor Tassy Elek és Hartmann György oktatót. Mester László visszatért a fölnevelő fészekbe, mert – mint erre már korábban utaltam – Szentesen tanulta a repülés tudományát. Október elején végleg Szentesre települt, és itt élt 1956 végéig. Ekkor már állandó csörlőkezelő volt Gera József (Jocó) és Molnár Antal (Canya, Szentes).

Ezek az évek az állandósult létszám-gonddal teltek, mert sohasem volt elegendő ember a lehetőségeket semmibe vevő, diktrált tervfeladatok teljesítéséhez. Folyamatosan erőltetett ütemű volt a tagtoborzás, aminek az lett a következménye, hogy megnőtt a lemorzsolódás is. A toborzás elsődlegesen a kezdő növendékekre volt alapozva, akik a kortársi ismeretség alapján megbeszéltek a haverokkal, hogy jelentkezzenek az éppen aktuális képzési formára, hogy teljesíteni tudják a rájuk rótt fejkvótát „majd lesz valahogy”-felkiáltással. Az efféle módszerrel szervezett tagok közül kevesen fizették be a tagdíjat, és még kevesebben maradtak meg a szervezetben.

1953 végén a klubtitkári feladat ellátására Keszthelyi Vilmos kapott megbízást, amit legjobb igyekezetével próbált ellátni, azonban hiányzott belőle a vezetői minőség, elaprózta erejét. A gyakorlati repülésben ez alatt jutott el a régen áhított C vizsgáig, mert addig a gyakorta kiújuló betegsége rendre megghiúsította terveit. Őt követően a klubtitkári feladatot – április végétől ideiglenesen – a szülővárosába visszahelyezett Vass Jenő motoros oktató vontató pilótának adta át. Az 1954-es esztendő a szentesivé lett Mester Lászlónak régen érő sikert hozott, mert a VI. Nemzeti Vitorlázó Repülőversenyen rangos mezőnyben, szoros versenyben az igen szépen csillogó ezüstérmet nyerte el. Az esztendő első gyakorlati repülése március 13-án volt. Sajnálatosan azért ilyen későn, mert a gépek műszaki ellenőrzése csak ekkor-

ra történt meg. Az első negyedévben mindjárt az első üzemnapok egyikén teljesítette a C vizsga feltételeit Víg Mihály és Marosfalvi László volt politikai nevelő. Már április elején megszülettek az első teljesítmény-repülések. Gera József 1630, míg Vass Jenő 2100 méteres tiszta magasságot repült Május elején Molnár Antal (Canya – Szentes) eleget tett a C vizsga követelményének.

Május elsejéhez hozzátartozott a város dolgozóinak impozáns felvonulása. Ebben a színpompás politikai demonstrációban '49-től helyet kértek és kaptak a város sportolói között a sportrepülők is. Egy, olykor három vitorlázó géppel vonult fel a klub tagsága, a modellezők pedig a saját építésű gépeiket emelték büszkén a magasba. Ez az öröm '55-ben a felszabadulás 10. évfordulóján, április 4-én is megisméltődött. Ha a – látvány miatt érzett – meglepedés kifejeződését a nézők tapsának hangerejével és annak tartósságával lehetett volna mérni, bizonyára holtverseny alakult volna ki az igen nagy tömegeket vonzó és rendkívül népszerű labdarúgókéval. Ez önmagában is kifejezi azt az állapotot, hogy a sportrepülés előkelő helyet foglalt el a város társadalmi megítélésében. Májustól Varga József vette át a klubtitkári feladatkört, Vass Jenő a kiskunfélegyházi klubtitkára lett. Ugyanott a már épülő repülőtér megbízott vezetőjének Kiss Imre,⁷ az egykor Szentesen is repült növendék vállalkozott.

Május 26-án, majd 28-tól 30-ig Szentesen volt a helyi és a szegedi repülőklub vontatható szakszolgálati engedéllyel rendelkezők megújításra, az újaknak annak megszerzésére szervezett tábor. Az első napon Sziklai Lajos volt a repülésvezető, oktatót Mester László és Vinczy Károly. Vontathatók lettek Bartos Tibor, Chambre Pál, Horváth Zoltán és Kruchio Gábor. 29-én csatlakozott a csapathoz Tombác Jenő, Szentpéteri Dezső, Molnár Géza, Tornyai József és Naszádi Károly. Szakszolgálati engedélyt megújította Varga

Imre és Pap László, az Algyőn repülő szentesi illetőségű segédoktató. Harminc óra 39 perces repült idővel, 163 felszállással oldódott meg a képzés.

Június 1-jétől 4-ig tartó négynapos vontató-tábor már a kiskunfélegyházi és szentesi repülőké volt. Repülést vezetett és oktatót Mitter Imre, munkáját a szegedi Berta Klára segítette. Ekkor is Pioner típusú kétkormányos géppel folyt a képzés. Vontathatói szakszolgálati engedélyt szereztek Ferenci István (Kiskunfélegyháza), Gera József és Gullay Mihály, illetve Víg Mihály, valamint Molnár Antal és Marosfalvi László Szentesről. Szakszolgálati engedélyt megújította Vass Jenő, Terescsényi Endre a kiskunfélegyházi klubból, Kecskemétről Bornemissza János csatlakozott még hozzájuk.

Június 19-től egyhetes tábor kezdődött öt kezdővel, két A, három B és négy C vizsgással. A tábort követő június 27-i, csörlőüzemű repülési napon ismét Vinczy Károly algyői repülőtér-parancsnok, oktató volt Szentesen a repülésvezető.

Szokatlan, korábban soha nem tapasztalt műszaki hiba történt a HA-5142 lajstromjelű Komával. Oláh József hangármester így írta le azt a jelentésében. A „Koma oldalkormány felső vasalása eltört, rányomódott a jobb magassági kormányra és attól az oldalkormány alsó vasalása is letört, ugyanakkor a jobb magassági kormány első csőbordáját is összenyomorította.” Mindez repülés közben, 200 méter magasságban történt. A Rubik gép stabilitását és Mester László oktató óriási szakmai tudását, higgadt megfontoltságát dicséri, hogy az alig kormányozható Komával sértetlenül tudott leszállni. Hogy mi történt a levegőben, azt csak leszállás után lehetett megállapítani.

Az ország szűkös anyagi helyzete mindinkább kezdett megmutatkozni a vitorlázó repülésben is. A hangármesteri jelentésekben egyre gyakoribbá lett a sokasodó műszaki problémák felsorolása. Már-már valóságos

DUCI BÁCSI ELLENŐRZI A CINKÉBEN A PÍLÓTA BEKÖTÉSÉT (V. KISS S.-ARCHÍVUM)

refrénné lett a csörléshez használt acélsodrony rossz minősége miatti, hónapról hónapra visszatérő panasz.

A működőképes segédeszközök és az alkatrészek hiánya miatti műszaki gondok oly mértékben megsokasodtak, hogy az már veszélyeztette a zavartalan – egyáltalán: a biztonságos – repülést. Mindez kevésbé volt igaz a katonai előképzést szolgáló motoros repülésre, de az sem volt diadalmenet. A szentesi repülőtér műszaki gondjainak megoldásában, a megelőzhető hibák kivédésére rendkívül sok segítséget adott a szentesi Mezőgazdasági Gépállomás. Ez ugyan előremutató adat, de itt célszerű megemlíteni, hogy ez a mezőgazdasági cég '57-ben – ekkor üzemanyag segítségével is – járult hozzá a szentesi sportrepülés működőképességéhez, Nemes Frigyes igazgató és Szalai Sándor főmérnök jóváhagyásával.

Mester László előbb az '54. májusi Szenior Vitorlázórepülő Versenyen, majd egy hónappal később az ugyancsak Dunakeszin rendezett V. Nemzeti Vitorlázórepülő Bajnokságban szerepelt tisztes eredménnyel. Az utóbbi versenyen Mandl Ernő, Opitz Nándor, Stoszek József után neki már csak a tiszteletreméltó 4. hely jutott. Ezzel a kitűnő teljesítménnyel is a szentesi repülés még jobb hírnevét öregbítette. Még május 4-én

történt, hogy a repülőtérre rátörő viharfront heves lökéses széllel, a várakozási vonalon lévő, szabályosan nyűgözött, HA-5111 lj. Komát fölemelte, és néhány méterre arrébb leejtette. A gép súlyosan sérült, mind a jobb szárny, mind a törzs javíthatatlanná vált.

A Műszaki Iskola növendékei adták az éjszakai ügyeletet és a fegyveres őrséget. A növendékek panaszt emeltek, mert más-

nap pihenés nélkül kellett résztvenniük az oktatásban. Mester László és Marosfalvi László közösen kérték az országos központot éjjeliőrök állítására.

Megyeszerte nagy érdeklődés előzte meg a július 4-ére, Szegedre meghirdetett repülőnapot. Ötven kilométeres körzetből 50%-os kedvezménnyel lehetett utazni a Szabadságharcos Szövetség és a Repülő Szövetség közös rendezésű látványosságára. Szentes túl van a kedvezményes határon, ennek ellenére sokan megjelentek a reptülő, az ejtőernyős és a motoros gyorsasági és ügyességi versenyt megtekinteni. A szentesieknek nem volt feladatuk a vitorlázó és motoros repülők bemutatóján, de a klub küldöttségét menesztett a rendezvényre, jutalmazva a legjobban dolgozó növendékeket. Nagy vonzerőt jelentett az is, hogy a szórakoztató programban fölépelt Latabár Kálmán humorista és csapata. Nagy riválisa volt a rendezvénynek, hogy éppen a bemutató idejére esett a futball-világbajnokság, ahol a magyar csapat döntőt játszott a németekkel. Azért, hogy kihúzzák a futballrajongók ellenérvei alól a szőnyeget, a rendezőség kihangosíttatta a berni döntőről a mérkőzést közvetítő Szepesi György hangját. Mérsékelt részvétellel, de sikerrel zárult a repülőbemutató.

Az MSzHSz helyi csoportjának kérésére

– Nagymágocs község életében először – július első vasárnapján három ejtőernyős érkezett az égből. Ludányi Kálmán, Vágó Gyula és Kovács Ferenc földet érésük után olyan szeretetteljes fogadtatásba részesült, amire amíg élnek, mindig emlékezni fognak.

Ez az év volt, amikor Szentesen is bemutatkozott a Herkules nevű csörlő aggregátor. A korábbi, agyongyötört csörlő szerkezetek sokszorosán túlszárnyalták az elvárható üzemidőt és csörlési mennyiséget. Oláh József betegsége alatt a hangármesteri feladatot Horváth Gergely látta el, aki '59-ben, Oláh József nyugdíjazása után rövid ideig átvette posztját.

Az '54-es esztendőben 62 üzemnapon, 3 379 folszállással, 334 óra 22 perces repülési idővel húsz A, húsz B és nyolc C vizsga született. A D vizsgálóhoz egy céltáv és öt magassági repülés történt. A teljesítmények közül 18 magassági eredményt produkáltak azok, akik a magasabb vizsgafokozatukhoz már korábban megrepülték ezt a lehetőséget. Ez az esztendő az elmúlt évek egyik legjobb eredményét hozta.

'55 nyarán ismét változás állt be a Magyar Repülő Szövetség szervezeti életében, megszűnt az önállósága. A politika a gazdasági erők összpontosításának észszerű útját követve 1955. július 3-tól a kormány létrehozta a Magyar Önkéntes Honvédelmi Szövetséget, a MÖHOSz-t. Repülő körökben – joggal félve a repülés alárendelt helyzetétől – az átszervezés nem hozta meg a remélt egyetértést. Sportdiplomáciai érdekből – mivel a FAI-nak csak civil szervezet lehet tagja – maradt a klubok nélküli MRSZ, és nem volt beleszólása a MÖHOSz repülésirányításába.⁸

Április 4-e tiszteletére a Magyar Repülő Szövetség Mester László oktatót, repülőterparancsnokot kiemelkedő munkája elismeréséül a Népi Repülésért Emlékérem bronz fokozatával tüntette ki.

Az április 6-i repülő üzemnapon Páva

Zoltán B vizsgás félegyházi növendék a HA-1044 lajstromjelű Lepkével magasan lebegtetett. A gép mintegy méteres magasságban átesett és a letottyanása miatt 15%-ra sérült. Személyi sérülés nem történt. A szentesi repülőtéren május 14-től 17-ig a vontathatói szakszolgálati engedélyek megújítása folyt, majd 20-tól június 12-vel bezárólag a szegecdiekkel és a kiskunfélegyháziakkal közösen tábor szerveztek teljesítmény-repülőknél. A hét kezdőnek a kétkormányos vitorlázógépet, a HA-5150 lajstromjelű Pionyirt Mester László vontatásban repülte Szentesre. A HA-RUD Kányát, a kecskeméti repülőter vontatógépét Vass Jenő motoros oktató repülte. Mester László volt a repülésvezető, Vinczy Károlyval (Szeged) oktatott. Időnként Vass Jenő is bekapcsolódott a vitorlázó kiképzésbe, alkalomadtán Kelemen István segédoktató (Szeged) is részt vett a képzésben. A csörlőkezelő Gera József és Tombác Jenő (Szeged) volt. A táborban tizenöten vettek részt. A szentesiekre vonatkozó adatok 463 folszállást, 88 óra repült időt, egy C, egy D1, egy D2, egy ötórás időtartam-vizsgát mutatnak és volt még 13 magassági repülés is, amit barográf hiányában nem lehetett hitelesíteni. A tábor szervezettségét mutatja, hogy egy csörlőkezelői és három új vontathatói szakszolgálati engedély született. Mester László repülésvezetése és Vinczy Károly oktatása mellett a táborban részt vettek: Tombác Jenő, Tornyai József, Kelemen István, Varga József (Szentes), Pap László (Algyő-Szentes), Lázár József, Szabó Zoltán, Aradi Zoltán, Vicsai István, Risnyovszky Károly és Roón Lajos, illetve Gera József (Szentes), Vass Jenő (Kiskunfélegyháza-Szentes).

Szentesen a május 14-től november 13-ig tartó időszakban tartott 41 üzemnapon az algyőiek több alkalommal is repültek. Gera József júliusban 3351 méteres relatív magasságot ért el, amit már csak felhőrepüléssel lehetett teljesíteni.

Május 31-én, az 1955. évi tavaszi tábor-

ban a vontatógép műszaki hibájából majdnem súlyos baleset történt. A kecskeméti HA-RUD lajstromjelű Kányája alig szakadt még el a földtől, amikor leállt a motorja. Vontatmányát, a HA-3190 jelű Pilist Kecskeméti Imre pilótával azonnal lekapcsolta, majd egy gyors fordulóval igyekezett a legrövidebb úton visszatérni a repülőtérré, de abból a magasságból és távolságból siklórepülésben az alig volt elérhető. Sikertült, de a földet érés nem volt szerencsés, mert a jobb szárny teljesen összetört, ennek megfelelően a jobb oldali ívelőlapp is sérült. A szárnytartó merevítő dúcok alsó vége elgörbült. A jobb oldali futómű szára elnyomorodott, a farokcsúszó a gép törzse alá gyűrődött. A légcsvár vége letört, az olajhűtő megrongálódott. A pilótafülke plexi borítása több helyen megpedt és betörött. Személyi sérülés nem történt. Sem műszaki, sem repülési szabálysértés nem történt, csak Murphy törvénye tört magának utat. A tábor hátralévő idejében csörlésből repülték a teljesítményeket.

A Dunakeszin rendezett VI. Nemzeti Vitorlázó Repülőversenyen Mester László, a szentesiek nagyszerű parancsnoka az országos elitmezőnyben a dicséretes II. helyezést érte el. Amikor Mester László versenyen vett részt, a repülésvezetési munkájában legtöbbször Kasza József, esetenként Lipták Lajos, vagy Vinczy Károly helyettesítette. A június 14-én Hódmezővásárhelyen tartott, az MRSz és az MSzHSz egyesülési kongresszusát előkészítő megyei értekezleten a haderőn kívüli előképzés kimagasló teljesítéséért a Szentesi Repülő Klub, illetve a repülőter parancsnoka szóbeli dicséretet kapott. Ezen a megyei konferencián Varga József szentesi titkár a klub munkáját ismertette elmondta, hogy „...élénk érdeklődés nyilvánul meg a városban az ejtőernyős kiképzés iránt.” Ez bizonyára egy púderezett változata lehet a meztelen igazságnak, mert sem a múltat felidéző interjúalanyok, sem az irattár „nem emlékezik” a korábbi, jelzett időszakból az élénk

ejtőernyőzés iránti érdeklődésre. Tény, hogy a korszak katonai szakértői egyre határozottabban javasolták az ejtőernyős egység(ek) létrehozását (is), és a meglévő(k) fejlesztését. Előszeretettel hangoztatták, hogy a béke-mozgalom világméretű erősödése ellenére sem gyengülhet a honvédelem szerepe.

Augusztus 26-án Honvédelmi Sportnapot rendezett az MÖHOSz megyei elnöksége. A bemutatón Kutas Mihály vezetésével a szentesi repülőmodellezők is részt vettek.

Augusztus 2-a és 13-a között Dunakeszin teljesítmény-repülőknél rendezett tábor a MÖHOSz, melyen Szentesről Gera József ezüstkoszorús pilóta vett részt. A kedvezőtlen meteorológiai helyzet ellenére is három, egy órán túli, de két órán belüli, illetve hét, tíz és húsz perc közötti repült idővel teljesített, ami – a szakemberek szigorú kritikája ellenére is – ott és akkor kimagasló teljesítménynek számított. Ezt az eredményt Gera Píliszel és Cinke típusú géppel repülte.

Mester László még ennek az évnek az októberében Cinkével két és fél óra alatt az 55 kilométerre lévő Szolnokra repült céltávot. Az útvonalon 2200 méteres tiszta magasságot ért el.

Az év utolsó üzemnapját november 13-án akarták megtartani, de a kedvezőtlen időjárás miatt arra nem kerülhetett sor. Ez az év nem tartozott a legszebb teljesítményeket termő esztendőkhöz sorába, de azért szegyenkezni sem kell miatta. Öt A, öt B egy C vizsga született, az ezüstkoszorús pilótavizsga várományosai egy magassági-, egy ötórás teljesítmény-követelményt produkáltak, és ezek mellett 22 magassági és 17 hurok és háromszög távrepülés született. Barográf hiánya miatt négy magassági repülés nem volt hitelesítő.

Pilótagyásszal kezdődött az 1956-os esztendő. A Sármelléken szolgálatot teljesítő Magyar Sándor Mig-15-el repülő főhadnagyot – a szovjet légiirányítás hibájából – január 21-én egy szovjet Mig-17-el

kialakult légiharc során találat érte. Sérülése olyan súlyos volt, hogy katapultálni nem tudott, és a géppel együtt lezuhant. Az életét veszített pilótát négy hónappal később, májusban Hévízen temették el. (Részletesebb magyarázat a könyv mellékletében, a „repülés áldozatai” címszó alatt található.)

'56 tavaszára Gera József előzetes teljesítményeivel, repült idejével elérte azt a követelményszintet, amely elegendő volt ahhoz, hogy – a kitűnő érettségi bizonyítvánnyal együtt – a vitorlázórepülő segédoktatói képesítést is a tarsolyába tehesse.

Szentes állandó vontatógépet kapott. A HA-GAN lajstromjelű Galambbal, Vass Jenő pilótával feladat-távontatást, és a szentesi repülőket hazavontatását, valamint a városba és környékére érkező távrepülőknél az induló repülőterre való visszavontatását végezték vele, bár erre a célra nem ez a típus szerepelt a pilóták álmaiban. A célnak megfelelt – mondták a szakemberek –, annak ellenére, hogy lassan emelkedett, és rettenetesen sok üzemanyagot fogyasztott, de ez a gép volt az, amit a hadsereg térítésmentesen a Szövetség rendelkezésére bocsájtott.

Az '56-os esztendő a „Mester éve” volt, mert ontotta magából a jobbnál jobb teljesítményeket. Nem a véletlen műve volt, hogy a nagy intelligenciájú vitorlázó repülőoktatót, pilótát Kasza József szerkesztő a Teljesítmény-repülőknél című könyv társszerzőjének kérte föl az MRSz megbízásából. A „szabadság keresztesvitézei”-nek nevezett, röplapokat szóró „Szabad Európa” léggömbök már '56 januárjában megjelentek Közép-Európa, így hazánk légterében is, veszélyeztetve ezzel a polgári légiközlekedést. A hidrogénnel töltött ballonok a lelovásukra parancsolt katonai pilóták közül több áldozatot is követeltek, sok volt a polgári sebesült és halott is. Elsősorban azok vesztették életüket, akik a fűtött lakásukba vonszolták a szivárgás miatt ernyedő léggömböt, vagy azokat, akik cigarettaparázssal akartak lyukat égetni a

műselyem bevonatú légi alkalmatosságon, hogy az így kialakult léken át ürítsék ki a még benne lévő gázt és megnyerjék a bevonó anyagot. Szentes határában is leszállt néhány léggömb, de azokat a hatóság azonnal ismeretlen helyre szállította.

Elsősorban a nyári időszakban okozhatott volna akadályt a vitorlázó repülésnek, de addigra kialakult az előjelző hálózat; várni lehetett a jövevényeket érkezését, ami lehetővé tette a védekezés megszervezését. Az első repülőgépes növényvédelmi rovarirtások egyike 1956. június második felében történt Szentesen és környékén. Mindaddig, amíg a városban és a környező községekben végeztek munkáját a MALEV a HA-POC lj. PO-2-e, addig Szentes volt a bázis repülőtere. Fenesi János és Mohovics Árpád pilóta sok mázsa – később betiltott – DDT-t szórt elsősorban Mártély füzesekre és gyümölcsökre.

Július 11-től ismét Szentesen repültek a szegedi teljesítmény-pilóták, itt oktattott Hegedűs Zoltán és Vass Jenő is. Szabó Miklóst – a honvédségtől kényszerrel leszerelt repülő századost – még az év tavaszán Szentesre helyezte a központ klubtitkárnak és Algyővel közös vontató pilótának. A szegedi stábbból már Tornyai József is oktattott. A forradalom előtti utolsó repülési napjuk október 6-án volt.

A szentesi, a Szántó Kovács János nevét fölvevő klubban a gyakorlati repülés egy héttel korábban fejeződött be. Addig 189 főlásból 208 óra repült időt lehetett teljesíteni, miközben 13 A, 12 B és 2 C vizsga született. Ebből júliusban tett A vizsgát Marton Ferenc és Gábor Dezső, B vizsgát Kokovai Tamás és C-zett Szabó Miklós motoros pilóta, aki később az esztergomi reptér parancsnoka lett. Az ezüstkoszorús pilóta teljesítmény-vizsgálathoz egy sikeres magassági és egy távrepülés kapcsolódott. Ezen túl a csak teljesítményrepülések között egy öt órán túli, hét magassági és két távrepülése volt 1956-ban a szentesi klubnak. Amit még ki kell emelni, az Mester

László június 4-én teljesített 3292 méteres magassági repülése, és a július 10-i sebesség értékeléssel végrehajtott Szentés-Békéscsaba-Szentés hurokrepülése volt. Mindkét feladatot a HA-4121 lj. Június 18 típusú teljesítmény vitorlázógéppel hajtotta végre.

A városban is aggasztó méreteket öltő lakáshiány miatt kormányhatározattal kellett szabályozni a közületek és hivatalok, intézmények által korábban birtokba vett lakóházak visszaadását lakás céljára. Ezzel megpecsételődött a Kiss Bálint utcai elhelyezésű repülőklub sorsa. Végrehajtó bizottsági határozat született, hogy a volt Úri Kaszinó épületében, a Zenedével közösen kell megoldani a repülőklub elhelyezését is. A június 29-én hozott ad hoc megoldást gyors intézkedés követte. Augusztusban már beköltözésre kész volt az oktatóterem, a parancsnoki iroda és a klub tagsága birtokba vette a kiutalt helyiségeket. Az elméleti foglalkozásokhoz és a parancsnoki tárgyalásokhoz állandó zenei aláfestést adtak a gyakorló zenészpallanták

A forradalom napjai alatt Mester László parancsnok – hogy elejét vegye a törvénytelen géphasználatnak – mind az UT-2-s, mind a PO-2-es légcsvárját leszerelte, és (mint ez az események után kiderült) a lakásán rejtette el. Így sikerült megőrizni a motoros repülőgép-állományt is. December végén a Magyar Repülő Szövetség vette szárnyai alá a repülő klubokat és a sportrepülés irányítását. Mester Lászlót a Kecskemét melletti nyárlőrinci repülőterre vezényelték. A forradalommal a szentesi repülésnek egy újabb korszaka zárult le.

IRODALOM

SZABÓ JÓZSEF: *Repülési lexikon* I.–II. kötet. Budapest, 1991, Akadémia Kiadó.

CSANÁDI-NAGYVÁRADI-WINKLER: *A magyar repülés története*. Budapest, 1974, Műszaki Könyvkiadó.

BATTA SÁNDOR–PUSZTAI JÁNOS: A szentesi repülés rövid története. In *Magyar Szárnyak*, 2001. évi évkönyv.

Az MHSZ Szentés Városi Vezetőség és klubjainak története. Szerk.: Pusztai János. MHSZ V. V., Szentés, 1984.

MACHALEK ISTVÁN: *Békés kék egén*. Békéscsaba, 1991, MHSZ Békés Megyei Vezetősége.

FOLYÓIRATOK, PERIODIKÁK

Repülés, 1950. 09. 10., 05. 25., 09. 25., 12. 21., 1951. 10. 10., 12. 25., 1952. 01. 10., 02. 10., 03. 10., 07. 25., 08. 10., 08. 25., 1953. 01. 10., 1954. 07. 10., 10. 10., 1955. 01. 10., 07. 20., 1956. 10. sz., 1957. 04. 1. sz.

Top Gun, 1999. 5. sz.

NAPI- ÉS HETILAPOK

Viharsarok, 1954. 04. 10., 04. 25., 05. 25., 06. 10., 06. 25., 07. 02., 1955. 06. 14., 08. 26., 1956. 01. 22., 06. 23.,

DOKUMENTUMOK

Csongrád Megyei Levéltár Szentési Levéltára. Polgármesteri iratok:

– 0. 327.8./1950. sz. – OMRE Repülő Klub, Kiss B. u. 9. sz. alatt lévő lakás kiutalása.

– Városi tanács vb. jkv.-I: 111/1956. MÖHOSz elhelyezése.

– Tanácsülési jkv. 1950. – 178-22/1950. I. 7. sz. OMRE segélyügye 5200-4/4 7.4.

A szentesi repülőtér iratai:

– Napi repülési jelentés 1950-tól 1956-ig.

– 423/1952. A modellező körvezetői iskola függetlenített állományának átjelentése Szentesre.

– 217/1952. sz. Modellező és repülő zártéri kiállítás rendezése.

– M-3000 34/1953. Békéscsabai Szerelő Iskolára behívottak kérdőíveinek megküldése. (névsor)

– Jegyzőkönyv a Repülő Műszaki Iskola gyűléséről. Parancsnoki beszámoló. Vita. 1953. március 13.

– Szn. A gép sérülésének leírása. 1953. június 16.

– A gép sérülésének leírása. Jelentés az 1953. június 14-i Koma-sérülésről.

– Szn. Utasítás a vitorlázórepülések végrehajtására.

– 486/1953. Jegyzőkönyv a nyári tábor 1-4. equipage tagjainak gyakorlati, szakelméleti és politikai vizsgájáról.

– Szn. Jelentés a szentesi repülőtéren tartott vontató tanfolyamról. 1954. július 14.

– 519/1954. Táborkezdesi jelentés.

– 582/1954. Jelentés a Koma vasalásának sérüléséről repülés közben.

– 738/1955. Törési jegyzőkönyv a HA-RUD lj. Kánya vontatógépről.

A szentesi repülőklub iratai

– 45. sz. Eligazítási utasításra. – Nazárova-kiválóak mozgalmának beindítása.

– 1952. III. 18. 9. sz. paranca

– MRSz Káderosztályának K.40-1/1952. Káderfejlesztési terv.

– Országos Mentőszolgálat Szentési Mentőállomása – 839/Szt./1/1-3/1952. sz. A mentőszolgálat ügyeleti napjai a repülőtéren.

– MRSz 157/1952. Grohmann István repülőteri belépési engedélyének megvonaása.

– 20243/1953. sz. MRSz. Kiképzési Osztályától, a függetlenített állomány évi ejtőernyős ugrása.

– 90/1953. A Repülő Klub értesítése az ejtőernyősnek jelentkező Bihari Évának. Előzmény, a kérő levél csatolva.

– 84/1953. MRSz Repülőklub jelentése a rádióskör vizsgájáról.

– 83/1953. Jegyzőkönyv a vezetőségi

ülésről.

– 86/1953. Jegyzőkönyv a vezetőség üléséről.

– a 83-02. sz. Modellező Kör munkaterve, 1953. március-április hónapra.

Fekete Ház Múzeum Szeged:

Szegedi repülőtér iratai – Napi repülés-jelentések 1950-1956.

MAGÁNDOKUMENTUMOK

– Szilaj Varga Gyula igazolása az OMRE modellező szaktanfolyam elvégzéséről – 1950. 03. 04.

– Szilaj Varga Gyula megbízása a modellező körzeti központ vezetésére. – 1951. 04. 10.

JEGYZETEK

¹ Repülő rádiós tanfolyami vizsgát tettek: Belegszási Sándor kiváló, Balogh László megfelelő, Dorogi Sándor kiváló, Érsek Kálmán kiváló, Farkas Károly megfelelő, Kiss Sándor (Kisem) megfelelő, Kozma László jó, Keszthelyi Vilmos

megfelelő, Lukács László megfelelő, Majzik László (Cila) jó, Tornyi Sándor jó, Varga Kiss János jó eredménnyel tették le az 1953. április 17-i fedélzeti rádióskört előkészítő tanfolyam vizsgáját. Rappai Pál tanfolyami hallgató betegsége miatt nem tudott megjelenni a gyakorlati és elméleti számadáson.

² Gera József 1937. február 22-én született Szentesen. Repülőmodellezett, majd 1952-ben kezdte a repülést szülővárosában, ahol rövid idő után a szentesi repülés nagy reménysége lett. Oktatója Lipták Lajos és Székely Gyula voltak. 1953-ban teljesítette az ezüstkoszorús teljesítményt (D vizsga) Gyermekkorai álma, vált valóra, amikor az USA-ban repülőmérnöké lehetett. Idehaza nem is jelentkezhetett a hadmérnöki fakultásra, mert az édesapja pék kisiparos volt. Felsőfokú tanulmányait 1956-ban a Budapesti Jogi Tudományi Egyetemen kezdhetette meg, majd

december közepén hazáját elhagyni kényszerült. A vitorlázórepülést ott is folytatta és elérte az elérhető legmagasabb vitorlázórepülő szintet, a gyémántkoszorús teljesítményt. Mint a NASA fejlesztési igazgatója 1995-ben ment nyugdíjba Kaliforniában.

³ Hódmezővásárhelyről jelentkeztek repülésre 1952. március 7-én: Juhász Ernő, Patócs László, Hencz József, Zala Pál, Farkas Sándor, Bíró Rudolf, Molnár Imre, Bálint János, Muzsik József. Szentesről Kurán Aranka csatlakozott a csoporthoz.

⁴ Kis Sándor 1925-ben született Szentesen, a Horváth Mihály Gimnáziumban érettségizett. Az ejtőernyőzéssel 1943 őszén, leventeként kezdett foglalkozni szülővárosában. A háború után a Postás repülőklubban folytatta az ejtőernyőzést. A MÖHOSz függetlenített oktatója volt. 1953. augusztus 29-én Dunakeszin, az országos bajnokságon feladata teljesítése közben halt ejtőernyős halált. A versenyfeladat közben neki nem nyíló ejtőernyő a próbadobáskor kifogástalanul működött.

⁵ Ehhez hasonló rendfokozati jelöléseket a Trianon stíjtotta, polgárinak álcázott magyar kir. Légierőben használtak. Ott és ekkor is a felügyelő beosztás a hadnagyi rendfokozatot takarta.

⁶ A vizsgát tett műszaki iskolai növendékek: Adamik János, Bagyura János, Boldizsár István, Boldizsár Géza, Berényi Sándor, Bakó István, Bodnár Dezső, Bötki István, Bereczki Lajos, Brozin Leó, Debreczeni Antal, Dankó Lajos, Döbrentei István, Eltsher Frigyes, Engi Ferenc (Szentes), Fein József, Frick Ignác, Gulyás Lajos, Gulyás András, Gyulai Sándor, Hummer Géza, Herczeg Sándor, Holler Rezső, Horváth Károly, Halász László, Hegyi István, Juhász Károly, Juhász László, Jakó Béla, Kovács Károly, Kocsis Imre, Kelemen Károly, Koroknai László (Szentes), Kovács József, Ladányi Ferenc, Ledzényi Pál, Lóvey Sándor, Mangel József, Molnár János, Mezei József, Nagy Gyula, Nagy Sándor, Nagy József, Németh Miklós, Németh Ferenc, Popik Sándor, Rolencz Antal, Rab Gyula, Radics István, Süttő

József, Simon István, Seregü Imre, Szabó Gyula, Széll Kálmán, Szűcs Pál, Schusztter Ferenc, Tremmel Ferenc, Tóth István (Szentes), Tóth Sándor, Tóth Ottó, Turcsányi Zoltán, Turóczi László, Tatati Ferenc, Varga Béla és Vidivics István. Összesen: 66 fő.

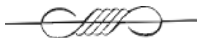
⁷ Kiss Imre (1931–1985) vitorlázó és motoros repülőoktató, mezőgazdasági repülő. Már 1950-ben Szentesre jár repülni, itt C vizsgázik. Az 1952-ben alakult Kiskunfélegyházi Repülő Klub alapítója. A klubtagok Szentesre és Nyárlőrincre járnak repülni. 1955-ben kezdeményezésére Kiskunfélegyházán elkezdődik a repülőtér építése. 1957-től az MRSZ a repülőtér parancsnokának nevezi ki, és ezt a tisztségét 10 éven át tölti be. 1966-tól az RNA repülője (is).

⁸ Az MRSZ legföljebb ajánlásokat tehetett a MÖHOSz-nak a fejlesztés kívánatos irányára. Továbbította a magyar (nemzeti) sportrepülőrekordjait, kimagasló eredményeit FAI-nak, intézkedett az egy- és kétgyémántos E (aranykoszorús), és a három- és négygyémántú F (gyémántkoszorús) teljesítmény, a sorszámozott pilóta teljesítmény-jelvény és az annak viselésére jogosító nemzetközi igazolás kiadása ügyében. Résztvettek a FAI nemzetközi konferenciáin, a kontinens- és a világversenyekek szabályzatának szerkesztésében stb.

„...MÉG A RÉGI ÖREGÖKTŰ' HALLOTTAM...”

LENDVAI KEPE ZOLTÁN

Szíjgyártók, nyerges mesterek a Kárpát-medencében

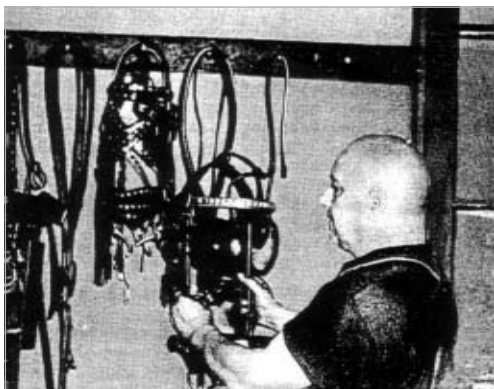
A szíjgyártóipar abban az időben lendült fel, amikor az ember a vadlovt megszelídítette, munkája megkönnyítésére igába fogta és akkor, amikor a közlekedési szokásait gyökeresen megváltoztatva a ló hátára merészkedett. A 7. században a lószerszámok timsós cserzéssel készült széles húzószíjból és hátszíjból álltak. Mindkét darab vége „csülökben” végződött és timsós cserzésű varrószíjdarabkával volt lekötve. Ez a szerzőtípus volt a mai könnyű csülkös ígáshám őse.¹

A szíjgyártók és nyerges mesterek a császárokkal, fegyverkovácsokkal, tímárokkal, szűcsökkel, kerékgyártókkal, fazekasokkal együtt a legősibb magyar iparosok közé tartoznak. Híresek voltak már honfoglaló őseink között is. Honfoglalás kori sírleleteink olyan jellegzetesek, hogy azok csak hazai, magyar mesterek művei lehettek.² A 10. század

közepe felé a postaszolgálat és földművelés állandó fejlődése mellett a szíjgyártó mesterség sem maradhatott el. Ebben az időben a hadakozást sem lehetett elképzelni lovak nélkül.³

A mindenfajta munkára kötelezhető szolgák mellett a 11. századi társadalom sajátosságát jelentették azok a népelemek, amelyek csak meghatározott szolgálatok elvégzésével voltak terhelve. Rendszerint ezek egyazon faluban éltek, s olykor a szolgálatuk a falu elnevezésében is kifejeződött. A kutatók közül számosan a szolgálonépi falvakat már a 10. század első felében létezőnek tekintik. Létük a 10. század végétől bizonyítható. A települések lakói azonban nem csak kézművességgel foglalkoztak, tevékenységük nem szakadt el a földműveléstől és állattartástól. Mégis tőlük a földesuruk a mesterségüknek megfelelő kézműves-szolgáltatásokon kívül általában mást nem követelt.⁴ A 12. században tovább folytatódott a kézműves szolgáltatásra kötelezett népelemek kiemelkedése a szolgák tömegéből. 1192-ben oklevél említette a bácsi vár halászáinak földjét, amely néhány évtized múltán Halászi elnevezéssel bukkant fel. Néhány foglalkozás és meghatározott szolgálonépek esetében azonban már a 12. században feltételezhető, hogy végbement a kézműipari és az agrártevékenység szétválása, vagyis ezek a szolgálonépek kizárólag ipari tevékenységgel foglalkoztak.⁵

A ma létező települések közül a Kárpát-medencében egyetlen hordozza a nevében a szíjgyártó mesterek jelenlétének bizonyíté-

BŐRCSÖK LAJOS SZÍJGYÁRTÓ MESTER. SZEGED, 1960. SZEGED (PROF. DR. JUHÁSZ ANTAL FELVÉTELE)

„...még a régi öregöktű' hallottam...”

kát, mégpedig a Zala megyei Szijártóháza.⁶ Ezt a hetési települést írott források először 1322-ben említik „Zyhaza”, azaz Szíjháza alakban.⁷ 1389-ben megint olvashatunk a településről, amelyet „Zyugyarthouhaza”-nak⁸ írják. Ekkor már az 1381-ben említett „predium medium corrigipari” helyén „predium medium Zyugyarthouhaza”-t találni.⁹ Tehát lefordították latinról a település magyar nevét. Teljes joggal, hiszen egy fél pusztát említenek, amelyben Márton nyeregkészítő (sellipar) lakott és Vecsegő fia, Mihály (... in quo nunc Martinus selipar et Michael filius Veheghew...resident).¹⁰ A településnév 1408-ban „Zyugarthouhaza”¹¹, és az 1524-ben készült Bánffy urbáriumban „Villa Zyghyartouhaza” néven szerepel. A „villa” szó ez időben nagyjából falut jelentett. Az összeírás szerint Bánffy János itteni részén 4 jobbágy és 4 zsellér lakott, összesen négy negyedtelken. A zsellérek közül az egyik neve Nyerges Márton volt, ami ugyancsak a nyeregkészítésre utal.¹²

A király a várszervezet birtokainak eladományozásával gyakran juttatott idegen kézre várföldön élő kézműveseket. A kézművesek által lakott, és gyakran a kézművesek nevével illetett települések jó része a tatárjárás után elnéptelenedett. Főleg a 14. században rendkívül nagy ütemben folyt a népelemek városba áramlása. Ennek lehetőségét a szabad költözési jog kivívása, majd általánossá válása teremtette meg. A mezőgazdaság és a kézműipar szétválása a városokban ment végbe és teljesedett ki. A piaci viszonyokról és a kézműves termékekről a temesvári ispán 1372. évi számadása ad érdekes tájékoztatást. Az ispáni háztartás húst, bort, gyógyfűveket, a lovaknak takarmányt, lószerszámot, nyerges, kengyelt és textíliákat vásárolt.¹³

Bizonyos települések kézművesei már a 13. század folyamán testület jellegű szervezkedésekbe kezdtek. A 14. század első felében pedig már léteztek kifejezetten céheknek minősíthető kézműves társulások,

amelyet az 1346-ban készült budai Ábel festőmester céhcímeres sírköve bizonyít. A céh elsősorban a falusi iparosok konkurenciája ellen szerveződött, a városi kézművesek felé pedig a kezdeti időszakban nyitott volt. A 14. század végén a magyarországi fejlődés élvonalát jelentő városokban 25-30 körül mozgott az iparágak száma, ami körülbelül a fele volt a nyugat európai viszonyokhoz képest.¹⁴

A szíjgyártók, nyergesek már korán céhekbe tömörültek. A 14. századból ismerjük legrégebbi céhszabályaikat, melyek 1376-ban Nagy Lajos királytól jóváhagyott erdélyi regulákon alapultak. A debreceni mesterek 1484. és 1489. évi céhlevele szerint a kovácsokkal, lakatosokkal alkottak közös céhszervezetet, és csak 1599-ben váltak szét. Mátyás király idejében tovább fejlődött a mesterség, és sűrűn alakultak új céhek az országban. Legtöbbször közös céhbe tömörültek a szíjgyártók és nyergesek a csiszárokkal, tímárokkal, irhakészítőkkal. A török idők visszavetették a fejlődést, de utána új virágzásnak indult a mesterség önálló céhekben.¹⁵ Egy 1744-ben készült kamarai felmérés szerint Debrecenben 23 szíjgyártómestert találtak. Ezután Pozsony következik 14, majd Pest 13, Győr és Szatmárnémeti 12, Besztercebánya 11 mesterrel. A többi városban tíznél kevesebb mester dolgozott.¹⁶ A szíjgyártók leggyakrabban használt jelvénye a kantáros kötőfék volt, amely látható a székelyudvarhelyi 1779-beli szíjgyártócéh behívótábláján is.¹⁷ A Sárkányölő Szent György volt a lovagok, lovasok, később pedig a cserkészek védőszentje, felszerelése miatt pedig ő lett még a fegyverkovácsok és a szíjgyártó céhek patrónusa is.¹⁸

A vásárszabadalmak általában már meglévő, hagyományosan működő vásárokat legalizáltak, tehát a kérdéses vásárhelyen már a vásárszabadalmat megelőző időkben is tartottak vásárokat. Vásárövezeteink a Kárpátok láncolata és a hozzá tartozó belső

hegységek déli lábainál: Nagyszombat, Nyitra, Párkány, Vác, Balassagyarmat, Szécsény, Gyöngyös, Pásztó, Hatvan, Miskolc, Rimaszécs, Rimaszombat, Rozsnyó, Szerencs Tokaj, Sárospatak, Sátoraljajúhely, Gönc, Kassa és Ungvár, nyugati részén: Beregszász, Munkács, Máramarosziget, Nagybánya, Szatmárnémeti, Nagykároly, Tasnád, Zilah, Érmihályfalva, Margitta, Nagyvárad, Nagyszalonta, Világos, Arad, Lippa, Gyula, Temesvár és az Alpok keleti lábainál és a síkság találkozásánál: Lendva, Zalaegerszeg, Szombathely, Kőszeg, Felsőőr, Kismarton, Sopron, Csepreg alakultak ki. Délen, a balkáni hegyek északi nyúlványai nem képeztek vásárvet, mert fölöttük folyik el a Száva, a Duna, így az e tájakon létesült vásárhelyek: Futak, Ujvidék, Palánka, Eszék, Zimony, Pancsova a folyami átkelőhelyeknél, folyamtorkolatoknál és a folyók partjain kialakult vásárok körébe tartoznak.¹⁹

Az iparág fejlődését nyomon követhetjük az egyes évszázadokból megmaradt árszabásokból, limitációkból. Sopron városa már 1524-ben szabályozta a mestereket és a vásári árakat, s nyomában hasonló árjegyzékek keletkeztek az ország más városaiban is.²⁰ Így megtalálható Alsólendva város rendtartása és árszabása is, mégpedig 1558-ból, amelyet alsólindvai Bánffy László és István, Zala vármegye ispánjai és egyben az alsólendvai uradalom birtokosai bocsátottak ki.²¹ A szíjgyártók dolgáról így rendelkeztek: „Egy kétszeres cseres szívből csinált jeles jó huszárféktül adjanak 32 pénzt,

- egy parasztféktül 10 pénzt,
- egy cseres szívből csinált kötőféktül, ki jó és öreg lónak való 25pénzt,
- egy kocsiszekeres lóféktül, ki cseres jó szívből csinált és öreg, 35 pénzt adjanak:
- két fékszarat, jeles jót 8 pénzen,
- egy hevedert mind szíjával egyetemben 10 pénzen:
- egy hámfejet, jeles jót, úr lovának valót, kétszerest: 30 pinzen:

• egy kengyelszíjat cseres szívből, jeles jót 25 pinzen:

• egy zablyaszíjat, cseres bőrből, jeles jót 12 pinzen.²²

A legrégebb, 16. századi limitációk megmutatják, hogy mai lószerszámainkat nagy részben már ekkor is használták, legfeljebb a díszítésük volt gazdagabb, választékosabb, a régi magyar lovas hagyományoknak megfelelően. A korbácsok, ostorok, nadrág- és bocskorszíjak a mesterek vásári forgalmának jelentős részét adták, és nem utolsósorban a sokféle magyar katonai felszerelés is, mint a szablya-, a puska- és a lódingszíjak és a díszes bagaria tarsolyszíjak.²³ Zala megyében a 17. században önálló szíjgyártó céhekről nem tudunk. De jellegzetessége a 17. századi céhalakulásnak a vegyes céhek létrejötte. Szűcsök, kádárok, szíjgyártók mellett mindennütt lándzsa-, íj-, pajzs- és kopjakészítők, valamint kovácsok alkotják a vegyes céheket. A fegyverkészítő mesterek jelenlétét a háborús viszonyokkal magyarázhatjuk.²⁴ Alsólendván 1628-ban alakult a csizmadiacéh, Légrádon is 1628-ban a csizmadiacéh, 1677-ben a vegyes céh és 1697-ben a tímár- és vargacéh, Csáktornyán 1676-ban a szabó- és a vegyes céh, 1686-ban a csizmadiacéh és 1697-ben a tímár- és a vargacéh, Zalaegerszegen pedig a vargacéh 1633-ban és 1641-ben, a vegyes céh 1669-ben, a csizmadiacéh 1672-ben és a szabócéh 1676-ban.²⁵

A céhes kézműveseknek a kereskedelmi tőke elleni fellépésével a 18. század második felétől kezdve mind gyakrabban találkozunk. Például, a szám szerint mintegy 70 kecskeméti szűcs, szíjgyártó és cserzővarga 1777-ben a vármegye segítségét kérték a helybeli „görög compagnia” és a zsidó árendások ellen. Az úriszék 1777-ben olyképpen döntött a kézműveseknek a görög és zsidó kereskedők ellen benyújtott panaszta tárgyában, hogy a zsidó árendásoknak továbbra is megengedte működésüket. Az ítéletet azzal indokolták, hogy nincs annyi mester, hogy az

.....**még a régi öregöktű’ hallottam...**”

összes bőrt meg tudnák vásárolni, és minél nagyobb a kereslet, annál magasabb lesz a bőrök ára. A görögöket viszont eltiltották a bőrkereskedéstől, mert működéstük „ellentétben áll a céhszabályokkal”, és sérti a mesterek érdekeit.²⁶

A céhmonopólium legáltalánosabb és legjellemzőbb vonása a céhen kívüli iparúzóknak, a kontárók elleni küzdelem. A kontárók, valamint a városba költöző idegen iparosok elleni harc a 15. Század második felétől kezdve válik általánossá a magyarországi céheknel. A 17. 18. és 19. századból származó céhszabályokat vizsgálva nem találunk olyan kiváltságlevelet, amelynek egy vagy több pontja ne foglalkozna a kontárókkal. A céhes mesterek nemcsak elvileg tilalmazták a privilegizált ipar űzését, hanem súlyos pénzbüntetéssel, áruiknak és szerszámaiknak elkobzásával sújtották a céhen kívüli kézműveseket.²⁷

A 18. században már nálunk is megjelennek az úri „frantzia hámok”, a hintótartó szíjak, francia gyeplők, szíjistrángok, valamint az idegen német nyergek. A 19. században csökkent a szíjgyártók műveinek változatossága az előző századokhoz viszonyítva. Viszont ekkor jelenik meg először a „füles kantár”, vagyis a szemző, de csak az úri, parádés szerszámokon. A 20. század elejének árjegyzékei jól mutatják, milyen nagy kultusza volt a lónak és a kocsinak, hiszen a díszes, parádés szerszámok voltak gyakoriak. Sok gondot fordítottak a sallangos, rózsás, pillangós díszítésekre, a finom, apró varrásokkal kidolgozott mutatós bőrökre. A szíjgyártók termékei között megjelentek a kutya- és korcsolyaszíjak, örvek, szájosarak, takarók, hevederek, izzasztók, pokrócszíjak, vadásztáskák, tölténytáskák, pisztolytáskák.²⁸

A mesterség fő tevékenysége tehát a lószerszám és a nyeregkészítés, de régebben is került ki a szíjgyártók keze alól tarisznya, öv s más köznapi portéka. A ló ma már a közlekedésből és mezőgazdálkodásból egyaránt kiszorult, így csak a lovassport tart

igényt a mesterek eredeti munkájára. A fogatversenyeken a lószerszámok küllemét is pontozzák, így a mai napig készítenek szíjakkól kötött sallangokat, fonatokat, szíronyozással díszített parádés vagy „díszmagyar” háموkat. A mesterség a 20. század ötvenes éveitől teljesen átalakult, hiszen a lószerszámok készítése csak keveseknek nyújthatott megélhetést. A mai szíjgyártók már sportcikkeket, bőrlabdákat, munkásvédelmi felszereléseket, vadászati kellékeket, kutyapórázókat, öveket, divatcikkeket készítenek, de remélhetőleg a lovassportok sokáig életben tartják e kihalófélben lévő mesterség hajdani fő tevékenységét is.²⁹

A szíjgyártók munkája

Jó fogatosszerszámokat kizárólag marhabőrből készítenek ma is, éppúgy, mint régen. Felhasználnak azért ló bőrt, borjú- és sertésbőrt is, de ezeket csak pótlásokhoz, bélésekhez, párnázásokhoz, díszítésekhez. A céhbeli mesterek még úgy vették nyersen a bőrt, s maguk készítették ki felhasználóvá. Jól bizonyítja ezt a debreceni szíjgyártók 1599. évi szabadalomleveléből vonatkozó utalás: „...négy lóra való szerszám és egy katonaszerszám, melynek a bőrit is maga csávállyá meg”.³⁰ A céhek megszűnése utáni ipartörvények a bőrkikészítést megtiltották a szíjgyártók számára, s ezt csak a tímárok készíthették. Szíjgyártók másik fontos nyersanyaga a fonal. Varráshoz csak varróspárgát használtak. Különböző vastagságban sodortattak a kötélverőkkel kenderspárgát és lenspárgát. Maguk festették és szurkolták. Cérnával csak úri parádés szerszámokat varrtak. Ez speciális szíjgyártó cérna volt, a szegedi lengyár készítette.

A különböző csatok, veretek szintén a felhasználandó anyagokhoz tartoznak. Réz- és ezüstművesek, lánckovácsok készítették, és tőlük szerezték be. Fekete-, sárgaréz,

nikkelzett, alpakra- és ezüstvereteket használtak, a nagyúri szerszámokhoz esetleg aranyoztat is. A díszítésekhez, bélelésekhez felhasznált anyagok a posztó, karton, viasz, festék, különböző vásznak, a párnázatok töméséhez pedig a birkagyapjú, lószőr, illetve sertésszőr.

Szerszámaik ma is régi kéziszerszámok. Legfontosabb a kösü, csikó vagy varrószék. Négy lábon álló pad, elől a csikófejjel, más néven szorítóval. A kalapálótuskó is igen régi, fontos szerszám, ezen kalapálják a bőrt domború fejű bőrkalapáccsal. Használtnak még szegecslőkalapácsot és nagy fejű vaskalapácsot. A bőrt a szabásasztalra tett szabódeszkan szabják ki. Apróbb kéziszerszámaik: bőrvágó tolokés, körvágó kés, görbe bőrvágókés, félholdfaragókés, negyedholdkés, állítható hegyes szabáskés, cérnávágókés, kézi bőrgyalu, jelölőkörző, szakítóörző a varráshelyek jelölésére, rádli vagy varrásjelző kerék, élszedő vagy szélszedő, spitzvágó vagy bőrvéggömbölyítő, pöcökvágó, csipkéző, bőrlukasztó szélező a díszítőmélyedések nyomására, dörzsölőcsont, lyuktágító, tágitóvas, bújtatótágító, ár különböző méretekben és hegyekkel, sok fajta tű a különböző varrásokhoz, mind tompahegyűek. Kisebb nagyobb méretű csavarhúzó, számozó, vasszeg, bőrgömbölyítő vagy domborítófa, fenőkő, mérőlécs, vas alátét fémek kalapálására, ólomlap lyukasztásokhoz, faütő vagy sulyok és méterrúd.

A szíjgyártó munka két legjelentősebb része a szabás és a varrás. A szabóasztal deszkáján a kiterített bőrből a kimért vagy sablon után kijelölt darabot a görbekéssel vágják le, a keskenyebbeket tolokéssel. Következik a szélszedés, a *széledzés* széledzőfával, valamint a varráshelyek bejelölése rádlival, szükség esetén a bőrfaragás, elvékonyítás félholdkéssel. A varráshoz először a fonalat készítik elő. Csak bekent, impregnált fonállal lehet a bőrt tartósan megvarrni. Egyformán használnak szurkozott és méhviasszal bevont fonalat.³¹

Szeged bőripari hagyományai a legszorosabb kapcsolatban voltak a környező Alföldre is annyira jellemző nomád pásztorkodással és állattenyésztéssel. Meghatározó szerepük volt a megye más városaiban működő szíjgyártók körében a középkor óta folyamatosan dolgozó, 1702-től céhbe tömörült szegedi mestereknek. E céhnek 1780 és 1824 között fiókjai voltak Hódmezővásárhelyen, Szentesen és Csongrádon is. Szegeden 1830-ban 10, 1844-ben 11 szíjgyártómestert vettek számba. 1828-ban Makón 11, Hódmezővásárhelyen 5, Szentesen 4, 1836-ban Csongrádon 1 szíjgyártómester dolgozott. Az igás szerszámokat nem díszítették, csak legfeljebb a varrással, mert a minél erősebb és tartósabb szerszám volt az elsődleges cél. Tehetőssé gazdák a jómód és a gazdagság kifejezésére csináltattak parádés lószerszámot is. Ezt teherfuvarozáshoz nem használták, csak ünnepi alkalmakkor: vásárba, lakodalomba, templomba menet. A parádés lószerszámok ékességét, gazdjának vagyoni helyzetét a sallangok tükrözik.³²

Feltételezhető, hogy már a honfoglalás korában is ismerhettük a sallangos kantárt, hiszen megléte az asszirokig nyomon követhető. A sallang fonott, hasított, kivágott és még számtalan változatban fordul elő. A babonás ember szemében a sallang védte a lovat a szemveréstől, de elsősorban a kis ezüstcsengettyűkkel együtt a legyek elzavarására szolgált.³³ Bálint Sándor kutatásaiból úgy tudjuk, hogy a sallangot a szegedi szíjgyártók alkalmazták először, s innen terjedt el országosan.³⁴ A sallangok készítését különösen a szegedi, a debreceni, a pécsi és a győri mesterek fejlesztették művészeti színvonalra.³⁵

A ló igába fogására a magyarok kizárólag szügyhámot használtak, de a Kárpát-medence kivételével általános volt Európában egy másik, a ló nyakát körülölelő, ovális alakú, favázás hám is, az úgynevezett kumet.³⁶ Híres kumetkészítő mesterek dol-

goztak az ország nyugati részén Győrött, Mosonmagyaróváron, Sopronban, valamint Pozsonyban, Szombathelyen, Kőszegen is. Kemetet csak megrendelésre, mindig méret után készítettek.³⁷

A szíjgyártók munkájához tartozott a kulacsok csikóbőrrel való bevonása, szíjazása, bőrrózsákkal való díszítése is. A bőrrrel való behúzáson kívül díszítésére faragást és festést is alkalmaztak. A legegyszerűbb bőrrózsza egyrétegű, cakkos, csipkézett szélű, díszítetlen vagy préselt motívumú. Leggyakrabban használt díszítőmotívuma a szív, amelyet rendkívül változatos módon alkalmaztak. Kedvelt motívum volt még a bőrrózsán a tulipán, csillag, lóhere, esőcsepp, rézkarikákkal lezárt körsor és ezek kombinációja. Díszítésre is szolgált a 2 vagy 4 átkötő szíj, amellyel a bőrrózsákat rögzítették a kulacs oldalapjához.³⁸

A szíjgyártókon kívül a pásztorok is készítettek bőrből használati tárgyakat. Minden életrevaló pásztor tarisznyájában ott volt valamikor a török, az ár, a ciromhasogató, a kiverővas a kiverőkistókével, a szíjmetélő, pillangózó bugylibicska, a hasi, a szurkostáska, amit nagyobb pásztortanyákon kiegészített még a szíjvarró sutú. Mindennapos szolgálatot teljesített a szíjgyártókészség a pásztoember életében. Lószerszámnak, bocskornak gyakran volt szakadása, ráérő időben pedig a karikásostorfonó, pillangózó, sallangozó kézművességi hajlamait elégítette ki. Az alföldi pásztor szíjgyártókészségében a legkülönbözőbb korok hagyatéka volt található. A vastörök mellett megtalálni lehetett a történelem előtti korokban kialakult csont- és szarutörököt és a lyukasztásra használt árák változatait. Kedvenc jószágá volt valamikor a pásztoroknak a bugylibicska, mert széles pengéje bőrvágásra, bőrcifrák kimetelésre is igen alkalmas volt. A pásztoember sutúja kisebb, könnyebb és láb nélküli volt, nem mint a szíjgyártóké, vagy mint a nyergeseké, amely rúdra volt erősítve. Munkaközben a két térde

közé szorította.³⁹ A pásztorok eszközei közül a legfontosabb az állatok terelését szolgáló karikás ostor. Nyélnek legtöbbször szilvafát használtak, amit keskeny szíjjal különböző minták szerint körülfonták. Bőrrózsával is díszítették, bodorsallangot kötöttek rá. Az ostort igazán akkor lehetett jól használni, ha azt készítője kígyóderékra fonta. Minőségét meghatározta az is, hogy hány szálból készítették. Lehetett 4, 8 de 16 szálból is fenni. Ostorokat szíjgyártók, valamint az ebből a szakmából kivált ostorkészítő iparosok is készítettek, amelynek nyomai Csongrádon ma is fellelhetők.⁴⁰ Az ügyesebbek tudtak maguknak készíteni bicskartartót, dohányzacskót és tarisznyát is. Általában borjú- vagy marhabőrből, illetve csizmaszárból készítették. Egyszerűsége miatt legrégebbi típusnak a szőrös borjúbőr tarisznyát tekinthetjük.⁴¹

A nyerges mesterek munkája

A szíjgyártók egyúttal nyerges mesterek is voltak, bár főképpen az Alföldön külön is foglalkoztak ezzel a régi mesterséggel. Kézműves hagyományaik a honfoglaló őseinkig és még az azelőtti időkre nyúlnak vissza.⁴²

A nyereg eredetéről valójában keveset tudunk. Vannak, akik keletkezését Krisztus születését megelőző utolsó évszázadokba helyezik, s valószínűsítik, hogy a Kaszpi-tengertől délkeletre vélt parthúsoknál alakult ki, s tőlük vették át használatát a nomádok, köztük a parthús uralom körébe eső protomagyar népek is. Kezdetleges formáját Ázsiában a Tigris folyó bal partján feltárt kujundsii faragványok, majd a Szasszanidai, bizánci, kaukázusi emlékek őrizték meg, míg a rómaiaknál időszámításunk után az 1. évszázadban egy sírkövön tűnik fel, amelyet a hajdani Noricum egyik lovasának emlékére állítottak. 340-ben a dalmáciai születésű Szent Jeromos tesz említést róla.

„...még a régi öregktű' hallottam...”

Nagy Theodosius császár 385-ben kelt rendelete pedig már a postanyergek súlyát határozta meg, amely a nyergek elterjedésére és sokféleségére enged következtetni.⁴³ László Gyula tanulmányában kimutatta a honfoglalás kori koroncói, kenézlői és soltszentimrei leletek, valamint a régi ábrázolások közvetlen kapcsolatait a 20. század első felében készült tiszafüredi nyereggel.⁴⁴

Készítését az törekvés határozta meg, hogy a teher ne az állat gerincére, hanem az izomkötegekkel borított bordákra nehezedjen, s a lovat mozgásban ne akadályozza. Ez kiérlelt forma volt, amit fennmaradásának eltelt ezredéve is bizonyít. Karaczay Fedor huszár ezredes a *Der ungarische Sattel in seiner Vollkommenheit* című munkájában már 1832-ben megállapította, hogy „a magyar nyereg, amely minden keleti népnél és majdnem minden hadseregnél a könnyűlovasság használatában áll, az első ilyenmű találmány, amely a ló lovgálására való használata és az azon való megfelelő ülés céljait szolgálja, amelynek szerkezete minden más nyeregfától eltérő, és amely még ma is minden érdemleges változás nélkül ősi mivoltában megmaradt.”⁴⁵

Nyergünk fanyereg volt, szerkezetében semmiféle vasalkatrész sem volt. Két nyeregszárnyra épült fel. E nyeregszárnyak a ló hátának két oldalára feküdtek rá, de nem egész hosszúságukban, hanem csak egy-egy tenyérnyi darabon. A ráfekvés helyen húzták rá a ló mellkasára a nyeret a hevederek, s itt fűzték bele a kengyelszíjat is. A két ferdeszögben álló szárny végei felkaptak, hogy a ló lapockáinak és izomzatának szabad mozgását ne gátolják. A két nyeregszárnyat a két kápa hidalta át, egyszersmind ezek tartották össze a nyeret. Az első kápa nagyjából merőlegesen állott, a hátsó hátradúlt, hogy kényelmesen lehessen ülni és forgolódní a nyeregben. A nyeregszárnyak elejéhez kapcsolták a szütyelőt, végeikre meg a farhám került. Ezeknek az volt a szerepük, hogy a

nyereg csúszkálását megakadályozzák. A farszék vizsgálatából kiderült, hogy a nyereg kápáit keményfából, név szerint hársfából faragták, a nyeregdeszkák pedig puhafából: rezgőnyárfából és nyírfából készültek. Ez a fajta nyereg valamennyi pusztai nép nyerge és ilyen volt az avar nyereg is.⁴⁶

A magyar nyereg a 14. századi formáját Kolozsvári Márton és György 1373-ban alkotott, ma Prágában tündöklő Szent György szobra ékesen bizonyítja. Ezen a nyereg, a szerszám, de a takaró is magyar forma.⁴⁷ A 15. és 16. századi magyar nyergek általában az arab nyergekkel mutatnak rokonságot. E korból maradt ránk Miksa császár (1493-1519) magyar nyerge, amelyet fekete, arannyal festett körvonalú lombdíz borít.⁴⁸ Híresek voltak a faragott, vésett füredi és igmándi nyergek is. Amade László költő (1704-1764) a füredi nyergeknek állít emléket, míg Gvadányi József (1725-1801) mindkettőt megénekli *Egy falusi nótáriusnak budai utazása* című versében.⁴⁹

László Gyula régésznek sikerült bebizonyítani, hogy az ilyen nyergek készítése fellelhető a magyarság között még a 20. században is. A tiszafüredi Kuli Mihály nyergesmester szerint a nyereghez a következő fafajtákat használták: a nyeregdeszkát puhafából, rendszeren nyárfából készítettek, éppen úgy, mint a honfoglaló magyarok, a kápához pedig keményfát, név szerint kőrist, gyertyánt, jávort, bükköt vagy eperfát használtak. A mesternek volt egy megbízottja, aki ősszel, mikor az erdőt vágják, sorra járta a kivágott fákat, és kifűrészelte a kápanak való ágas részt. Ezeknek a fadaraboknak legalább két évig száradniuk kellett, mert egyébként megvetemedett volna a belőle készült nyereg. A nyeregszárnyak és kápák kinagyolásához mérőeszközeik és kéregpapír mintáik voltak. Mikor a két nyeregszárnyat kinagyolták páronként a szorítóba tették, ráillesztették a kápákat és a kettőn keresztül lyukakat fűrtak. Nedves szíjjal húzták aztán

össze a nyeregrészeket. Mikor a szíjjak megszáradtak, akkor a nyereg olyan keményen együtt volt, hogy könnyebb volt bárhol eltörni, mint az összeszíjazás helyén. A szíjjak számára csatornákat vájtak, hogy a ló hátát föl ne sértsék. A két kápa közé felszegezték a ló- vagy marhabőrből készült farbórt. Ezt is beáztatták először, s úgy szegezték fel, hogy a két kápa közt kifeszül. Ekkor a kifeszített bőrt a lekötőszíjjakkal a szárnyakhoz húzták. Ilyenképpen ívesen feszült a két kápa között. Száradás után úgy megfeszült, akár a dob. Ezután a nyeret kicifrázták, nyílást vágtak benne a kengyelű számára, s lyukat fúrtak a heveder megkötéséhez, s be is fejezték a munkát. Egy nyereg elkészítése a jól kiszáradt s előzőleg már lenagyolt fából egy napig tartott, de ha nagyon sürgős volt a munka, kora tavasztól késő őszig 300 darabot is elkészített a mester.⁵⁰

A nyereghez tartozik még a kengyel, a kantár és a gyepő.⁵¹ A kengyel az i.e. I. évezredben jelent meg. Feltevések szerint keletről terjedt el, és a hátrafelé íjazással hozható kapcsolatba. A ló használhatóságát nagyban befolyásolta a kovácsok ezen egyszerű terméke, mert előmozdította a lovaglás biztonságát, a fel- és leszállást, és nem utolsósorban a lovaglás közbeni felállás lehetősége az íj, a kopja és a szablya hatékonyságát is növelte.⁵²

A kantár egyik fő része a zabla, a legősibb és legegyszerűbb lószerszám, amely a ló irányítására és fékezésére szolgált. A féknek az a része, amely a ló szájában volt, a fékemlő nevet kapta. Megjelenésének időpontját a legmerészebb kutatók sem merték meghatározni. Nem tudjuk, hogy a zabla kifejezés mikor jelent meg a magyar nyelvben. Annyi viszont bizonyos, hogy a fék és a zabla szó a 14. század második felétől egymás mellett él nyelvünkben.⁵³

A nyerges mesterség valamikor külön mesterség volt, ezt önálló céhtáblájuk is tanúsítja. A tiszafüredi nyergescéh 1823-beli behívótábláján a teljes szerszámkészletük

megtalálható. Mivel a nyereg teste fából készült, ezek főleg a famegmunkálás szerszámai.⁵⁴ A magyar nyereg legremekebb darabjai Tiszafüreden készültek. Népszerűségét és használhatóságát bizonyítja Nagy Frigyes porosz király is (1740-1786), aki a magyar huszárság mintájára felállított lovassága számára nemcsak hogy magyar nyereget rendelt, de egyenesen tiszafüredi mestereket telepített Poroszországba.⁵⁵

A nyerges mesternek sok szerszámra volt szüksége, a nagyoláshoz fejsze, fűrész, a további munkákhoz meg különböző kézvo-nókat, kapocskákat vagy kanalas baltákat, csiszolókat, cifrázókat használt. A simítást lólábszárból hasított csonttal végzik még ma is. Egy-egy lóbőrből 25-30 nyereg bőrozése telik ki. A nyereghez szükséges szíjmunkát, mint pl. a hasiból való szíjhasítás, a lekötőszíjjak vágása stb. a nyerges mesterek maguk végzik.⁵⁶

Garay Ákos 1936-ban írja, hogy legtöbb magyar nyeret az Alföldön látni. Gyermekekorában még szinte minden házban volt ilyen nyereg. Abban az időben, de még később is, a tiszafüredi nyeregek voltak a leghíresebbek. Ezeket folszerelve is, meg üresen is árulták. A parasztembernek, lovasscősöknek, gulyásnak volt rá szüksége. Mikor a kora őszi esőzésektől kezdve egész késő tavaszig minden út elomlott, lóra ült mindenki. De volt is majdnem minden gazdának nyerge. A parádés nyereg szépen fel is volt díszítve. Ami a másikon vasból vagy kéregből, akár gyökérből volt, ezen már sárgarézből. Az egyszerű nyergen a hevederkarikák is vasból voltak, a parádésan már széles, lapos, cifra csatok díszeltek. Kantár is volt kétféle: egyszerű és a parádés sallangos.⁵⁷

Hazánkban a leggazdagabb lószerszámgyűjtemény a Magyar Nemzeti Múzeumban található. Ebből a valójában soha ki nem állított anyagból láthatunk válogatást Temesváry Ferenc *Díszes nyeregek, lószerszámok* című monográfiájában.⁵⁸

FELHASZNÁLT IRODALOM

- CSÁNKI DEZSÓ: *Magyarország történeti földrajza a bunyadiak korában III.* Budapest, 1897.
- DANKÓ IMRE: A magyar vásárok néprajza. In: *Magyar Néprajz III. Kézművesség.* Budapest, 1991.
- ENGEL PÁL–KRISTÓ GYULA–KUBINYI ANDRÁS: *Magyarország története 1301–1526.* Budapest, 1998.
- EPERJESSY GÉZA: *Mezővárosi és felüsi céhek az Alföldön és a Dunántúlon (1686–1848).* Budapest 1967.
- GARAY ÁKOS: Magyar nyergelés. *Néprajzi Értesítő XXVIII. évf.* 110–113. Budapest, 1936.
- KISS LAJOS: *Földrajzi nevek etimológiai szótára I-II.* Budapest, 1997.
- KRISTÓ GYULA: *Magyarország története 895–1301.* Budapest, 1998.
- LÁSZLÓ GYULA: *A honfoglaló magyar nép élete.* Budapest, 1997.
- LELKES GYÖRGY: *Magyar helységnév-azonosító szótár.* Baja, 1998.
- LENDVAI ANNA: A XVII. századi zalai céhek. In: *Zalai Gyűjtemény 12.* Zalaegerszeg, 1979. 103–115.
- LUKOVSKY ILONA: *É.n. Börművesség.* Budapest.
- MADARASSY LÁSZLÓ: Az alföldi pásztorok szíjjártó mestersége. *Néprajzi Értesítő VII.* évf. 85–90.
- Alsó-Lendva város rendtartása és árszabása 1558-ból. *Magyar Gazdaságtörténeti szemle VI.* évf. Budapest 1899. 136–137.
- MARKOS GYÖNGYI: Börművesség. In: Juhász Antal (szerk.): *Csongrád megye népművészete.* Budapest 1990. 381–420.
- SZABÓ ISTVÁN: A praedium. In: *Agrártörténeti Szemle VI.* Budapest, 1963.
- TANTALICS BÉLA: *Szíjjártóháza története.* Lenti, 1997.
- TÁTRAI ZSUZSANNA: Jeles napok, ünnepi szokások. In: *Magyar Néprajz VII.* Budapest, 1990. 102–265.
- TEMESVÁRY FERENC: *Diszes nyergék, lószerszámok.* Budapest, 1995.
- TIMAFFY LÁSZLÓ: Győri szíjjártó és nyerges-mesterek munkái a VII–XX. században In: *Arrabona*, VII. Győr, 1965. 365–347.
- TIMAFFY LÁSZLÓ: Kúmetok a Kisalföldön. In: *Ethnographia LXXVIII.* Budapest, 1967.

176–188.

- TIMAFFY LÁSZLÓ: Szíjjártók, nyerges-mesterek. In: *Magyar Néprajz III.* Budapest, 1990. 309–317.
- VARGA GYULA: A debreceni szíjjártók. In: *HBMK.* Debrecen, 1986. 8–45.

JEGYZETEK

- ¹ Lukovszky: i. m. 19.
- ² Timaffy 1991. 309.
- ³ Lukovszky: i. m. 19.
- ⁴ Kristó 1998: 160–161.
- ⁵ Kristó 1998. 186.
- ⁶ Lelkes 1998. 566.
- ⁷ ol dl 37364. Lásd még: Tanatalics 1997. 12.
- ⁸ ol dl 7467. Lásd még: Csánki 1897. 112.
- ⁹ ol dl 6801. Lásd még: Szabó 1963. 312.
- ¹⁰ Mályusz 1951. 100. Lásd még: Kiss 1978. 577.
- ¹¹ ol dl 9400. Lásd még: Csánki 1897. 112.
- ¹² Tantalics 1997. 13.
- ¹³ Engel–Kristó–Kubinyi 1998. 30.
- ¹⁴ Uo. 32–33.
- ¹⁵ Timaffy 1991. 309.
- ¹⁶ Varga 1986. 5.
- ¹⁷ Lukovszky é. n. 19. kép: lásd 20. oldal, 8. kép.
- ¹⁸ Tátray 1990. 147.
- ¹⁹ Dankó 1991. 656.
- ²⁰ Timaffy 1965. 365.
- ²¹ *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 1899.* 136. „Nos ladislaus et stephanus bánffy de Alsó-lindva janitorum, ac dapiferorum regalium magistri, comites comitatus zaladiensis et Sacrae cesareae majestatis consilarii.”
- ²² Uo. 137. Egykorú másolata alsó-lindva 1524. évi urbáriumának elején az országos levéltár diplomatikai osztályán dl. 37006 szám alatt.
- ²³ Timaffy 1991. 309.
- ²⁴ Lendvai 1979. 107.
- ²⁵ Eperjessy 1967. 124–125.
- ²⁶ Uo. 137.
- ²⁷ Timaffy 1991. 309–310.
- ²⁸ Lukovszky: i. m. 19.
- ²⁹ Varga 1986. 8.
- ³⁰ Timaffy 1991. 310–311.
- ³¹ Markos gyöngyi 1990. 383–386.
- ³² Temesváry ferenc. 19⁹⁵. 17.

- ³³ Markos 1990. 383.
³⁴ Timaffy 1991. 314.
³⁵ Lukovszky: i. m. 19.
³⁶ Timaffy 1991. 315.
³⁷ Markos 1990. 391–392.
³⁸ Madarassy 1906. 85–89.
³⁹ Lukovszky: i. m. 19.
⁴⁰ Markos 1990. 396–399.
⁴¹ Markos 1990. 401.
⁴² Timaffy: 1991. 316.
⁴³ Temesváry 1995. 7.
⁴⁴ László 1943.
⁴⁵ Temesváry 1995. 7–8.
⁴⁶ László 1997. 261–262.
⁴⁷ Temesváry 1995. 8.

- ⁴⁸ Uo. 10.
⁴⁹ Uo. 12.
⁵⁰ László 1997. 262–263.
⁵¹ Timaffy 1991. 317.
⁵² Temesváry 1995. 13.
⁵³ Uo. 19.
⁵⁴ Lukovszky: i. m. 19. kép, 20. oldal, 7. kép.
⁵⁵ Temesváry 1995. 8.
⁵⁶ László 1997. 264.
⁵⁷ Garay 1936. 110.
⁵⁸ Temesváry 1995.

Tanulmánycsokor a szegedi katolicizmusról

MIKLÓS PÉTER:

Város, egyház, társadalom. Tanulmányok a szegedi katolicizmus történetéről.
 Szeged, 2004, Bába Kiadó.

A Belvedere Meridionale a szegedi történészhallgatók lapja. Tehát ők olvassák és egy részét ők is írják. Micsoda öröm az, ha arról olvashatunk, hogy valaki közülük oly fokára ért e jeles tudománynak, hogy immár saját könyvével állhat elő.

Ez a fiatalember bizony közülünk való. Szegeden tanult, és immár tanít is. Komoly témával foglalkozik, olyannal, amelyre kevesen adják fejüket. Mindannyiunk okulására azon örök értékek vizsgálata felé fordult, melyek népünk történetét a leginkább meghatározták azok alatt a „vérzivataros századok” alatt.

A szerző Szeged és környékének katolicizmusát kutatja munkájában. Adalékokat gyűjt, kiegészít és rávilágít. Elénk tárja azokat az eseményeket, amelyek talán a legfontosabbak lehetnek egy város történetében. A legfontosabbak lehetnek, hiszen mi lehet fontosabb annál, mint Isten és az ember

kapcsolata, a jóra törekvés története és ennek egy magasabb rendű szervezett és egyetemes formája: a katolicizmus.

Város, egyház, társadalom. Ősi értékek, melyek egységének története mutat példát az utókornak. A jó példa ismeretéhez, pedig Miklós Péter első könyve ad segítséget.

A szerző katolikus teológiát és tör-

ténelmet végzett. Jelenleg PhD-hallgató a Szegedi Tudományegyetemen, ahol a leendő történészeknek új és legújabb kori egyháztörténetet tanít. 2000 és 2003 között szegedi folyóiratokban, de leginkább a *Szegedben* és a *Belvederében* találkozhattunk írásaival. Jórészt ezeket a tanulmányokat rendezti most csokorba nekünk. Könyve a katolicizmus történetét dolgozza fel Szegeden és környékén a XIX. és XX. században. Célja, hogy közéleti-társadalmi eseményeket tárjon elénk, amelyek szoros egyházi kapcsolódással bírnak. Adalékokat és jó alapot igyekszik szolgáltatni a város 1848/1849-es szabadságharc alatti egyháztörténetéhez. Kiemelkedő szegedi személyiségek rövid életrajzait villantja meg okulásunkra, és összességében így tesz „szerény hozzájárulás”-t a szegedi és a magyar katolikus egyház történetéhez.

Forrásbázisát látva minden elismerésünket magáénak tudhatja a szerző, hiszen a különböző plébániák historia domusaitól városunk legnemesebb szellemének, Bálint Sándornak munkáin keresztül a helyi sajtót sem mellőzve szinte mindent átnézett. Nem maradhattak ki persze – a teljesség igénye nélkül említve – a Csongrád Megyei Levéltár dokumentumai, a Püspöki Hivatal Iratai, és a Csanád Egyházmegyei közleményekben foglaltak sem. Mindebben talán a legszebb, hogy saját kutatási eredményeit is felhasználva tovább mélyítette városunk egyháztörténetének témakörét.

A könyv négy fejezetből áll. Úgy mint: „Emlékek”, „Szabadságharc”, „Portrék”, valamint „Könyvekről”. Ezek alfejezetekre bontva – levelekkel, naplórészletekkel, idézetekkel, táblázatokkal stb. kiegészülve – adnak nagyon pontos képet a témáról. Érdekességként említendő a nem szokványos „Könyvekről” fejezet, ahol rövid recenziókon át tehetünk szert újabb ismeretekre. (Mint egyháztörténetből, mint jó könyvek ismeretéből, amelyeket majd érdemes lesz elolvasnia az érdeklődő közönségnek.) Stílu-

sát a benne sűrűn foglalt idézetek határozzák meg leginkább. Ennek tekintetében nevezhetnénk eklektikusnak, ám ez nem csökkenti a munka értékét. A szerző szerényen bújik meg ezen kiragadott részletek között saját halkan tudományos, néhol már minimalista jegyeivel, így terelvényt nyugodt egységbe művét.

Különösen pozitív, hogy a könyvjellegéből adódóan-részletes és átfogó képet ad a város történetének az általa taglalt eseményeiről. Olvasása után nem kell magyarázni, mennyire egyként élt a város, az egyház és a társadalom itt is. Azok számára is érdekessé válik így, akik kevésbé az egyháztörténet, és jobban a politika vagy a helytörténet felé nyitottak. Mindenképpen meg kell említenem az általa vázolt portrékat, melyek precizitásukkal minden olvasót kielégíthetnek, valamint a szabadságharcról szóló fejezetet és benne a jámbor ferences atyák esetét a Délvidék megregulálására városunkba érkezett önkéntesekkel. Igazán érdekesek! A kötetben egyébként pontos névmagyarázatok és táblázatok segítik az olvasót. Talán jobb lett volna, ha az utóbbiakra a kiadó nagyobb gondot fordít, mert esztétikailag hagynak némi kívánni valót még maguk után. Egyébként nem könnyű, de változatos olvasmány, amelyet nagy haszonnal forgathat minden történész. Saját tekintetében megkerülhetetlen alkotás amelyet bátran ajánlhatok nem csak a vájtfülűeknek, hanem mindenkinek akit érdekel városunk – számunkra oly kedves – múltja. És végül felhívnom a figyelmet a borítón szereplő épület fotójára, ami nem is annyira az aminek látszik! Kár, hogy a könyvben nem került feltüntetésre, de az első pillantásra az, ami Szeged-Alsóváros Havi Boldogasszony templomának apszisaként mutatja magát, tulajdonképpen a szeged-tápai templom XII. századból megmaradt rotundájának részlete. Ezt érdemes lesz előben is megnézni annak, aki még nem látta BÁLINT

Kié az egyetem?

KOZMA TAMÁS: *Kié az egyetem?*
A felsőoktatás nevelésszociológiája.
 Budapest, 2004, Új Mandátum Kiadó,
 242 oldal 2980 Ft.

Kozma Tamás szociológus, a Debreceni Egyetem tanára, az Oktatáskutató Intézet korábbi főigazgatója a magyarországi társadalomtudomány (oktatáskutatás, nevelésszociológia) egyik legjelesebb művelője. *Bevezetés a nevelésszociológiába* című munkáját, mely több kiadásban jelent meg (1974, 1977, 1994, 2001) pedagógus és szociológia szakos hallgatók tízezrei olvasták. A jelen recenzióknak tárgyát adó ötlet tudományos előzményeként azonban nemcsak e szak-szociológiai bestseller említendő, hanem az 1990-ben publikált *Kié az iskola?* című könyv is.

A kilencvenes évek kezdetétől jól megfigyelhető a magyarországi felsőoktatás jelentős mértékű átalakulása.¹ Új képzési helyek, a korábbiaktól eltérő képzési formák jelentek meg, jelentősen bővült a felsőoktatási intézményekbe felvett hallgatók száma. Európában az oktatásban és különösen a felsőoktatásban résztvevők száma rendkívüli módon növekedett az utóbbi évtizedekben. E növekedés mozgóterületei a gazdaság és az oktatáspolitikai modern tendenciái, illetve maguk a fiatalok és szüleik voltak.² „A tömegessé válás kapcsán átalakult felsőoktatás alapvető sajátossága a rendkívüli komplexitás.”³ A XXI. század embere számára már nem kérdés, hogy a technikai fejlődés és a gazdasági növekedés fenntartása miatt egyre több magasan (főiskolai, egyetemi) kvalifikált szakemberre van szükség. Sőt azt figyelhetjük meg, hogy a bizonytalan munkaerőpiac növekvő követelményei ismeretében megnő a fiatalok oktatási, illetve tudásigénye (minőségi és mennyiségi értelemben egyaránt), ezzel ki-

vánva erősíteni munkavállalói kilátásaikat. A szociális és oktatáspolitikai természetesen leginkább támogatta e növekedést, részben a nemzetközi normává vált konformitások, részben a fiatalok esélymegtartásának (sőt a hátrányos helyzetű fiatalok esélynövelésének) egyik eszközeként.

„A közép- és felsőfokú oktatás expanziója mellett nagyszabású oktatási reformok is lezajlottak. Közép- és Kelet-Európában a nyolcvanas évek végén drámai változások történtek. Ezek közül a fontosabbak: oktatás depolitizációja, vagyis a véget ért rendszer merev ideológiai kontrollja és orientációja; az állami monopólium összeomlása az oktatásban a magán- és felekezeti iskolák engedélyezésével; annak elismerése, hogy a diákoknak és szüleiknek jogában áll megválasztani útjukat az oktatási rendszerben képességeiknek megfelelően és szándékaik szerint; az oktatás adminisztratív és menedzselési hátterének decentralizációja, illetve az iskolai autonómia

kialakulása. A változások közé tartoznak az új oktatási törvények, a strukturális reformok, akárcsak a tantervi, szervezeti és pedagógiai újítások.²⁴

Mit keres a nevelésszociológus az egyetemen és a főiskolán? – teszi fel a kérdést a szerző s a választ így fogalmazza meg: „Azokat a folyamatokat, amelyek a hallgatók, az oktatók és a felsőoktatás megannyi más munkatársa között nem tervezetten, más szervezett formában, hanem maguktól spontán módon mennek végbe. [...] A felsőoktatási intézményeket – egyetemeket, főiskolákat – úgy tekintjük, mint egy tulajdonképpen ismeretlen közösség, az adott egyetemi-főiskolai hallgatók és oktatók „lelőhelyét”, tartózkodási körzetét. Megfigyeljük és megpróbáljuk megérteni őket.”

A *Kié az egyetem?* című kötet két hatalmas fejezetre bomlik. A felsőoktatás, mint kutatási probléma címmel bevezetett tudományos értekezés az első fejezetben a felsőoktatás-politika témáját taglalja. A szerző a felsőoktatási rendszer iránt megnyilvánuló új és újabb társadalmi kihívások (globalizáció, expanzió, új népvándorlás), az ezekre adott politikai válaszok (diverzifikáció, privatizáció, virtualizáció) és az irányításban bekövetkezett változások elemzésén keresztül vezeti el az olvasót a felsőoktatási reformfolyamat elemeinek bemutatásáig (finanszírozási, integrációs, társadalmi egyenlőtlenség viták és a felsőoktatás). „Oktatáspolitikán – írja a szerző – a következőkben azokat a szándékokat és döntéseket értjük, amelyek az oktatás különféle szintű irányítói megfogalmazzák, és amelyek az oktatásügyi történelemben megvalósulnak, dokumentálhatók. Az oktatáspolitikát tehát úgy értelmezzük, mint az egyenektől már függetlenné vált, jellegzetes reagálást a társadalmi változásokra. Minden oktatáspolitikai történeti események sodrában, a társadalmi erők függvényében alakul. Változásukat, átalakulását is úgy értelmezzük, mint az oktatáspolitikusok vá-

laszait a makrotársadalmi »kihívásokra«²⁵ Megalapozottnak tűnik a feltételezés, megváltozott az oktatás szerepe a társadalmon belül, az egyén lett „a politikacsinálós és a közvélemény új krédója: az egyén, a szabad választás, az egyéni szükségletekben és vágyakban megmutatkozó sokféleség, a verseny és a teljesítmény primátusa, ugyanakkor a 70-es évekig magasra értékelt célok – mint az egyenlőség, szolidaritás, együttműködés – megbecsülése odalett”.²⁶

A könyv második gyűjtőfejezete a felsőoktatási intézmény címet viseli. Tíz alfejezetében az oktatók, a nem oktató dolgozók (kutatók, adminisztratív és irányító munkatársak) és a hallgatók alkotta világ, valamint az egyetemi-főiskolai, intézményi infrastruktúra és kubatúra által fizikailag meghatározott környezetben zajló dolgok bemutatását teszi meg a szerző. A könyv minden bizonnyal legtöbbet forgatott fejezetei lesznek az ide tartozók. A szerző rendkívül szemléletes stílusban mutatja be az oktatói szerepeket, az oktatók világát (A tudós, A tanár, A hivatalnok; 144–152). „Hogyan válik az egykor titokzatos varázslóbból előbb különc, aztán szegény, aztán megkeseredett és marginális személy, majd pedig egyszerű tagja a honi pedagógus társadalomnak?” – kérdezi a szerző. A választ Becher, Chait, Bourdieu és Altbach gondolatainak bevonásával árnyalja. Az egyetemi oktatók önmeghatározásának kérdését, a tudós-kutató-pedagógus szerepkört részleteiben tárgyalja a kötet 11. alfejezete. Itt bemutatásra kerülnek a Bourdieu-i „homo academicus”²⁷ környezetének, a tudományos közösségnek, továbbá az oktatói szerepeknek és a szerepekbe kódolt feszültségeknek a részletei. „Feszültségek keletkeztek ugyanis a tanári szerepen belül az átalakuló követelmények és ellentétes elvárások miatt. [...] Az új hallgatósság megjelenésével [ún. nem szokványos hallgatók] olyan fiatalssággal kerül szembe, amely nem osztja a tanár kultúráját. A fiatalokat külön

meg kell győzni és meg is kell nyerni annak a kultúrának, amelyet a felsőoktatási tanár képvisel. [...] Radikálisan változnak a hagyományos diszciplínák részarányai a képzésben. Már nem a diszciplínák határozzák meg a képzés szerkezetét, menetét, hanem más, a felsőoktatáson kívüli szempontok (pl. elhelyezkedés, »piaci igények«, hallgatói érdeklődés stb.) (149–150) „Új elvárások jelennek meg, nem elitképzés, egyidejűleg oktatás, kutatás, szakképzés, regionális innováció, tanácsadás, szakértés, kisebbségek és a nők támogatása, a kisvállalkozók, az innováció, a diákéletmód szolgáltatásként való nyújtása, vagyis a felsőoktatás hagyományos céljai, elitképző céljai eltűnésével új meg új igények jelennek meg.”⁸

Kozma Tamás rámutat arra is, hogy mindez hatással van az oktató-hallgató viszonyra is és jelentősen átalakítja azt: „Mind a fiatal, mind a tanár rászorulna a mester-tamítvány kapcsolatra. A hallgató azért, hogy közösséget tudjon maga mögött, az oktató pedig azért, hogy tanárként megerősítést nyerjen...” (150.)

A hallgatók világa két fejezetben kerül bemutatásra (a szerző külön fejezetet szentel a pedagógusjelölt hallgatóknak) (117–144). „A csökkenő lélekszámú társadalmakban – írja a szerző –, ahol a fiatalok ráadásul mind hosszabb időt töltenek tanulással (különféle szervezeti formákban), a campus egyre hosszabb életszakasz lakóhelyévé és szocializációs terepévé válik.. Nemcsak világtól elzártágot és a tanulásra koncentráltást jelent persze ez, mint az egykori kolostori iskolákban. Sokkal inkább olyan alternatív életfomát, amelybe bele kell szokni, illeszkedni (nevelődni, szocializálódni); és amely a maga viszonylagos elzártásával és önellátásával egy alternatív társadalmi élet lehetőségét sugallja.” (119.) A szerző az Ifjúság 2000 vizsgálat kutatási eredményeinek bemutatásával ábrázolja a témát úgy, hogy számos nemzetközi (tengerentúli, sőt afrikai) esettanulmány-részletet

és példát is felhasznál. A fentebb említett jelenség úgy írható le, hogy a személyes élethelyzetek és életutak diverzifikálódása és individualizálódása fokozódik, megváltoznak az ifjúságnak a felnőtt társadalomba integrálódásának útvonalai. A munka státusz útvonala nyitottabbá válik, de ugyanakkor bizonytalanabbá és kockázatosabbá. A munkába való átmenetet jellemzi a tanulmányok ideje alatti részmunkaidő és diákmunka lehetőségek használata, illetve a pályakezdés során a munkalehetőségek szűkülésére és a diplomapiacra való mobilitásra való felkészülés és várandóság.

Az egyetemi évek korszakában növekszik az életszakasz autonómiája, melynek alapja az autonóm intézmény látogatása, ugyanakkor az iskolai közösségi téren kívüli tevékenységek rendkívüli sokfélesége jön létre a kisebb-nagyobb baráti körök, az öntevékeny jellegű csoportok (művészeti, alkotóköri, zenekari, irodalmi, kézműves, közéleti, mozgalmi) területén, mely meghatározza a szabadidő-szenárió jellemzőit, melynek kísérő körülményei a tudástőke megszerzéséért és a megfelelő minőségű oklevelek megszerzéséért zajló verseny, valamint a feszültségoldó technikák (alkohol, dohányzás, drog) fokozott használata. Az ifjúkor tehát már nem korlátozódik kizárólag az iskolai oktatásból induló, abban megalapozódó végzettség révén felépíthető karrierre. A fiatalok elkötelezettsége a felnőtt társadalom intézményei mellett talán éppen emiatt is csökken. „Mivel a felnőtt értékrenddel már nem tudnak mit kezdeni, önmagukra vannak utalva, és ez az önmagukra utaltság sohasem volt igazán jó iskola. Az azonban mindig problémákhoz vezet, ha valamelyik korcsoport csak saját nemzedékén belül számíthat együttműködésre és az idősebb nemzedéktől egyre kevésbé.”⁹

A fiatalok az iskolai ifjúsági korszakban a felnőtt lét kötöttségeitől mentesülnek. A kulturális tőke begyűjtése azzal, hogy az

oktatási időszak kitolhatóvá válik, lassabban és ugyanakkor mélyebbre beágyazottan (tudatosabban) történik. Állíthatjuk tehát, hogy az ifjúsági életszakasz – és ezen belül különösen a mai egyetemista fiatalok jellemzője –, hogy megpróbálnak minél több papírt begyűjteni az oktatásban és a szakképzésben, próbálják (tervezik) megvetni lábukat a munkaerőpiacon, illetve különféle egyéni karriertervekkel és stratégiákkal készítik elő magukat arra, és próbálják fejleszteni felnőtt identitásukat, új életstílust kialakítani, új barátokat szerezni, szexuális és kollegiális kapcsolatokat létesíteni, eljutni bizonyos szintű pénzügyi függetlenségig, s – ha erre lehetőség mutatkozik – elhagyni a családi otthont.¹⁰

Kozma Tamás könyvének fentebb idézett sorait olvasva kinek ne csengenének a fülében Széchenyi István szavai: „... még a kelletténél is többet tenni buzgó fiatalság túlzás is némileg megbocsáthatóaknak tartom; mert ki szegheti szárnyát az élet tavaszkorában azon lelkesedésnek, mely eget kér, hol megégeti ugyan néha magát, melynek híját azonban fiatal kebelben semmi a világon nem pótolhatja ki; mert az isteni szikrának nincs szurrogátuma. S jaj, százszorta jaj azon fiatalnak, kinek lelke testében mindig megfért.”¹¹

A felsőoktatási intézményről magáról szóló fejezet fontos része az egyetem-főiskola, mint regionális kulturális és tudásközponti feladatokat is ellátó intézmény helyének, szerepének, de felelőségének elemzése. „A felsőoktatás regionális kutatása sajátos szemléletmód – írja Kozma Tamás –, amely a felsőoktatási intézményt és régióját együtt, egységként fogja föl (az intézmény a régió „szülötte”, illetve maga a régió az intézmény hatására fejlődik.) Az intézményt a régióban élők tanulási, képzési stb. szükséglete hívja életre; az intézmény pedig betölti a régiókban élők társadalmi, gazdasági, kulturális és politikai szükségleteit.” (199) Ezen alfejezet számunkra – a Szegedi Tudományegyetem

polgárai számára – kiemelt figyelmet érdemel, hiszen a mi intézményünk a Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégióban, nemcsak mint geopolitikai egységben, hasonló történelmi és társadalmi gyökerekkel, múlttal, hagyománnyal és ugyanakkor jövőképpel is rendelkezik a kurrikuluma szerint is.

A kötet utolsó fejezete a Hogyan tovább? kérdésre keresi a választ. A szerző kiemeli, hogy a felsőoktatási rendszerben a kilencvenes évek eleje óta végbement expanzió, tehát az oktatás eltömegesedése úgynevezett harmadfokú képzés (*tertiary education*) meghódításával nem áll meg, hanem „folytatódik és megy tovább. S mivel egyelőre több formális fokozata az oktatási rendszereknek általában nincs, mintegy megteremti a maga »negyedik fokozatát«” (212) Kozma professzor úr így folytatja az oktatás negyedik fokozata kialakulásának leírását: „...az oktatás negyedik fokozata iránt nemcsak azért lesz növekvő igény, mert a lakosság egyre iskolázottabbá válik. Hanem azért is – sőt egyre inkább azért –, mert amit a bevándoroltak otthon megtanultak, az nem vagy csak részben adekvát mindazzal, amit itt találnak, ami itt vár rájuk. Ha mindez igaz, akkor a negyedik fokú képzés iránt új, eddiginél nagyobb és intenzívebb társadalmi szükséglet fogalmazódik meg, és oktatáspolitikai válaszra vár.” (226.) Az Európai Bizottság kutatója, Barbara Stalder szerint „A diploma elértéktelenedése, valamint a magasan kvalifikált munkaerő iránti igény, létrehoz egy tanulási spirált: a fiataloknak a lehető legtovább kell az oktatás berkein belül maradniuk, s egyre több bizonyítványt kell begyűjteniük. Következésképp az iskolák, egyetemek és szakmai képzőhelyek azt kockáztatják, hogy azon fiatalok „várószobáivá” válnak, akik sikertelenül próbálkoztak a munkaerőpiacon.”¹² „Nem egyszerűen arról van szó, hogy differenciáltabbá váltak az esélyek, hanem napi aktualitássá válik a tudásmonopóliumok újrendeződése. Szinte napi egymásutánban jönnek létre új

kódrendszerek, és csak az marad talpon, aki ezeket a kódokat gyorsan meg tudja fejteni. A kódolás és a dekódolás feladata nagyban függ attól, hogy a társadalom hatalmi szerkezete milyen lehetőségeknek ad teret illetve mit ösztönöz.¹³ Miközben a magas végzettségi igényvel bíró gazdaság néhányak számára új lehetőségeket teremt, ugyanakkor a kvalifikáltság inflálódása miatt a nem erős papírral bíró fiatalok nehéz helyzetbe kerültek. Ezt a tendenciát fokozza a magyar (de általában a globális) felsőoktatási rendszeren belüli intézményközi versengés, mely a hallgatók felvételi jelentkezésének megszerzéséért folyik és a szakok-képzések diplomapiacra való válós (vagy aktív egyetemi PR tevékenység eredményeként kialakított) értékességének bizonyításával alapozódik meg.

Végezetül néhány gondolat a kötet külsínéről. A B/5 formátumú kötet tipográfijában és szerkesztési munkájában hűen támasztja alá a szerzői célokat (oktatásban való használhatóság, olvashatóság, jól tagolt szerkezet). A kötethez CD-melléklet tartozik, közel 65 megabajtnyi tartalommal. A diszk könnyű kezelhetőségét meghatározza a html tartalomjegyzék, melynek linkjei az adott könyvrészlet, fejezet tartalmának feldolgozását segítő, de az ismeretek, jártassággá és készséggé fejlesztését is magába foglaló céllal születtek. A melléklet szerzőinek¹⁴ nem titkolt szándéka volt, hogy használható segédanyagot csatoljanak a könyvhöz, amellyel a felsőoktatás-szociológiai kurzusok hallgatóit az önálló feldolgozáshoz, vizsgára való felkészüléshez eredményesen segíthetik.

Kozma Tamás legújabb könyve nemcsak a tudományos közélet számára jelent igazi csemegét, – hiszen vállalt célja szerint is – mind az oktatáseméleti szemináriumok, ifjúságkutatói gyakorlatok, nevelésszociológiai kurzusok oktatói, mind pedig hallgatói számára érdekes és hasznos olvasmány lehet, sőt általában véve – s ezt a szerző szemléletes stílusa garantálja – a felsőoktatási intézmény-

nyek, mint a magyar oktatási rendszer egyik legérdekesebb elemeinek élete és működése, szereplői és környezete iránt érdeklődő szélesebb olvasóközönség is nagy élvezettel forgathatja.

JANCSÁK CSABA

JEGYZETEK

¹ Lásd KOZMA TAMÁS: Nemzetközi trendek. *Educatio*, 1994/1; KOZMA TAMÁS: Expanzió. *Educatio*. 1998/1 és Valóság – Interjú Kozma Tamással (az interjút készítette Liskó Ilona) *Educatio*, 2000/1, 115–124.

² POLÓNYI ISTVÁN: Egyre többet, egyre kevesebbet? *Educatio*, 2000 tavasz, 47.; GÁBOR KÁLMÁN: Társadalmi átalakulás és ifjúság. In *Társadalmi átalakulás és ifjúság*. Szeged, Belvedere, 2000. 13–36.

³ HRUBOS ILDIKÓ: Új paradigma keresése az ezredfordulón. *Educatio*, 2000/1. 23.

⁴ ANDY FURLONG – BARBARA STALDER – ANDREA AZZOPARDI: *Sebezhető ifjúság*. Szeged, 2004, Belvedere, 17.

⁵ KOZMA TAMÁS: *Bevezetés a nevelésszociológiába*. Budapest, 2001, TK.; idézi KOZMA: *Kié az egyetem?* Budapest, 2004, ÚMK. 23.

⁶ D. KALLEN: Thirty Years of Secondary Education. *European Journal of Education*, 1995/30. 458.

⁷ P. BOURDIEU: *Homo academicus*. Edition de Minuit, Paris, 1984.

⁸ LUKÁCS PÉTER: *A felsőoktatás expanziója*. (Előadás az Ifjúság az új évezredben című konferencián, 2002. november 27. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár)

⁹ LENGYEL LÁSZLÓ: *Társadalmi átalakulás és ifjúság*. In *Társadalmi átalakulás és ifjúság*. Szeged, Belvedere, 2000. 45.

¹⁰ GÁBOR KÁLMÁN: Globalizáció és ifjúsági korszakváltás. In *Ifjúsági korszakváltás – ifjúság az új évezredben*. Szeged, 2004, Belvedere. 28–73.

¹¹ Széchenyi István: *A Magyar Akadémia körül*.

¹² Sebezhető ifjúság 18.

¹³ GÁBOR KÁLMÁN: Az ifjúságkutatók a kilencvenes években. *Educatio*, 1995 nyár. 197.

¹⁴ Balla Ildikó, Barta Ágnes, Fináncz Judit, Horkai Anita, Keller Magdolna, Kiss Annamária, Nagy Krisztina, Neszt Judit, Rákó Erzsébet,

FAZEKAS ANETT

„Vesd ki a gonoszt közüled”¹*Boszorkányüldözés világszerte és megdöbbenő esetek Békés megyéből*

1. rész

„Minden lélek engedelmeskedjék a felső hatalmasságoknak, mert nincsen hatalmaság, hanem csak Istentől, és amely hatalmaságok vannak, az Istentől rendeltettek.

Azért, aki ellene támad a hatalmaságoknak, az Isten rendelésének támad ellene, akik pedig ellene támadnak, önmagoknak ítéletet szereznek.” (Pál apostol levele a Rómabeliekhez. 13. r. 1-2. vers.)

Ha hirtelen vihar támadt, villámlott, mennydörgött, a középkori ember rémülten keresztet vetett és kérte az Istent és szenteket: őrizzék el a gonosz lelkeket. Ha egy kis gyerek egyik nap pirosposzsgáson ugrándozott a kertben, másnap halványan, halálos kórbán feküdt az ágyon, a család kétségbeesetten kutatta, milyen démon szállta vajon meg a csemetéjüket. Ha egy viruló menyecske nem született gyermeke, annak az oka csakis „rontás” lehetett. Ha egy kisgyerek nyomorékon jött a világra, ha valaki megsántult, megvakult – ez mind az ördög műve volt! Ugyanezt a magyarázatot adták minden olyan dologra, természeti csapásra, melyet nem tudtak megmagyarázni. A középkori ember szerint mindennek az oka Isten, a szentek, angyalok és a gonosz lelkek. Meg volt győződve arról, hogy varázslással, mágikus szertartásokkal hatni lehet a rossz szellemekre is.

A katolikus valláshoz éppúgy hozzátartozik az ördög és az ő serege, mint az Isten az angyalaival és szentjeivel. Az egyház az ördögben való kételkedést súlyos eretnek-

ségnek tartotta. Az ördög Isten ellenlábas, utánzója; igyekszik híveket szerezni. Aki hozzá csatlakozik, az megtagadja az Istent és eladja a lelkét. Amint Isten a csodatevő erejéből juttat a szentjeinek, úgy ad az ördög a maga gonosz hatalmából híveinek, a varázslóknak, boszorkányoknak. Számos helyen olvashattak a hívők a Bibliában mágiáról, boszorkányokról, ördögökről. A legendákban pedig szinte minden lapon ott találjuk a gonoszt, de a szent Isten segítségével legyőzi az ősellenséget. Gonosz démonokkal tele van a levegő. Minden zaj a természetben a szellemek hangja. Sokszor a gonosz felvette egy asszony alakját, hogy megkísértse a szent apátot; néha macska, medve képét öltötte, hogy megijessze. Máskor eredeti alakjában: fekete emberi testtel, szarvakkal, farokkal és patákkal jelent meg. (Egy feljegyzés szerint: egy szerzetes halálos ágyánál tizenötezer démont számláltak meg.) Az ördög hívei szelmelet keltenek vagy gyűlöletet szíthatnak, betegséget, meddőséget, nyomorékságot, sőt halált okozhatnak. A középkori ember úgy érezte: gonosz démonok, varázslók tömege leselkedik rá, és ártani akar neki. Az a férfi vagy nő, aki értett valamelyest a füvekhez, emberek, állatok gyógyításához, könnyen varázsló hírébe keveredhetett. Tulajdonképpen annak is tartotta magát, hiszen mindenféle hókuszpókokkal kapcsolta össze a füvek használatát.

Hitt abban is a középkori ember, hogy a gonosz női vagy férfialakban (mint *succubus* vagy *incubus*), vagy pedig mint bika, nyúl vagy róka nemi viszonyt folytat híveivel,

a varázslókkal, boszorkányokkal. Az ilyen viszonyból született gyermek rendszerint szörnyeteg: farkasfeje, kígyóteste van, nagy és erős, s emberhússal táplálkozik. Számos hisztérikus nő és férfi akadt, aki úgy hitte, hogy az ördöggel hált. Aquinói Szent Tamás, a középkor legnagyobb tekintélye szerint a hunok démonoktól származnak és egy egyiptomi sziget minden lakosa incubusok utóda. A gonosz gyermekei természetesen mind varázslók és mindenkit meg akarnak rontani.

A félelem a gonosztól teljesen áthatotta a középkor társadalmát. Ez volt az egyház hatalmának egyik pillére. E kor emberének egyik legfőbb gondja: hogyan védekezzék a gonosz és az ő hívei ellen. Erre a legjobb mód az egyház szerint: szorgosan imádkozni, misén részt venni, gyónni, áldozni, böjtölni, ereklyéket viselni stb. Az egyház szolgálóinak hatalmában áll a gonosz elkergetése. Az ördögűzés szertartását gondosan kidolgozták és feljegyezték a nevezetesebb ördögűzési eseteket. A védekezéshez hozzátartozik még a sátán hívei, a varázslók, a boszorkányok ellen vezetett írtóhadjárat is.

Éppúgy, mint az ókorban, a középkorban is büntetendő cselekedetnek tekintették a kárt, bajt okozó varázslást (*maleficium, veneficium*). Minden országban törvényt hoztak ezek ellen, s időnként ki is végeztek egy-egy varázslót, boszorkányt. Az ilyesfajta pörök rendszerint politikai jelleget is öltöttek, az uralkodónak valamilyen okból útjában levő egyén szegyenletes megsemmisítésére szolgáltak. Példaként szolgál Jeanne d'Arc esete, akit az angol király boszorkányság vádjával máglyára küldött az inkvizíció útján. Nagy feltűnést keltett Gilles de Rais ügye, aki előkelő, gazdag uraság volt és igen fiatalon elnyerte Franciaország marsalljának a címét. 1440-ben letartóztatták, és azt állították, hogy varázslás céljából több száz gyermeknek a vérért vette, démonokat idézett és szerződést kötött az ördöggel. Akasztófán

végezte két szolgájával együtt. Az ő alakja körül rajzolódott ki valószínűleg a Kékszakáll-monda. Hogy az ellene hozott vádakból mi volt igaz, a mai napig sem derült ki. A XX. században viharos gyorsasággal terjedt el az a nézet, mely szerint a boszorkányság egy ősi vallásból, az Istenanya imádatából eredő tradícióként élt át több évtizedet. Csekély bizonyíték szól emellett, mint ahogy annak sincs igazán jele, hogy a középkori Európában gyakorolt praktikák bármivel is többek lettek volna, mint a primitív néphiedelmeknek és a növényi gyógyítóerő ismeretének egyfajta kombinációja. A „bölc asszony”, aki eltünteti a furunculust², termékenyvé teszi a meddő nőket, vagy éppen enyhíti a szülés fájdalmait, a vidéki közösség megbecsült tagja volt, még ha „természetfeletti ereje” miatt tartottak is tőle.³

Az egyház a XV. századtól kezdett foglalkozni a mágiával s a boszorkánysággal; vagyis akkortól mikor megindult a feudalizmus bomlása. Az új, tőkés viszonyok kialakulása szörnyű megrázkódtatással járt. Ezt látva az egyház azt hirdette, hogy az ördög seregei, a boszorkányok és eretneket előretörtek. Ez az ördögi szekta elárasztja az egész világot, és mindenhol bajt okoz.

Számos tudós van azon a véleményen, hogy a XV. század végétől fellobbanó boszorkányhit az egyház propagandájának és hideg, számító tevékenységének az eredménye; a papság ezzel a nép tudatlanságára alapozott módszerrel akarta megvédeni az egyház hatalmát és befolyását, s ezen keresztül a feudalizmust is.

Komoly szerepet játszott a boszorkányüldözés beindulásában és a boszorkányhit terjedésében is VIII. Ince pápa 1484-ben kiadott bullája (*Summis desiderantes*). A pápa – aki közismerten erkölcstelen életet élt –, megbízta Jakob Sprenger és Henrich Institoris domonkosrendi szerzeteseket, hogy inkvizítorként járjanak el a boszorkányok és a varázslók ellen. Erre Sprenger és társa latin

nyelven terjedelmes „tudományos” művet írt: a „*Malleus maleficarum*”-ot, a „*Boszorkányok pörölye*”-t. Ez a mű valósággal bibliája lett a boszorkányokban való hitnek és boszorkány-üldözésnek.

Az első részben leírja a boszorkányság lényegét, feltételeit, az ördöggel való kapcsolatot. Leszögezi, hogy a boszorkányok létezésében kételkedni üldözendő eretnekség. Részletezi a varázslás fajait, eszközeit, s bölcs tanácsokat ad, hogyan lehet védekezni a rontás ellen, és hogyan lehet a következményeit megsemmisíteni. Végül pedig a boszorkány-üldözés módszereit tárgyalja. E mű szerint a boszorkányok egyházi és világi bíróság elé tartoznak, de ha egyszermind eretnekek is, akkor az inkvizíció alá. Ez a legborzasztóbb és legsúlyosabb bűn, a bírónak tehát rendkívüli módszereket kell alkalmazni. A feljelentések elősegítése érdekében tudatára kell adni mindeniknek, hogy akkor sem lesz bántódása, ha a vádját semmiféle bizonyítékkal sem tudja alátámasztani. Az új felfogás szerint a boszorkányt akkor is meg kell büntetni, ha nem okozott kárt, csak tagja a boszorkányszektának. Az sem menti meg az életét, ha megbánja a bűnét, megtagadja az ördögöt és visszatér az igaz hitre. A varázslást és a boszorkányságot a régebbi felfogástól eltérően főleg női bűnnek tekinti. Szerintük az asszonynak kevesebb a hite, hamarabb válik eretnekké, mint a férfi.

A *Malleus maleficarum* azzal a kérdéssel is foglalkozott, hogy egy bíró a vallomás érdekében ígérhet-e valami előnyt, netán mentességet a fogolynak, és ehhez az ígérethez tartania kell-e magát. A kézikönyv három megoldást javasolt: egyrészt meg lehet ígérni, hogy a fogoly életben marad anélkül, hogy elárulná neki, hogy a halálbüntetés alternatívája az életfogytig tartó börtön. Másrészt „egy meghatározott ideig meg kell tartani az elítélt boszorkánynak tett ígéretet, de ezen időtartam eltelte után el kell égetni”. Harmadik megoldás, hogy az ígéretet tevő bíró felmentését kéri a további eljárás alól,

és a halálos ítéletet egy újonnan kinevezett bíró hozza meg. Minthogy a nőnek csak rossz tulajdonságai vannak, irigy, gonosz és hajlamos a nemi kicsapongásra, keresi a szövetséget az ördöggel, hogy mint boszorkány tevékenykedhessék. Ez a fejtegetés számos okra vezethető vissza: a nőt a középkorban mélyen a férfiak alatt állónak, előbb az apja, majd a férje tulajdonának tekintették; tanulni nem engedték; még a legelőkelőbb körökben is általános, elfogadott szokás volt, hogy a férj a feleséget még mások jelenlétében is durván bántalmazta. A házasságtörő nőt a férjnek jogában állt megölni. A leányt, aki nemi viszonyt folytatott, megvesszőzték, megszégyenítették, a kedvesének azonban haja szála sem görbült. Így azután előfordult, hogy a nő a tehetetlenségében és a tudatlanságában varázslással, bűvös szerekkel próbált helyzetén könnyíteni, vagy boszszút állni. (A bűvös szerek közt néha mérgek is szerepeltek, amelyek eredményessé tették a varázslást.)

Orvosok akkoriban alig voltak, a nők jelentős szerepet játszottak a betegek ápolásánál, szülésnél, stb. Az évszázadok alatt összegyűjtött hasznos tapasztalatokat a varázslásba vetett hit következtében különböző hókuszpókokkal, mágikus szerekkel kapcsolták össze. Ez is nagyban hozzájárult ahhoz, hogy őket boszorkányoknak tekintsék. A boszorkányhit és a boszorkányüldözés félelmetes fegyvert adott a társadalom kezébe a nők alárendelt helyzetének fenntartására. Lássuk mit „tudott” a középkori ember a boszorkányokról: A boszorkány írásban vagy szóban szerződést köt az ördöggel, megtagadja Istent, igyekszik mindig és mindenkinek ártani. A szerződés jeléül az ördög jegyet, úgynevezett stigmát üt az új hívének a testére. A stigma érzéketlen, szúrásra nem vérzik.

Időnként a hét meghatározott napján, valamint május elsejének éjén (*Walpurgis-éj*) összejövetele tartanak valamilyen kietlen hegytetőn, tisztáson; a német boszorkányok

rendszerint a Blocksbergen, a magyarok a Gellért-hegyen, stb. A szlovén és horvát perек tanúsága szerint a boszorkánygyűlések színteréül leggyakrabban a szőlőhegyi pincék és vincellérházak szolgálták. Az összejöveteleken keresztzetlen gyermekek zsírjából, füvekből, szerzetesi csukja darabjából stb. írt főznek, ezzel megkenve magukat bakkecskén, disznón, söprűn, vagy esetleg állattá (lóvá) változtatott emberen repülnek a gyűlés helyére, nehogy gyanút keltsenek otthon egy démon helyettesíti őket, vagy az ördög odavarázsolja a képmásukat a házba.

Az összejöveteleken megjelenik a sátán, hol csinos legény, hol csúnya fekete, de méltóságteljes férfialakban. Fején szarvakat visel, édenfa trónon ül. Nagy kerek bagolyszeméből félelmetes fény sugárik, lába patákban, vagy lúdlámban végződik, s hosszú farkat visel. Előfordul az is, hogy fekete kecskebakként vesz részt a gyülekezeten. Amikor megjelenik, mindenki leborul előtte, urának nevezi, majd megcsókolják a bal lábát, a bal oldalát, a nemi szervét és a hátsófelét. Utána meggyónnak, felsorolják „bűneiket” pl. azt, hogy részt vettek a keresztény istentiszteleten, s csak kevés rosszat cselekedtek. A gonosz vezeklést ró ki rájuk, majd feloldja őket bűneik alól. Azután a katolikus mise paródiájaként ördögi misét celebrál, s megígéri híveinek, hogy haláluk után a keresztény mennyországban jól különb paradicsomba fognak jutni. Felszólítja őket, kövessenek el minél több gonoszsgot.

Végül „úrvacsorát” oszt. Ezután vad körtánc kezdődik, majd lakomát talál a hívei elé. Ezt követően féktelen orgia következik, amelyben semmiféle tilalmat, semmiféle rokonsági, vagy házassági köteleket nem vesznek tekintetbe. Ha valaki véletlenül kiejti Isten, Mária, vagy Jézus nevét, eltűnik minden. Az összejövetele végén az ördög hazaküldi híveit. Nehéz felsorolni, hogy mi minden keverhetett valakit boszorkányság gyanújába. Ha egy lány különösen szép volt,

könnyen ráfogták: boszorkány. De ugyanígy történhetett, ha különösen csúf volt. Feltűnő eszeség, együgyűség szintén maga után vonta ezt a vádat. Betegség, vagy szívós egészség egyaránt okul szolgálhatott. Ha egy asszony közelében gyíkot, vagy teknősbékát láttak, biztosra vették, hogy boszorkány. Akkor is, ha több tejet adott a tehene, mint a szomszédé; ha ritkán ment templomba, vagy ha túlságosan sűrűn. Ha a kutya, vagy a macska erősen ragaszkodott valakihez, az boszorkány. Gyakran azokat a tudósokat is, akik tudásukkal túlszárnyalták koruk színvonalát, varázslóknak, boszorkányoknak tekintették. Így keveredett varázsló hírébe pl. II. Szilveszter pápa és Roger Bacon.

Az európai kutatók feltártak egy általános összefüggést a boszorkányüldözés és a klímaváltozás között. A XVI. században ugyanis beköszöntött a „kis jégkorszak”, mely következményeinek a legnagyobb vesztesei a szőlősgazdák voltak. Feltűnik a boszorkányperekben a jégeső okozásának és a termés elvételének a vádjá.

Ha valaki kételkedni mert a varázslásban, a boszorkányokban, az ördög létezésében akkor biztosan számíthatott arra, hogy pert akasztanak a nyakába, mint boszorkánynak. Még a XVIII. század végén is letartóztatott az inkvizíció Spanyolországban egy kőművest, aki beszélgetés közben ezt állította: ördög nincs, az ördögidézők és boszorkányok csalók.

Boszorkányüldözést eleinte az inkvizíció végezte a világi hatóságokkal együtt. Később a világi hatóság egyedül látta el ezt a feladatot. Nemcsak a katolikus egyház szorgalmazta az üldözéseket, hanem a reformált egyházak is. Luther mélységesen hitt az ördögben, dicsekedett is, hogy szembekerült vele, és bátran hozzávágta a tintatartóját. A jezsuiták hamar felvették ebben is velük a versenyt. A boszorkány fogalma alá bevették a protestánsokat, így az ördög híveinek üldözése címén megégették Luther és Kálvin híveit is.

Egyes vidékeken különleges boszorkány-bizottságokat állítottak fel a boszorkányok felkutatására. Többnyire egyetlen feljelentés is elegendő volt a per megindításához. Senki sem lehetett biztonságban, mert bárhogyan élt, a gyanúra mindig okot lehetett találni. Ha a gyanú „megalapozottnak” látszott elrendelték a letartóztatást. Az volt a szokás, ha a vádlott nem ismerte be „bűné”t, nem ítélték halálra. A hatóság tehát a letartóztatástól arra törekedett, hogy a beismerést kicsikarja. A középkor amúgy is borzalmas börtöneiben különleges cellákat létesítettek a boszorkányok részére. Bambergben pl. olyan kamrába zárták őket, ahol a padló és a fal háromszögletű, hegyükkel felfelé fordított lécekkal volt borítva. Másutt a börtönben fa- vagy vaskeresztek álltak, erre kötözték a foglyokat karjuknál, vagy lábuknál fogva. Volt, ahol a boszorkányt köteleken mély kútba bocsátották le, s csak akkor húzták fel, ha kihallgatni, vagy kivégezni vitték. Gyakran előfordult, hogy a börtönőr erőszakot követett el a foglyán. Ha következmények mutatkoztak, rendszerint azt a magyarázatot adták, hogy az ördög paráználkodott a boszorkánnyal a börtönben.

A bíró beismerés esetére kegyelmet ígért, de ezt az ígéretet nem kellett, sőt nem is volt szabad megtartania. Védőt ugyan rendeltek mellé hivatalból, ez azonban rendszerint meg volt győződve a vádlott bűnösségéről, vagy pedig félt attól, hogy a buzgó védelemmel maga is gyanúba keveredik.

Ha a fogoly tagadott, a bíró elrendelte a *vízpróbát*, amelynek mint isteni eljárásnak első nyomait a mezopotámiai társadalmak történetében, a legismertebb forrásszöveget pedig a párizsi Louvre-ban őrzött Hammurapi-féle sztélén találjuk. A folyampróbának nevezett eljárás abban tért el a kora újkori európai boszorkányüldözés vízpróbájától, hogy a próbán résztvevő személyt akkor tekintették ártatlannak, ha a víz nem ragadta el és partra tudott vergődni, és bűnösnek, ha a víz ma-

gával sodorta és a folyóba fűlt. E jogszokás eredete valószínűleg sumér hagyományokra vezethető vissza, hiszen a folyampróbát már I. Sarrukin akkád király és a III. uri dinasztia idejéből származó törvénykezési szövegek is említik.

A szemita népek mellett az indoiráni eredetű népcsoportok forrásai is említik a folyampróbát. A próbát leginkább olyan esetekben végezték el, ahol a vád egyrészt igen súlyos volt (házasságtörés, gyilkosság) ill., amit más módon nem tudtak bizonyítani (paráznaság és rontó varázslás). Ritkábban ugyan, de alkalmazták tulajdonjogi viták rendezésére is. Bizonyos, hogy használata leginkább csak a köznépre terjedt ki. Mezopotámiai társadalmakban az istenítéletek helyszíne lehetett a templom, szenthelyként tisztelt hegy, csatornák és folyók partja. Ez a boszorkány- és varázslófürösztés az indoeurópai népeknél mindenhol jelen levő jogszokás lett. A lehetséges közvetítő népek a sztyeppi nomád szkítákat, valamint a kaukázusi népeket szokták említeni. Krisztus születése körüli néhány száz év hellén és római forrásaiból a boszorkányok és varázslók vízbefulladásza hiányzik, ugyan az istenítéleti eljárások jelen vannak.

A kora középkori források tucatjai tudósítanak az istenítéleti eljárásokról. Az ókori vízpróbákkal szemben az eljárásokat az Isten kinyilatkoztatásának is tartották. A szertartásoknak két helyszíne lehetett, az egyik a templom és azon belül a keresztelő medence, a másik egy közeli folyó, melynek vizét megszentelték. Az eljárás lényege: ha a gyanúsítottat a keresztelővízbe merítik, és a víz fenntartja, akkor bűnösnek tekinthető; ha lemerül, és a keresztelővíz befogadja, akkor ártatlan. A boszorkányokról azt tartották, hogy könnyebbek a normális embereknel, ezért is tudnak repülni. Néha vízpróba mellett ezen okból mérlegpróbát is alkalmaztak. Megmérték, és ha szokatlanul könnyűnek bizonyult, bűnösnek nyilvánították. Ha a

próbák az ártatlanságát bizonyították eleinte szabadon engedték, később azonban továbbfolytatták a pert, s legfeljebb nem kínozták. A világi politikai propaganda mellett az egyház is felhasználta a vízpróbát a céljainak eléréséhez. Gyakran alkalmazták a próbát eretnekség gyanújával. Ám legtöbb esetben a vízpróbát nem a hatóság, hanem a lakosság kezdeményezésére alkalmazták.

Ha a próba a vádlott ellen szólt, megkezdődött a *tortúra*. Azt tartották, hogy az ördög minden erővel meg akarja akadályozni a beismerő vallomást, érzéketlenné teszi a vádlott testét, nem engedi beszélni. A vádlott tehát csak akkor vall, ha a démon kiűzik belőle. A boszorkányperekben a kínzás tehát a bírónak és a hóhérnak, Isten bajnokainak az ördöggel folytatott párba, melyben minden eszköz jogos, s ha a vádlott sokáig nem vall, az nem az ártatlanságát, hanem az ördög győzelmét és az Isten nevében harcolók gyengeségét bizonyítja.

A tortúra előtt a pap beszentelte a kínzóeszközöket, majd levetkőztették a vádlottat, s a hóhér megvizsgálta: nem visel-e valami ördögi szert, vagy tárgyat, ami hatástalaníthatja a kínzást. Leégették a haját, keresték a stigmát. Minden májfoltot, szemölcsöt, heget tűvel, vagy árral megszúrtak. Ha ez nem fájt, nem vérzett bizonyíték volt a bűnösség mellett. Éppúgy, mint az inkvizíciónál, a boszorkánypereknél is megkínoztak gyerekeket és hetven-nyolcvan éves öregeket is. Szokásos módszerek voltak: szurokfákkal égették, vagy égő szurkot öntöttek a testére, nem hagyták aludni, nyílt sebeire sót és ecetet öntöttek. Szoros vizes csizmát húztak a lábára és tűz mellé öltették. A test felé nyitott tartályban ganajtúrót helyeztek a köldökére⁴... Feltalálták az ún. boszorkányszéket, melyből mindenütt hegyes szögek álltak ki, ezen kellett órák hosszat ülnie, vagy pedig egy éles lécdarabra ültették lovagló ülésben, és súlyokat akasztottak a lábára. Többször előfordult, hogy a fogoly belehalt a gyötrelmekbe, vagy

öngyilkos lett. Ezt azzal magyarázták, hogy az ördög pusztította el, mert csak így tudta megakadályozni az őszinte vallomást.

A vallatásnál nem csak a gonosz tetteit kívánták megtudni, hanem azt is, hogy kik a társai, kiket látott az összejöveteleken. Így aztán egyik per maga után vonta a másikat. Ha valaki minden kínzásnak ellenállt, akkor általában megmenekült a haláltól, de száműzetést, vagy más büntetést mértek rá. A beismerő vallomás esetén az elítélte máglyahalál várt: ha a büntett kártétellel kapcsolatos volt, a boszorkányt nyilvánosan létrára kötözték és elevenen a tűzbe dobták. Ha károsítás nem történt azzal enyhítették a büntetést, hogy tűzbe dobás előtt megfojtották, vagy pedig puskaporos zacskót erősítettek a nyakára, hogy meggyorsítsák a halált. Előfordult, hogy lefejezték a boszorkányt, s csak a holttestét vették a máglyára. A máglyahalált néha még szigorították azzal, hogy kivégzés előtt tüzes fogókkal megtépték a boszorkány testét. Egy svájci „boszorkánykirálynőt” vaslóra ültette, amelyet aztán megtüzesítettek, három óráig tartott a halál kínja. A per közben elpusztult boszorkányok testét is elhamvasztották.

Ilyen borzalmas látványosság rettegéssel töltötte el a nézőket. A XV. század végétől tízezerrel pusztították Európa-szerte a boszorkányokat. Az áldozatok számának pontos megállapítása ma már lehetetlen, mert sok irat elveszett, gyakran pedig nem is folyt szabályos per.

A boszorkányokat, mint a legnagyobb gonosztevőket a germán népek már a keresztény hit felvétele előtt is tűzhalállal büntették. A kereszténység elterjedése után azért is büntették tűzhalállal őket, mert az egyház a boszorkányokban az eretnekség egyik fajtáját is látta és az ilyenekre a pokolban rájuk váró örök tűz elővetítését, a tűzhalált látták a legmegmegfelelőbbnek. Az üldözés terén Németország vezetett, minden tartományában folytak perek. Pl. Quedlinburgban egyetlen napon 133 szerencsétlent végeztek

ki. Trier hercegségben a XVI. század végén a sok természeti csapás, pestis és háborúk miatt elkeseredett nép minden bajt a boszorkányoknak tulajdonított; üldözésük félelmetes járvánnyá dagadt. Itt egy faluban csak két asszony maradt életben. Mikor az egyetem rektora felszólalt a vad hajsza ellen, fejére olvasták, hogy ő is boszorkány, perbe fogták és kivégezték.

Volt, hogy egész családok borzalmas tragédiáját okozták. 10-12 éves gyerekek is szerepelnek az áldozatok között, ezeknél az volt a vád, hogy részt vettek a boszorkányszombatokon, anyjuk boszorkány, s apjuk maga az ördög. Az elítélt gyerekeket általában lefejezték, vagy megfojtották. Különös szelidségnek számított, ha úgy végezték ki őket, hogy felvágta az ereiket.

Egy sziléziai városkában, 1654-ben 102 boszorkányt pusztítottak el, közülük egy 6 és egy 1 éves gyereket. Az utóbbiakat azért, mert „démon” volta az apjuk. Skóciában a XVI. század végén Stuart Mária és fia, Jakab uralkodási idején kezdődött a nagyarányú üldözés. I. Jakab király könyvet is írt a démonokról, a boszorkányokról, s az uralkodó egyik legsúlyosabb bűnének ítélte azt, ha megkegyelmez egy boszorkánynak.

A XVII. században az üldözés a forradalom és a polgárháború idején folyt a legkegyetlenebbül. Ekkoriban működött, mint fő boszorkánynyomozó (witch-finder-general) Matthew Hopkins volt ügyvéd. Több száz embert, főleg nőt jelentett fel; mindegyikért 20-20 shillinget kapott.

Spanyolországban viszonylag alacsony a boszorkányperek száma. Itt annyi mindenért tudott az inkvizíció vád alá fogni embereket, oly sok lehetőség nyílt a rémület keltésére, a lakosság fékenntartására, hogy a boszorkányperek háttérbe szorultak.

Egyes tudósok szerint a XV. század vége óta a boszorkánysággért elítéltek száma több millió. Mérhetetlen szenvedéseket okozott Európa szerte, sőt Amerikában és

a gyarmatokon is ezen üldözés. Az európai szokásokkal ellentétben, a salemi bíróság azon a nézeten volt, hogy aki beismeri a boszorkányságát annak kegyelmet ad, aki azonban makacsul tagad, az halált érdemel. Egy lelkészt is letartóztattak, aki különösen magára haragította a bíróságot, mert kijelentette, boszorkányok nincsenek és soha nem is voltak. A többiekkel együtt őt is máglyára ítélték. Közben a tömeghisztéria már az állatokat sem kímélte: a papok és perek által megvadított emberek felakasztottak két kutyát, mert megszállottnak ill. varázslónak tartották. Amíg csak egyszerű embereket perelték, minden simán ment. Amikor azonban e járvány már a felső osztály tagjai közül is kezdett áldozatokat szedni, útját kellett állni. Az első sikeres ellenállás buzdítólag hatott a foglyokra és a salemi polgárokra. A felső törvényszék szabadon engedte a foglyokat, még azokat is, akiket már halálra ítélték. 1696-ban Salem lakossága nagy bűnbánó böjtöt tartott, kérte az eget, bocsássa meg bűneiket. A bírák pedig írásban fejezték ki megbánásukat.

Egy kis kitérőt úgy gondolom, hogy megérdemel az **állat-perék** rövid áttekintése. Mint láttuk, a középkori egyház tűzzel-vassal végleg ki akart irtani mindent, ami „bűnös”, így olyan állatok ellen fordult, amelyeket keleten tiszteletben tartottak, nagyra becsültek. Így a macskák aranyélete kb. 700 évvel ezelőtt véget ért, tisztátalan állatnak, egyenesen boszorkánynak nyilvánították. Igaz, ami igaz, ezek az állatok bőséges okot adtak az üldözésre: Vajon merre jár éjjel? Miért oszon olyan nesztelen s vajon mit művel? „Miért ég a szeme a sötétben? Miféle tűz lehet az, ami a szemeiben világít, hacsak nem a pokol tüze?”⁵ Az egyház válasza egyértelmű volt: a macska a sátán cinkosa! Azok az elfajzott emberek – boszorkányok, varázslók –, akik az ördöggel cimborálnak, akkor változnak macskává, amikor csak akarnak. Csupán különleges titkos recept szerint elkészített macskavelőt kellett fogyasztaniuk, majd a hátukat bekenniük egy

újszülött kised köldökzsinórdarabjával...

Így aztán a buzgó inkvizítorok nemcsak a boszorkánysággal gyanúsítottakat kínoztak halálra s vetettek máglyára, hanem a szerencsétlen macskákat is. Százezer-számra végezték ki a nőket azzal a váddal, hogy a macskájukon keresztül kapcsolatban állnak az ördöggel, ezért velük együtt égetek a macskák is. Jó néhány európai országban szokássá vált, hogy János napján – amikor hagyomány szerint virágzik a boszorkányfű (páfrány) – „macskaszerdát” tartottak: százával, ezrével összefogták a macskákat és kihajították őket a templomtoronyból, máglyán elégették.

A középkorban nem csak macskákat ítélték el. Az első ismert ítélet egy disznót marasztalt el 1266-ban, az utolsó pedig egy kancát ítélt halálra 1692-ben. De folytattak pert állandó károkozásaik miatt mezei egerek, patkányok, vakondok ellen is. Legtöbbször disznók álltak a vádlottak padjára, de ítélez-

tek „bűnös” lovak, kutyák, macskák, egerek felett is.

Az állatperekben a fő jogi vezérvonal a Talio-elve volt – „szemet szemért, fogat fogért”. A tárgyalások a bírósági ítélezések normális gyakorlata szerint zajlottak. Az eljárást rendes bíróság folytatta le, s a vádlott által előzetes letartóztatásban várta a tárgyalást, illetve az ítéletet. A vádat az ügyész képviselte, s nemegyszer hivatalból védőt rendeltek ki a „vádlott” mellé. Tanúkat is kihallgattak, majd meghozták az ítéletet.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BRENCSÁNY JÁNOS: *Orvosi szótár. Idegen orvosi kifejezések magyarázata V.* Budapest, 1975, Terra.

BRIAN INNES: *A kínzás és kínvallatás története.* Nagykanizsa, 1998, Copyright Canissa Kiadó.

BURIÁN JÁNOS (szerk.): *Latin-magyar szótár II. (A középiskolák számára).* Budapest, 1909, Franklin.

GECSEI LAJOS: *Tanúk és vádlottak vallomásai. A Békés vármegyei boszorkányperekből.* Békéscsaba, 1984, Tevan Andor Szakközép- és Szakmunkásképző Iskola.

GUSTAV JAHODA: *A babona lélektana.* Budapest, 1975, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

KISS ANDRÁS: *Boszorkányok, kuruzslók, szalmakoszorús paráznák.* Budapest, Kolozsvár, 1998, Kriterion Könyvkiadó.

KULCSÁR ZSUSZANNA: *Inkvizíció és boszorkányperek.* Budapest, 1961, Kossuth Kiadó.

MÁRKUS DEZSŐ DR.: *Magyar Törvénytár. 1000-1526. évi törvények.* (Corpus Juris Hungarici). Budapest, 1899, Franklin.

MÁRKUS DEZSŐ, DR.: *A Magyar Törvénytár betűrendes tárgymutatója. 1000-1902.*

Budapest, 1905, Franklin.

PANDULA ATTILA: *Kivégzés, tortúra és megsegyenyítés a régi Magyarországon.* Eger, 1989, Dobó István Vármúzeum.

PÓCS ÉVA (szerk.): *Demonológia és boszorkányság Európában.* Budapest, 2001, A Pécsi Tudományegyetem Néprajz Tanszék és a L' Harmattan Könyvkiadó közös sorozata.

TORRENTE DEL BOSQUE: *Kínzások és kivégzések Magyarországon.* 2004, Vagabund Kiadó.

VERESS ISTVÁN: *A titokzatos macska.* Budapest,

2001, Sensus Kiadó.

JEGYZETEK

¹ Kolozsvári jegyzőkönyvszöveg.

² Brencsán János Orvosi szótárában: furunculus = kelés (szórtüsző környékének gennyes gyuladása).

³ Brian: i. m. 7. fejezet, 105.